

ISSN 1895-9911
ISBN 978-83-7542-157-6

Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej

Polonia University Scientific Journal

---

12 (2015) nr 1

ISSN 1895-9911
ISBN 978-83-7542-157-6

Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej

Polonia University Scientific Journal

TOM 12

Vol. 12

Częstochowa 2015

© Copyright by Wydawnictwo „Educator”

Częstochowa 2015

Wydanie I

ISSN 1895-9911

ISBN 978-83-7542-157-6

Wydawnictwo Akademii Polonijnej w Częstochowie „Educator”

Sekretarz redakcji / Secretary: Justyna Rozmarynowska

ul. Pułaskiego 4/6, PL 42-200 Częstochowa

Tel. +48 (34) 368-42-15; fax +48 (34) 324-96-62

E-mail: wydawnictwo@ap.edu.pl

www.ap.edu.pl/wydawnictwo

*Wersja papierowa czasopisma jest wersją pierwotną.
Czasopismo jest dostępne w wersji elektronicznej na stronie:
www.ap.edu.pl/periodyk-naukowy-akademii-polonijnej*

Redaktor naukowy / Scientific Editor:

Władysław MAJKOWSKI

Redaktor tomu / Volume Editor:

Andrzej MIRSKI

Rada Naukowa / Scientific Council:

Tadeusz BĄK Uniwersytet Kard. Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Leszek BEDNARCZUK Akademia Polonijna w Częstochowie
Adam BŁAŚ Uniwersytet Wrocławski
Helena BURUNOWA Akademia Polonijna w Częstochowie
Gerrit DEMUIJNCK Université de Lille
Zbigniew DOMAŃSKI Politechnika Częstochowska
Miroslaw KALINOWSKI Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Adam KRZYMOWSKI Akademia Polonijna w Częstochowie
Matthias KRAMER Internationales Hochschulinstitut Zittau
Andrzej KRYŃSKI Akademia Polonijna w Częstochowie
Stanisław ŁUPIŃSKI Akademia Polonijna w Częstochowie
Jan MAZUR Uniwersytet Papieski Jana Pawła II
Andrzej NAPIÓRKOWSKI Uniwersytet Papieski Jana Pawła II
Marite OPINCANE Rezeknes Augstskola
Zbigniew PIASEK Politechnika Krakowska
Jerzy SUPADY Akademia Polonijna w Częstochowie
Maria SZYMAŃSKA Akademia Polonijna w Częstochowie
Consuelo CORRADI LUMSA w Rzymie
Myron VACHEVSKY Uniwersytet Pedagogiczny w Drohobyczu
Gerrit de VYLLDER Lessius University College in Antwerpen
Piotr ZASĘPA Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Redaktor statystyczny / Statistical Editor:

Iwona Franczak

Rada Konsultacyjna / Advisory Council:

Aime Caekelbergh (Belgia)
Martin Guimfac (Kamerun)
Cyril Hišem (Słowacja)
Renata Myšková (Czechy)
Charles Ngadjifna (Kamerun)
Roman Nir (USA)
R. R. Posada (Kolumbia)
Rostysław Radyszewski (Ukraina)
Nadija Skotna (Ukraina)
Marian Szablewski (Australia)
Zdzisław Wesołowski (USA)
Herkulan Wróbel (Argentyna)
Jordan Zjawiony (USA)
Laura Palazzani (Włochy)

Konsultanci naukowi / Scientific Advisers:

Piotr Stec (Opole)
Edward Walewander (Lublin)
Leon Szot (Warszawa)

Stali współpracownicy / Collaborators:

Kazimierz Bobowski
Wiesław Bokajto
Krystyna Chałas
Georges Kamtho
Jerzy Koperek
Janusz Mierzwa
Wojciech Podlecki
Waldemar Tyrek
Jacek Łukaszewicz

Spis treści

Introduction.....	7
Wstęp.....	8
Olena Gushko	
<i>Modern pedagogical technologies in the educational process of higher school</i>	11
Sergii Gushko	
<i>Information economy as a new economic system of the development of society</i>	23
Tatyana Pestova	
<i>The innovation policy of Ukraine: principles, conditions, criteria</i>	33
Volodymyr Kulishov	
<i>The modelling of innovative economy development in the context of globalization</i>	49
Piotr Korzekwa, Krystyna Mizerska, Adrianna Kosior-Lara	
<i>Kształtowanie warunków środowiska pracy opiekunów osób chorych na chorobę Alzheimera</i>	61
Jacek Łukasiewicz SCJ, Rafał Łukasik	
<i>Poczucie sensu życia u osób w wieku późnej dorosłości</i>	75
Stanisław Łupiński	
<i>Wpływ prawa gospodarczego publicznego na rozwój państwa i przemysłu</i>	133
Recenzje	143
Maria Szymańska	
Kardynał Gerhard Ludwig Müller, <i>Ubóstwo</i> , Ze wstępem Papieża Franciszka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 156....	145
Informacje dla autorów	153

Introduction

Scientific periodical published by the Polonia University in Częstochowa according to its own assumption is the systematic magazine issued regularly. It is a desire of the publishers to make it available ones every quarter. More importantly it suppose to mirror the factual state of the scientific research. The periodical has a interdisciplinary character. It reflects the themes and subjects that are the matter of the scientific research of our professors, lecturers and students. Due to the fact that the periodical has an international character we will be publishing the articles not only in Polish language, but also in foreign ones. In the present issue we have included the articles in English. Each treatise prepared in Polish has an English summary.

The next issue of our periodical in its first part written in English language touches the subjects from economy and sociology. They are supported by the empirical research from the above sciences. They are suggesting the constant dynamics of changes connected to the very nature of free market and additionally are based on the economic transformation and another very important factor, namely economic globalization. These processes influence mostly the growth of the societies of the developed countries, but Poland as well.

In the second part of the periodical one can find the topics from the contemporary philosophy, which play the role and influence the modern cultural changes, among them the accent which is put on new perceptions in humanities. Special dimension in the above science is given to a question of understanding of ethical issues or the whole of human moral activity. It seems like the contemporary ethic

is characterized by a specific utilitarianism, which is anchored in some of the ancient conceptions of ethic.

Wstęp

Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej w Częstochowie – zgodnie ze swym programowym założeniem – jest czasopismem naukowym wydawanym okresowo. Zamiarem Wydawcy jest, aby ukazywał się regularnie, przynajmniej raz na kwartał. Istotniejszym jest jednak to, aby oddawał faktyczny stan badań naukowych. Periodyk ma charakter interdyscyplinarny. Podejmuje zatem zagadnienia, które są odzwierciedleniem badań i poszukiwań naukowych jego profesorów, wykładowców oraz studentów. Z uwagi na swój międzynarodowy i otwarty charakter Periodyk zamieszcza na swych łamach artykuły nie tylko w języku polskim, ale i w językach obcych. W niniejszym numerze znajdują się artykuły zredagowane w języku angielskim. Opracowania naukowe zredagowane w języku polskim posiadają także streszczenie w języku angielskim.

Kolejny numer Periodyku, w swej pierwszej angielskojęzycznej części, podejmuje zagadnienia z zakresu ekonomii i socjologii. Wsparte są one badaniami empirycznymi w zakresie tychże nauk. Wskazują one na nieustanną dynamikę przeobrażeń, które wynikają z natury wolnego rynku, ponadto są związane z przemianami gospodarczymi oraz z tak ważnym faktorem jak globalizacja ekonomiczno-gospodarcza. Procesom tym poddane są skądinąd społeczności rozwiniętych krajów, ale i w dużej mierze Polska.

W drugiej części Periodyku znajdują się problematyka związana z niektórymi współczesnymi zagadnieniami filozoficznymi, które odgrywają pewien istotny wpływ na kształtowanie się przeobrażeń kulturowych, w tym i akcentowaniu nowych intuicji w humanistyce. Szczególnym zaś

wymiarem humanistyki jest kwestia rozumienia zagadnień etycznych, czyli całości ludzkiej działalności moralnej. Zdaje się, że w dużej mierze współczesna etyka cechuje się swoistym utylitaryzmem, który ma już zakotwiczenie w pewnych koncepcjach etyki starożytnej.

Olena Gushko*

MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF HIGHER SCHOOL

WSPÓŁCZESNE TECHNIKI PEDAGOGICZNE W PROCESIE KSZTAŁCENIA SZKOŁY WYŻSZEJ

Streszczenie. W artykule omówiono możliwości edukacyjne i dydaktyczne nowoczesnych technologii pedagogicznych, posługiwanie się którymi jest jednym z obiecujących kierunków rozwoju szkolnictwa wyższego. Autor artykułu przedstawia algorytm oraz skuteczne wdrożenie najczęściej używanych technologii pedagogicznych w kształceniu studentów, a mianowicie: portfolio technologiczne, technologie projektowe oraz technologie rozwoju krytycznego myślenia i pisma.

Annotation. The article deals with the educational and didactic possibilities of modern pedagogical technologies, the use of which is one of the prospective directions of the development of higher education. The author presents the algorithm and processually effective realization of pedagogical technologies, which are most actively used in the professional preparation of students, namely: portfolio technology, project technology, technology of development of critical thinking and writing.

Background. Higher education along with some indicators characterizing innovative potential of a country is one of the factors of marketability of Ukrainian economy. The introduction of technological innovations in the educational process of higher school can help to decide the tasks of preparation of specialists aligned with the time. The task of modern higher school is an increase of competence of teachers in the area of highly effective use of information,

---

* Vikl. Helen Gushko, Kriviy Rih National University.

communication and interactive technologies, creation and development of universal educational sphere, stimulation of formation of the new culture of pedagogical thinking.

The use of modern pedagogical technologies in the educational process of an institute of higher education creates quite new possibilities of realization of didactic principles of individualization and differentiation of instruction, influences positively on the development of cognitive activity of students, their creative activity, consciousness, realizes the terms of transition from teaching to self-education.

Analysis of recent publications. The efficiency of the use of pedagogical technologies in educational process is confirmed by research works of number of authors: G. K. Selevko, V. I. Andreev, V. P. Bespal'ko, V. I. Bogoljubov, M. V. Klarin, V. J. Pitjukov, V. A. Slastjonin, J. A. Savel'ev and others. Nowadays thorough theoretical development of the problem of usage of modern pedagogical technologies in the professional preparation of a specialist in the terms of higher school acquires special importance and meaningfulness.

Modern technologies in education are viewed as means by dint of which a new educational paradigm can be realized. The most general interpretation of the concept "technology" consists in the fact that it represents scientifically and practically grounded system of activity, which is applied by a man for the purpose of transformation of the environment, production of material or spiritual values. V. P. Bespal'ko notes that any activity can be either a technology or an art. An art is based on intuition, a technology – on science. Everything begins with an art, and ends with a technology for the purpose of beginning again¹. Any planning, without which in you can't do the pedagogical activity, conflicts with an impromptu, acting by intuition, and therefore can be considered as the beginning of technology.

---

¹ Bespal'ko V. P. Elements of pedagogical technology.- M.: Prosveshhenie, 1989. - 231 p.

In the pedagogical science and practice one can reveal the existence of various interpretations of pedagogical technology. And it is not casual, as every author comes up to understanding of the essence of technology in general proceeding from the certain conceptual approach.

However all existent positions are characterized by the following points:

- a technology is purposefully developed for the certain pedagogical intention, in its basis there is a methodological, philosophical position of the author;
- a technological chain of actions and operations is arranged strictly in accordance with objectives, which have a form of a concrete expected result;
- functioning of a technology envisages the interrelated activity of a teacher with students on a contractual basis taking into account principles of individualization and differentiation, optimal realization of human and technical possibilities, use of dialogue and communication;
- the stage-by-stage planning and successive embodiment of the elements of a pedagogical technology must be, from one side, reproduced by any teacher and, from the other, guarantee the achievement of the planned results by all students;
- the organic part of any pedagogical technology consists in diagnostic procedures, containing the criteria, indexes and instruments of measurement of the results of activity.

The purpose of the article. While giving students professional training different innovative technologies are used. In this article we are going to dwell on some of them, namely: Portfolio Technology; Project Technology; Technology of Development of Critical Thinking and Writing.

At the same time an inalienable part of any studied course, by means of which modern pedagogical technologies are realized in practice, is a methodical complex which, in our opinion, must include:

- a video computer system, by means of which a teacher conducts lectures and seminars in the specially equipped lecture rooms;
- "screen shot", some special hand-out, the specific of which is that besides a communication-information function, it accomplishes a function of the activizer of the creative activity of a student in the process of filling by him of specially designed charts, boxes, directories and so on;
- a set of interactive technical and program training resources.

The main material. Let us consider an algorithm and processually effective realization of each of earlier designated technologies. Mostly portfolio is determined as a collection of works and results of a trainee, which demonstrates his/her efforts, progress and achievements in different areas. This technology complements the traditional controlling and evaluating facilities which are directed, as a rule, towards the verification of the reproductive level of mastering of information, fact-based and algorithmic knowledge and abilities. Portfolio technology allows taking into account the results, attained by a student in the various types of activity – educational, creative, musical and performing, communicative and others and is the important element of the activity approach to education.

Portfolio is not only the modern effective form of evaluation but also helps to decide important pedagogical tasks: to support high educational motivation of students; to encourage their activity and self-sufficiency, to extend possibilities of learning and self-learning; to develop skills of reflexive and evaluative activity

of future specialists. The described features of portfolio make out of it the promising form of presentation of the individual orientation of educational achievements of a definite student, which answers the tasks of his/her professional preparation. The Introduction of portfolio technology made it possible to increase the educational activity of the students of the Department of Foreign Languages, the level of their realization of own aims and possibilities.

While developing the portfolio we focus on its three types:

1. "Professionally methodical portfolio", which includes: material for the lessons (informative); game and entertaining material (games, quizzes, cross-words, entertaining tasks); didactic material (plans of lessons, learning aids, complexes of tasks); material for extracurricular work (scenarios of holidays, evenings, topics of discussions and so on); an audio library for realization of extracurricular activities. Such a model implies the possibility of both qualitative and quantitative evaluation of the materials of portfolio. "Professionally methodical portfolio" will be useful for the students during their school practice and their further professional activity.
2. "Portfolio of works" is a collection of different creative, project and research works, and also the description of basic forms and directions of its educational and creative activity: participation in conferences, competitions, additional courses, etc. This variant of portfolio implies qualitative evaluation, for example, according to the parameters of variety and persuasiveness of materials, quality of the presented works, orientation to the chosen area of knowledge. Portfolio is arranged in a form of a student's creative folder with the attachment of his/her works, presented as texts, electronic versions, photos, video records. Portfolio of this type gives a wide idea about the

dynamics of educational and creative activity of a student, character of professional orientation.

Here we offer the exemplary variant of records in the “portfolio of works”:

- projects (the theme of the project and the description of work are given, there can also be an attachment in the form of photos, text of work (printed or electronic version), etc.);
- research works and reports (studied materials, names of work, illustrations and other are specified);
- creative works (the list of works is given);
- participation in competitions, festivals, contests (the theme, timing and attained results are specified);
- participation in scientific practical and theoretical conferences, seminars, etc. (the theme of event, the name of the organization, which conducts the event, the form of student’s participation in it and result are specified);
- other forms of creative activity (participation in hobby groups and other circles and societies).

Dealing with the “portfolio of works”: students can also either of their own choice, or on their teacher’s instructions, select for their “dossier” various types of written works done in this discipline.

3. “Portfolio of reviews” includes characteristics of student’s attitude to different types of activity, and also student’s own writing analysis of his/her definite activity and its results. Portfolio can be presented in the form of texts-conclusions, reviews, comments, resumes, essays, reference and thank-you letter (for example, after a period of teaching practice) and so on. This form of portfolio gives an opportunity to activate the mechanisms of students’ self-evaluation, which promotes the

degree of realization of the processes related to education. Here is the exemplary list of documents in the “portfolio of reviews”: a conclusion as for the quality of the executed work; reviews of the articles, reports, research works; references about the work in a creative team, appearances at conferences, competitions or contests; a resume prepared by a student with the estimation of own educational achievements.

The basis for project technology is the development of cognitive interests of students, abilities to construct knowledge independently, abilities to orientate in the informative space, the development of critical thinking. Project technology always focuses on the independent activity of students (individual, pair, group), which is done by students during the certain span of time.

The basic requirements to the use of project technology are occurrence of a problem or a task which is significant in research and creative terms and require integrated knowledge and investigative search for its solution; practical, theoretical, and cognitive significance of the supposed results; independent (individual, pair, group) activity of students; structuring of the substantive part of a project (with indication of stage-by-stage results); use of research methods (determination of a problem and tasks of a research which follow from it and forming of the hypothesis of their solving; discussion of research methods; drawing up of eventual results; analysis of the obtained data; summarizing, updating, conclusions).

We have defined the criteria for the assessment of the development of a project. To these criteria we refer the significance and topicality of the problems which have been brought up; the necessary and sufficient depth of penetration into a problem and the involvement of knowledge from different areas for its decision; completeness, substantiveness of a project; topicality and potential

of a project. It is necessary to build education on active basis, through reasonable activity of a student, complying with his/her personal interest exactly in this knowledge. Therefore it is extremely important to show students their own personal interest in the acquired knowledge which can and must be useful for them in their further professional activity. In this connection it is necessary to choose a problem which is significant for a future specialist. It must be a problem for the solution of which he has to apply knowledge which has been already obtained and during the process of solving of which to get new knowledge. Herewith, the task of a teacher to suggest new channels of information or just steer student thoughts in the right direction for an independent search. The choice of themes of projects is defined by a teacher with due regard to the educational situation on the discipline which is under study, or by students themselves, if the project is intended for extracurricular activity.

The work on a project usually consists of a few stages:

1. The searching stage (determination of objectives of a project, realization of organizational work; formulation of a problem of a research; determination of an object and a subject of a research; hypothesizing).
2. The designing stage (determination of directions of work and immediate tasks; determination of methods of search of channels of information by directions; determination of research methods; organization of groups; grouping of tasks).
3. The technological stage (independent work in groups, exchange of information; implementation of the pre-arranged technological operations; quality monitoring; analysis of the information collected by groups, working out of the scenario of the defence of a project which is structured in the following way: denotation of a project; defence of the hypothesis;

conclusions, explanation in the form of tables, charts, pictures and so on; answers to questions.

4. The final stage (panel discussion, examination of a project, analysis of the results of implementation of a project; conclusions).

As a result students have to solve a problem independently and by joint efforts, applying necessary knowledge sometimes from different areas, and get a real and perceptible result. The results of the executed projects must be material, i.e. properly designed (an album, a report, an essay, etc.) Thus, the development of cognitive skills of students, the abilities to form their own knowledge independently and orientate oneself in informative space, the development of the critical thinking lie at the root of project technology.

Critical thinking is the ability to raise new questions, elaborate various arguments and make independent deliberate decisions. The development of this type of thinking by means of the interactive involvement of students into the educational process is the aim of the other technology under examination.

Technology of development of critical thinking and writing has its own particular features, namely: emphasis on the independence of students in the educational process; search of the arguments for the solution of a problem; ability not to take the information on trust without any verification; search of reasonable answers, which is the result of reflection and revelation of the unknown; arrangement of conditions for collaboration and partnership in the process of purposeful activity.

The technology consists of a few phases, namely:

- activation (of the material on the topic which students already know);
- comprehension (of the acquired information);
- reflection (selection of information).

Each of the foregoing phases of the technology of development of critical thinking includes basic techniques:

- phase 1: a cluster, an individual “brainstorming”, a group “brainstorming”;
- phase 2: an insert (marking-up of information, marking-up of a text), reading with stops, crisscross discussion, arrangement of information in a logical order (I know, I want to know, I’ve got to know) the aim of which is systematization of knowledge on the topic;
- phase 3: a cluster (“informative cluster”, method of graphic systematization of material), an essay, a cinquain (a poem of five lines, the aim of which is to synthesize and generalize information on the topic). Reflection is a quick method of summarization on the topic, method of summing up of the obtained information and giving an account of difficult ideas, feelings and notions in a few words.

Technology of development of critical thinking is the foundation for mastering of new types of activity. The subject of any new pedagogical technology is concrete co-operations of students and teachers in different types of activity, which are organized on the base of accurate structuring, systematization, programming, algorithmization, standardization of methods and techniques of teaching or educating, with introduction of computerization and technique facilities.

Conclusions. Thus, modern pedagogical technologies realize the syllabus and provide the achievement of the set didactic objectives in a new way, implying the scientific approaches to the organization of educational process in the institute of higher learning. They extend the range of educational services offered to students, change and provide new forms, methods and means of education. Use of modern pedagogical technologies is one of the most promising directions of the

development of higher education, which promote more profound individualization and intensification of educational process, shaping and self-actualization of the personality of a future specialist.

BIBLIOGRAPHY

- Abrami, P.C., & Barrett, H. (2005). Directions for research and development on electronic portfolios. *Canadian Journal of Learning and Technology*, 31, 1-15. [in English]
- Astleitner, H. (2002). Teaching critical thinking online. *Journal of Instructional Psychology*, 29(2), 53-76. [in English]
- Barber, M., Rizvi, S., & Donnelly, K. (2013). *An Avalanche is Coming: Higher Education and the Revolution Ahead*. London: Institute for Public Policy Research. [in English]
- Bespal'ko V. P. Elements of pedagogical technology.- M.: Prosveshhenie, 1989.- 231 p. [in Russian]
- Choy, S. C. & Cheah, P. K. (2009). Teacher perceptions of critical thinking among students and its influence on higher education. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 20(2), 198-206. [in English]
- Duron, R., Limbach, B. & Waugh, W. (2006). Critical thinking framework for any discipline. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 17(2), 160-166. [in English]
- Lloyd, M. & Bahr, N. (2010). Thinking critically about critical thinking in higher education. *International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning*, 4(2), vol. 4, 1-16. [in English]
- Klarin M. V. Pedagogical technology in the educational process: analysis of foreign practices.- M: Pedagogika, 1989.- 132 p. [in Russian]
- Selevko G. K. Modern educational technologies. - M.: Pedagogika, 1980.-146 p. [in Russian]
- Wade, A., Abrami, P.C., & Sclater, J. (2005). An electronic portfolio for learning. *Canadian Journal of Learning and Technology*, 31, 33-50. [in English]

Sergii Gushko*

INFORMATION ECONOMY AS A NEW ECONOMIC SYSTEM OF THE DEVELOPMENT OF SOCIETY

GOSPODARKA INFORMACYJNA JAKO NOWY SYSTEM GOSPODARCZY ROZWOJU SPOŁECZNEGO

Streszczenie. W artykule przedstawiono gospodarkę informacyjną jako nowy system gospodarczy, którego głównymi produktami są informacja i wiedza. Udowodniono, że komponentem centralnym systemu gospodarczego jest praca z informacją i użycie systemów informacyjnych w procesie zarządzania. Autor tego artykułu uzasadnia potrzebę poszukiwania nowych podejść do rozwiązywania problemów rozwoju struktur instytucjonalnych gospodarki informacyjnej. Jednocześnie nowy system gospodarczy rozwoju społecznego jest w stanie transformować nie tylko politykę gospodarczą poszczególnych krajów, ale także zmniejszyć wartość podstawowych narzędzi stereotypowej polityki gospodarczej w ogóle.

Annotation. The article deals with the information economy as a new economic system wherein information and knowledge are the main products. It is proved that a central component of an economic system is work with information and use of information systems in the process of management. The author substantiates the requirement for the search of new approaches to the solution of problems of development of institutional structures of information economy. At the same time a new economic system of the development of society is able to transform not only economic policy of separate countries but also lessen the value of underlying instruments of stereotyped economic policy on the whole.

Background. Global growth of information and telecommunication technologies, on the one hand, and also the necessity

---

* Prof. dr. hab. Sergii Gushko, Akademia Polonijna w Częstochowie.

of development of scientific knowledge in the area of theory, methodology and practice of informative approach of study of information economy and society, on the other hand, determines topicality of consideration of the process of formation of information economy. Information turns into a strategic resource and factor of acceleration of scientific, technical and technological development and becomes a part of the real economy. It presupposes the conceptual comprehension of the process of establishment of an informative and technological method of production and related to it forming of an information paradigm in a modern economic science.

Analysis of recent publications. The evolutionary process of the establishment of information society is represented in researches of P. Drucker, who used a notion “information revolutions”. He worked out the theory of the stages of development, which allows deeper understanding of the logic of establishment of information economy.

The term “information economy” was first used in 1976 in works of Mark Porat, an employee of the Stanford Centre and designated by him as a cluster of industries, engaged in the production of modern databases and facilities which provide their application and functioning. He is given the credit for introducing a distinction between the primary and secondary information sector of economy. A primary sector, according to his opinion, can be estimated quantitatively, while everything is much more difficult with the secondary one. Porat refers to it information activity inside companies and government institutions and unites these two sectors, thereby eliminating the uninformative elements of economy.

In A.M. Baranov’s opinion the process of formation of information economy is a difficult complex phenomenon related to the changes in the system of productive forces and public relations. On the one hand, in the sphere of information

technologies a positive effect of their use has slightly begun to come down, on the other hand, in the sphere of innovative researches the intellectual resources of the development of society maintain leading positions. Due to these contradictory tendencies and the search of the most prospective variants of the further development of the state the researches in the area of information economy are becoming currently important.

The Revolution in the development of information technologies allowed to talk about a global network, which materialized the globalization of economy. New information technologies, in fact, are not simply becoming the instruments of application, but also the processes of development. The system-oriented analysis of the information economy with due regard to the forming informative paradigm of the economic theory requires additional consideration.

In spite of all the variety of specific features of the economy of information society, which are distinguished by researchers, the latter agree in opinion, that humanity has entered the new stage of the development of civilization, when information and knowledge play a determinative role in all spheres of human activity. However in most works, written by both foreign authors and those of our country, the basic attention is paid only to one of the aspects of this many-sided problem – to the development of information and communication infrastructure of the economy and the market of scientific and technical information, while the basis of producing of an intellectual capital – sociosphere and its anthropogenic features are not given quite extensive coverage.

A considerable contribution to the research of the problems of the establishment of an information society was made by one of the most authoritative social thinkers and researchers of the modern world

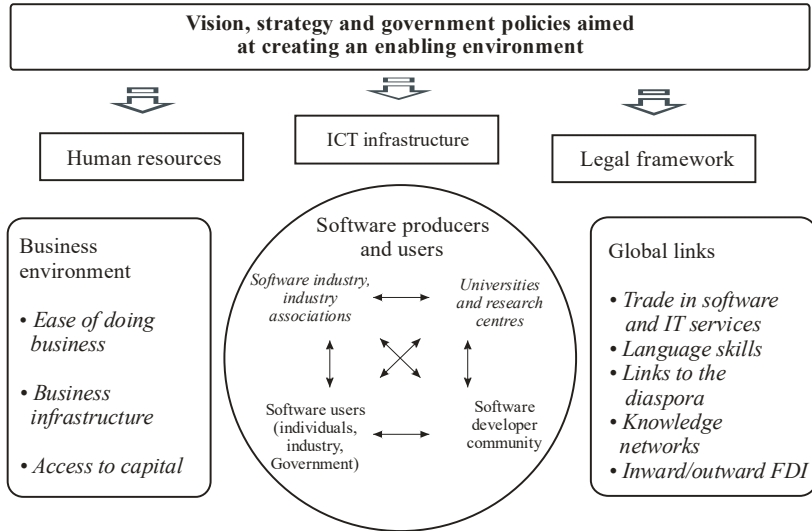
Manuel Castells¹. A scientist creates his conceptual approach to the concept and essence of information society. He introduces his own term and talks not about “information economy”, but about “informational economy”, moreover in tow with a global economy which he interprets in a new way. To his mind, this is an economy which is “able to work as a single system real-time and world-wide”.

The purpose of the article. The highest form of the manifestation of data and information is knowledge – systematized, interpreted, well-organized information got up according to certain criteria and with due regard to the ways of its best employment for the achievement of concrete aims. However the creation of knowledge is impracticable without intellectual modelling, and the existence of knowledge is impossible beyond the existence of a man. As meta-information is not enough investigated, its characteristics is being specified. It is the totality of information about data, information or knowledge, which arises as a result of their detailed analysis.

The main material. The technological progress and innovations are long-term motive forces of the economic growth. In the conditions of global economy of knowledge and the development of innovative activity in a technological sphere, it’s important for the developing countries to lay sound foundation for forming of their potential in the cause of acquisition and generation of knowledge and technologies to be able to use the possibilities of economic globalization, and at the same time to solve arising problems.

---

¹ Castells, Manuel (1996, second edition, 2000). *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture*, vol. I. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell. [in English].

Figure. 1. A national software system¹

In the “Information Economy Report 2012” the conception of a national software system (fig. 1) is presented as a basis of analysis. It is underlined there, that actions and interactions of national software producers and users are greatly influenced by the quality and price affordability of the infrastructure of the information and communication technology, access to the corresponding human resources and capital, legal framework and infrastructure, which is necessary for business and also connections with the software networks all over the world. On the whole the competitiveness of the system depends on the national conception, the strategy and policy of the government which must assist the growth of the potential in the sphere of software and a software system all together.

¹ Information Economy Report 2012 - The Software Industry and Developing Countries (UNCTAD/IER/2012), http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ier2012_en.pdf (access: 28.11.2012). [in English].

Governments in this system play a key role, being the large users of software (in particular, due to the technologies of electronic national administration and government procurement), and that's why they greatly influence the factors, providing existence of this system.

As we pass on to the information economy the popularity of information processing systems and company management is intensively growing. The increase of fitting of companies with hardware and software of information technologies, which demand support, made companies search ways of solution of a problem of increasing expenses. The use of cloud technologies considerably facilitates the work in those cases, when the potential consumers of the application solution are not incorporated into a local network, possess diverse equipment and aren't disposed to follow any obligatory recommendations concerning hardware and software configuration in the sphere of economy.

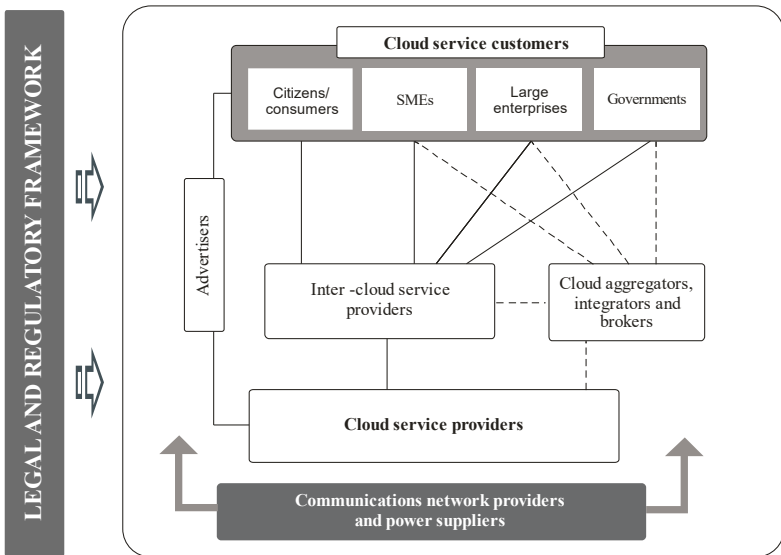
In this context "Information Economy Report 2013" contains the objective analysis of possible consequences of the evolution of cloud economy for developing countries.

According to the definition, given in April, 2013 by International Telecommunication Union (ITU) and International Organization for Standardization (ISO), cloud computing is a paradigm for enabling access to a scalable and elastic pool of shareable physical or virtual resources with on-demand self-service provisioning and administration (fig. 2).

Cloud computing change the structure and principles of information technologies affording ground for opening of new types of business and revision of the existent approaches to the management of companies, namely:

- cloud computing gives an opportunity of integration of demand from the large number of users in the general pool of the dynamically distributed resources;

- the scale of the infrastructure of the providers of cloud computing substantially exceeds the scales of the largest non-cloud data-processing centres (DPCs);
- cloud computing gives an opportunity of monetization of corporate income, while traditional DPCs focus on consolidation and concentration.

Figure. 2. Market relationships in the cloud economy²

So, for example, due to the large-scale reorientation to cloud technologies and growth of the income from technical support, proceeds of SAP from paid cloud services in the fourth quarter of 2014 increased by 72% as compared to the previous year and came up to €360 mln, according to the report published by SAP.

² Information Economy Report 2013 - The Cloud Economy and Developing Countries (UNCTAD/IER/2013), http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ier2013_en.pdf (access: 03.12.2013). [in English].

It is much more than the consolidated prognosis of analysts, who predicted an income of €317 mln. Previously SAP and other suppliers of corporate programs got large sums just after entering into a contract, and now the money comes from the consumers of cloud services in small portions and this process takes a long time. It changes the business model of software companies, makes them rearrange the work of sales departments and technical support, and also invest in new DPCs.

The penetration of new technologies in the informative market happens due to its technical constituent and directly influences the information constituent of the market, the part of which is management information systems (MIS). It should be noted that among the tendencies, which we've distinguished the technology of hybrid cloud computing is universally called-for practically for all types of MIS, and basic efforts of most companies will be directed exactly to its application.

The process of globalization generated the new phenomenon, when a global technological leader, which possesses a key technology, in the process of innovative activity and by means of large-scale investments accumulates technologies similar to the basic one or other, substantially extending its principal properties. A synergetic effect from the application of this activity results in the permanent instantaneous "switching" of a leader to the more advanced overriding technology. Moreover the permanent transformation of industry standards of this market by the technological leaders with the purpose to change it and get greater benefits takes place.

Conclusions. In the conditions of information economy companies more and more widely use service approach to the organization of provision of information services, both for internal and external customers. As computer networks develop they become the real informational and infrastructural basis of business.

As a result, the convergence of business with network technologies takes place. At the same time distributed and loosely-coupled systems wherein direct connections are replaced by interactive services come up to take place of centralized systems.

The conception of information economy includes fundamental definition of information society. It's defined as a system of connections and relations between individuals, which appear in the process of interchange of information concerning social and economic activity. Information economy is simultaneously defined as a system of public relations, wherein the information is a basic productive resource.

Substituting of expensive private legacy systems by inexpensive open networks helps companies to simplify the process of search of the most advantageous delivery contracts, of creation of systems of virtual production and forming of competitive chainlet of deliveries. When the focus of attention of business is shifted from effectiveness to efficiency, service becomes a necessary intermediate link, whereon the responsibility for satisfaction of functional necessities and effective resource, investment and innovation management is rested.

BIBLIOGRAPHY

- Baranov A.M. Establishment of the information economy of the Republic of Belarus: anthropogenic alternatives of development / A.M. Baranov // Bulletin of the International Nobel Economic Forum, 2010. - №1 (3). - Vol 1. – P. 22-28. [in Russian]
- David Chappell. The benefits and risks of cloud platforms "A guide for business leaders", <http://www.davidchappell.com/about/index.php> (access: 30.01.2011). [in English]

- Peter Ferdinand Drucker. The New Realities: In Government and Politics, in Economics and Business, in Society and World View. Harper & Row, 1989, 276 p. [in English]
- Information Economy Report 2012 - The Software Industry and Developing Countries (UNCTAD/IER/2012),
http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ier2012_en.pdf
(access: 28.11.2012). [in English]
- Information Economy Report 2013 - The Cloud Economy and Developing Countries (UNCTAD/IER/2013),
http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ier2013_en.pdf
(access: 03.12.2013). [in English]
- Nicholas Carr. The Big Switch: Rewiring the World, from Edison to Google. - W. W. Norton & Company. - 304 p. [in English]
- Castells, Manuel (1996, second edition, 2000). The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. I. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell.
[in English]
- Porat M., Rubin M. The Information Society: Development and Measurement. – Washington, 1978. [in English]

Tatyana Pestova*

THE INNOVATION POLICY OF UKRAINE: PRINCIPLES, CONDITIONS, CRITERIA

POLITYKA INNOWACYJNA UKRAINY: ZAŁOŻENIA, UWARUNKOWANIA, KRYTERIA

Streszczenie. Krytyczna analiza doświadczenia zagranicznego, wyświetlenie jego stron pozytywnych, oraz wad, określenie ram jego stosowania w warunkach ekonomii narodowej jest potrzebnym warunkiem do stworzenia adekwatnej strategii rozwoju ekonomicznego Ukrainy. Zdefiniowanie kluczowych faktorów rozwoju innowacyjnego, priorytetów, oraz kierunków jego realizacji jest możliwa dzięki zapoznania się z formacją doświadczenia oraz poszerzenia pracy intelektualnej w tych krajach, co obecnie demonstrują wysokie tempo rozwoju.

Annotation. The article deals with effective state support instruments for intellectual resources development. Author evaluates the level of intellectual resources development in Ukraine and discloses the major problems arising during its application. The main concepts of the work were directed on the effective state policy recommendations, which would improve Ukrainian intellectual resources functioning.

Background. The foreign experience critical analysis, the exposure of its positive aspects and drawbacks, specification the limits of its implication in terms of national economy, are prerequisites for building up an adequate strategy of economic development of Ukraine. The identification of key factors for innovation development priorities and its implementation directions are possible due to analysis

---

* Kriviy Rih Economic Institute.

of experience of the intellectual work formation and expansion in highly developed countries.

Analysis of recent publications. In some extent the intellectualization of economy was studied by economic researchers: D. Helbreyt, P. Drucker, D. Bell, J. S. Mill, E. Denison, M. Delyahin, P. Kruhman, P. Romer, M. Porter, K. Frimen, R. Solou, M. Kastels, F. Fukuyama, V. Inozemtsev, A. Toffler, M. Masuda, F. Mahlup, T. Stouenyer and others.

The issues of innovation-driven economy building up were highlighted by Ukrainian researchers: A. A. Chukhno, Yu. Bazhal, O. Bilorus, A. A. Belyaev, A. Halchynskiy, V. M. Heyets, O. Hrishnova, J. Zhalilo, G. Klymko V. S. Savchuk, Yu. Zaitsev, A. M. Kolot, D. Lukyanenko, Yu. Makohon, S. Mochernyy, V. Novytskyy, A. Rum'yantsev, L. I. Fedulova, and others.

The purpose of the article is to analyze critically the foreign experience, to highlight its positive aspects and outline the possibilities of its implementation in terms of national economy, to disclose the main concepts of an adequate strategy for economic development of Ukraine.

The main material. The development and growth of Ukraine economic system, as well as any other one, is possible by dint of close interaction among institutional architectonics, market dynamics, economic potential and government actions. Intellectual labor and intellectual capital are the key factors of economic development, however individually, they are insufficient. They can function effectively only under the favorable socio-economic conditions, the appropriate motivation system, the transparent "rules", which should be established by the government. All the institutes of national identity, cultural and mental traditions of Ukraine should be also taken into account. Well-made combination of market instruments and administrative regulations, the activation of innovative potential

of small and middle business, raising the well-being of residents and the middle class formation are the main factors of economic development.

The problem of intellectual work formation could be solved in Ukraine within the process of Schumpeterian creative destruction (restructuring), which is aimed at the complex of new technologies development, the modern achievements of the scientific and technical progress implementation, and the comprehensive human development. These issues of economic policy should be based on the principles of neo-structural, neo-institutional economic theories and Evolutionary economics. They emphasize on the structural differences among the countries and insist on "an independent analysis of each developing economy and its economic and institutional parameters". F. Fukuyama said: "... Americans use the term "building of nations". It reflects the specific American experience of raising a new political order in countries of a new settlement... Nation is a community with common values, traditions, historical memory. Thus, in accordance to this argument, it could not be ever built up. On the contrary, nation evolves during unplanned historical and evolutionary process"¹.

It means the more unified the world lifestyle gets, the more important the core values (religion, language, art, literature) become. The changes in global values and institutional environment do not allow such countries as Ukraine, Eastern Europe, Turkey, Mexico to learn and adopt the institutional structure of Western society, as far as the last one is to transform.

P. Drucker gave a scientific estimation of contemporary historical period: "We are entering an era of the global economy and technology rupture... we can turn it into rapid economic growth... thus there comes

---

¹ Fukuyama, F. The End of History? / F. Fukuyama // The National Interest. – Vol.16. – 1989, p. 3-13.

a time when technology and economic policy are reformed, industrial structures, economic theory and knowledge are transformed..."².

Some experts insist, the practical application of western experience of innovative economy formation could be adapted only to a certain extent during the intermediate stage of development. The long term perspective expects Ukraine economy to have its own way of development. Thus, China and other Southeast Asia regions are nowadays engaged in building-up the independent innovative state, however, recently they focused on borrowing the Western countries technology solutions. Western Europe countries and America haven't ever borrowed any experience of economic development; they chose the role of locomotives within each specific region (US – North American, Germany, Britain, France – Europe).

Practical implementation in innovation-oriented economy demands to select the appropriate governmental policy and its specific objectives. Nowadays domestic innovation activity is regulated by numerous legislative acts. The governmental programs make a basis for implementation of industrial sector innovative development. There are legislative, structural and functional institutions, which establish and ensure the rules and regulations compliance within the innovation activity field. These are Cabinet of Ministers of Ukraine, Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, Ministry of Education and Science of Ukraine, State Agency for Investment and National Projects, State Agency for Science. However, in our opinion, in order to come to fruition in science and innovation field, the system of effective practical solutions and objectives should be defined.

Traditional point of view allows for the main measures for the innovative economy development in Ukraine are referred to the changes in educational system, investments in the research projects,

---

² Друкер П. Ф. Эпохаразрыва: ориентиры для нашего меняющегося общества: пер. с англ. – М.: ООО «И. Д. Вильямс», 2007. – С. 20.

supporting the knowledge-intensive industries etc. It is hard to deny the importance of these factors, however, the experience of foreign countries (including Japan and Western Europe), shows, firstly, that innovations ought to correspond with the social background and relevant socio-economic base; second, innovations must be related closely to industrial sector, business and market, and should create a practical value as well. Thirdly, innovations need an advanced high-tech internal market outlet with consumer segment. Fourth, the focal point and coordinated strategy for science and innovation development are expected to be framed.

Thus, first of all, the "social vacuum", which was generated by limited innovation market outlet, is to eliminate, as well as constantly growing gap among the financially reliable demand and the manufacture potential. Ukrainian state should review the objectives and priorities of development policy in order to withdraw a defective and inefficient export strategy in favor of an import-substitutive policy. Effective export strategy would restrain the diversification of foreign trade structure over the time of its implication. Such a situation is actually compound by traditional Ukrainian policy of metallurgical and chemical industries support, which causes a significant outflow of resources from other industry branches. Economic structure imbalance brings about the restrain in extension of other industries of highest technological mode.

When the budget revenues are in direct dependence on the efficiency of export industries activity, the national economy became sensitive to the external factors and to the world conjuncture, including markets of raw materials and semi-finished products. Such risks are unjustified, as the multiply effect on the economy and state budget is questionable, considering all the money spent on their supporting, insufficient receipt of currency returns and opportunity costs. Despite the favorable situation on the global metal products

market in recent years, export revenues, however, were not directed to modernization and renewal of productive facilities. This is proved by fixed assets wear degree, which is accounted for 60% in mining and smelting complex. The index of **labor cost per unit of manufacturing output** is 3 times higher than in developed countries³. This triggers some doubts about productivity growth of steel manufacture and about state strategy reasonability. Such export-oriented model was reproduced in Latin America countries, where wasn't justified as well.

On the contrary, import substitution strategy provides a wide acceptance of import technologies and their reengineering. This strategy was applied by all developed countries without exception. In case of industrial and scientific immaturity, technological backwardness, though at the same time, strategic priority of leading technology possession, governmental economic policy should take the measures to support the import of advanced technologies. This allows preparing the conditions for the mature form of advanced scientific and technological development.

The policy of import technologies incentive was carried out by the modern world technology leaders - Japan, Republic of Korea, India, the EU and the US⁴. In many countries import of technology came through the various forms of commercial and non-commercial acquirement of technology, including the knowledge community (human capital) encouragement through the programs of highly skilled professionals and scientists immigration.

Imports of technologies are usually stimulated by the tax exemptions. For example, the cost of patents purchase and

---

³ Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія / [Геєць В. М., Артьомова Т. І. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук Л. В. Шинкарук; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2011. – 696 с.

⁴ Конвергенція економічних моделей Польщі та України: монографія / [Д. Лук'яненко, В. Чужиков, М. Г. Вожняк та ін.]; за наук. ред. Д. Лук'яненка, В. Чужикова, М. Г. Вожняка. – К.: КНЕУ, 2010. – 420 с.

technology import in Japan, Republic of Korea, the US and the EU are not included in tax base as well as revenue from engineering and consulting services in high-tech field.

Economists K. Arystanbekov, Y. Gaidar, B. Erdenbat, J. Kornai, V. Kudrov, V. Mau, L. Chaba consider the development of post-socialist countries and countries of system economy transformation is in the context of the evolutionary development. The approach provides three stages of development: (1) market transformational recession, (2) renewable growth, (3) innovation and investment development, herewith Ukraine is placed on the second stage⁵.

According to economic research, reproductive factors of economic growth are inhibited on the second stage by following factors: old material and technical base, which is equal to industrial stage of development; low level of economy intellectualization initiates inability to transit to a post-industrial development. Generally, the second stage is characterized by:

1. Monetary, fiscal and tax policy reform, which creates a favorable investment climate and antitrust regulation;
2. "Transformation" the hyperinflation into galloping and creeping inflation, reduction the amount of budget deficit to 3% range and its next maintenance, gradual balance of payments activation;
3. Advance economic growth and gross domestic demand increase.

This means Ukrainian economy may apply the innovative model of development on condition that the problems of second phase of transformation are overcome. The dynamic modernization of all sectors of economy is capable to provide the economic growth and welfare through effective demand and "middle class" formation,

---

⁵ Сем'янчук П. М. Інтелектуалізація праці як визначальна умова інноваційного розвитку економіки України: [монографія] / П. М. Сем'янчук. – Тернопіль.: ТНЕУ, 2012. – 235 с.

despite the "one-side" support of mining and heavy industry through import of technologies.

Today's science and innovation state policy – is a set of activities that promote the rapid economic effect achievement. However, the research organizations, which produce such developments, have little interest in their practical implementation. The innovation activity regulation uses an approach, which could be described mostly as "science for science" development. Most Ukrainian legislative instruments include such criteria as: creation the world-class achievements, the budget expenses rate for science researches, special laws on innovations, specified national priorities for research activity.

It is traditional elements of planning and directive system. Such a mechanism worked well enough in terms of available directive plan for science and technology. So it provided the realization of defense, space and other strategic programs. However, it ought to complement an effective mechanism of market competition, and not replace the last one. If the innovation markets don't work or they work within the informal sector, the law will not run their mechanism by itself.

Many "charities" were formed in Ukraine by foreign structures. Scientific and technical centers, business incubators amount to informational interest for the national research and innovation system. In addition, Ukrainian scientific resources, which are of high quality and low cost, make for the key factor for foreign companies as well.

Therefore, technologies are transmitted from East to West within many multinationals in Ukrainian market; despite the widespread opinion thereunder technologies are transmitted from West to East. The national science budgeting is often directed at developments of the past, most of them are not to patent, they are published in press and come abroad often.

The technology movement occurs mainly in the form of Western management and business methodologies transfer in accordance with investment projects. Meanwhile the transfer of production process technologies is limited at the present time. In addition, the cases when foreign investors try to accomplish the technology transfer in form of outmoded machinery shouldn't be ignored⁶.

Thus, the state regulation mechanism of international technology transfer ought to be improved. Particularly the technologies, which are bought by public funds and at the businesses' expense, should be inspected scrutinously by public authorities. This tool cannot have any restrictive effects, though the information on the technological level and advantage of such purchases would lead to more efficient use of national resources.

The financing of science alongside with direct budgeting of innovations are significant in scientific and innovation securing of industrial modernization. It is notable that innovative activity draws more attention of entrepreneurs than any other component of the system of economic recovery measures. Though, preferences to the certain innovative activity are still implemented mainly at the individual companies' level. State and local authority scarcely encourages the innovation processes, as evidenced by the unacceptably low innovation budgeting: state budget - 2.8%, local budgets - 0.1% of the total expenses⁷. Domestic and foreign investors lose the interest in financing the innovation activity, their share decreased respectively from 3.7% to 1.4% and from 4.2% to 1.0%⁸. Thus the financial support remains the most critical gap in the innovation policy. The vast majority

---

⁶ Савчук В. Соціальні складові сучасного постіндустріалізму: трансформаційна економіка: [навч. посіб]. / В. С. Савчук; за ред.. В. С. Савчука, Ю. К. Зайцева. – К.: КНЕУ, 2006. – 612 с.

⁷ Структурні зміни та економічний розвиток України... С. 98.

⁸ Там само, с. 143.

of businesses consider that financial constrains are the main obstacle in the innovation activity.

The important direction of structural improvement of scientific sector of Ukraine comes down to building the innovation infrastructure. This refers to the organizational and economic formations, which are acting as the most fruitful integration of the scientific knowledge, commercial benefits and reasonable organization of innovation activity, such as: technoparks, science parks, scientific and technological centers and others.

According to the prospects of Ukraine National Innovation System (NIS) promotion, as an organizational form of innovation and manufacture connection, such scientific and technological structures as parks must be employed more effectively.

The education and science integration deserves a special attention from the government as two major components of innovation. International experience shows, the Western science parks, despite some structural differences, have a specific feature – there is some kind of university or other educational institution in its structure⁹. It serves as the nucleus Science Park, which ensures the generation of new scientific ideas, training, provision of scientific advice and pursuing the research to the firms and companies order. Since Ukraine has not had a tradition of research and education integration, the leading Universities and research institutes of academic and industrial sectors could play a major role in creation the scientific and educational association. This academic and sectoral science involvement to the educational process would be an important factor for labor intellectualization, the innovative

---

⁹ Федорович В. А., Патрон А. П. США: государство и экономика (Институт США и Канады РАН). – М.: Междунар. отношения, 2005. – 386 с.

development promotion, the competitiveness buildup, and it would form the core of the knowledge economy in Ukraine¹⁰.

All the governmental measures for labor and economy intellectualization generally come down to next guidelines:

1. To develop the National innovative Strategy along with clearly defined priorities and their innovatization;
2. The prime economic sectors are to be supported financially and informational by the government in accordance to national strategy of economic development. Thus, the state confirms its interest in development of national producers;
3. To create a powerful scientific-industrial complex (like Golden Valley or Silicone Valley) on the basis of high concentration of major business units. It allows the backbone of national innovation system to form, a framework for clustering and innovative solution to provide for a number of social and economic problems;
4. To pursue a national policy of "Porter's diamond" activation, to increase the quantity and quality of aggregate demand, to deep the level of labor intellectualization in allied industries of economy, to develop the foreign economic relations and to develop the opportunity of domestic actors to enter the world market.
5. To ensure a healthy competitive environment by means of legislation;
6. To establish a minimal level of creative and search works testing at the expense of public funding of innovative programs, national and international grants;

---

¹⁰ Kahler, Miles Orthodoxy and its alternatives Explaining approaches to Stabilization and Adjustment / Miles Kahker // Economic Crisis and Policy Choice. The Politics of Adjustment in the Third World. – Princeton, NJ Princeton University Press, 1990. - P. 33-61.

7. To inspire the credit policy on labor intellectualization and innovation. The interests on the credit are to be as low as possible, if the loans were used for the purpose of intellectualization of labor. State should compensate the earnings lost by credit and banking institutions, which operates with innovative enterprises, by means of: reserve requirements reducing, tax reduction, etc;
8. To ease the tax pressure on businesses, particularly to introduce the differentiated tax rate for enterprises, institutions and organizations in dependence to the volume of innovative component in their gross income, the payroll and income spent on labor intellectualization. To facilitate the customs barriers to foreign partners of domestic business entities that collaborate in sphere of labor intellectualization;
9. To extend the scope of domestic securities market. The issue of securities could become a powerful source of financial innovation support. By means of "synthetic" and "hybrid" derivatives the agreements with innovative risks hedging could be concluded;
10. To promote the insurance market development, including innovative risks insurance and health insurance promotion;
11. To simplify the "administrative and procedure chain" which restricts the economic and innovation processes;
12. To strengthen the control over financial resources flow, aimed at work intellectualization and innovative projects implementation at the public expense;
13. To stabilize the political situation in the country. That would facilitate the long-term economic and innovation planning for both domestic and foreign investors.

The innovative development of the country ought to have a social mechanism for its implementation as well. It refers to the

active interaction among the mature civil society, innovation activity subjects and institutional field of economic policy implementation.

The efficiency of such a mechanism is possible in terms of mutual influence and feedback among its components. An initiative person could emerge in the context of a mature civil society formed. The maturity of civil society (the willingness for positive change through public initiative) occurs under conditions of the society and government relationship, which is of "affiliate" character. Such relationship nature demands the public confidence level increase, the predictability of government actions, which are manifested in all the social spheres¹¹.

The sufficient condition is referred to the state responsibility the confidence in state institutions of power and their functionality. All those are formed due to the institutional and functional maturity of society. Under the institutional and functional maturity of governmental institutions we consider their competencies, which determine their structure, correspond to actual Ukrainian economy needs, and are able to realize their functional potential through the operational projects of national development programs, long-term economic strategy of the institutional environment improving and the overall economic efficiency.

The institutional environment quality and the measure of its increase are determined by the estimation of economic situation improvement. For economic agents and businesses – it means investment climate improvement, fiscal transparency and regulatory policy clarity. That effects on business conditions positively and develops its economic and innovative potential. As for households, the institutional environment quality is determined by the real sense of improvement of every single individual's life.

---

¹¹ Зайцев Ю. К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства: методологія та практика: Монографія. – К.: КНЕУ, 2002. – 188 с.

Conclusions. Thus, consequently ,the following principles of labor intellectualization and innovative economy formation could be distinguished: (1) scientific and technical progress achieving as a base for innovation development of economic system; (2) the multiple productivity increase and overall economic efficiency; (3) the strategic forecasting basis allows for the predictions in priority areas of science, engineering, technology and industry; (4) advance training for sectors of the next technological mode of production; (5) creation the preconditions for satisfaction of new social requirements in the material and lifequality spheres.

BIBLIOGRAPHY

- Fukuyama, F. The End of History? / F. Fukuyama // The National Interest. – Vol. 16. – 1989, p. 3-13.
- Друкер П. Ф. Эпоха разрыва: ориентиры для нашего меняющегося общества: пер. с англ. – М.: ООО «И. Д. Вильямс», 2007. – С. 20.
- Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія / [Геєць В. М., Артьомова Т. І. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук Л. В. Шинкарук; НАН України; Ін-т екон. Та прогнозів. – К., 2011. – 696 с.
- Конвергенція економічних моделей Польщі та України: монографія / [Д. Лук'яненко, В. Чужиков, М. Г. Вожняк та ін.]; за наук. ред. Д. Лук'яненка, В. Чужиова, М. Г. Вожняка. – К.: КНЕУ, 2010. – 420 с.
- Сем'янчук П. М. Інтелектуалізація праці як визначальна умова інноваційного розвитку економіки України: [монографія] / П. М. Сем'янчук. – Тернопіль.: ТНЕУ, 2012. – 235 с.
- Савчук В. Соціальні складові сучасного постіндустріалізму: трансформаційна економіка: [навч. посіб]. / В. С. Савчук; за ред. В. С. Савчука, Ю. К. Зайцева. – К.: КНЕУ, 2006. – с. 98-143.

Федорович В. А., Патрон А. П. США: государство и экономика (Институт США и Канады РАН). – М.: Междунар. отношения, 2005. – 386 с.

Kahler, Miles Orthodoxy and its alternatives Explaining approaches to Stabilization and Adjustment / Miles Kahker // Economic Crisis and Policy Choice. The Politics of Adjustment in the Third World. – Princeton, NJ Princeton University Press, 1990. – P. 33-61.

Зайцев Ю. К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства: методологія та практика: Монографія. – К.: КНЕУ, 2002. – 188 с.

Volodymyr Kulishov*

THE MODELLING OF INNOVATIVE ECONOMY DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

MODELOWANIE ROZWOJU INNOWACYJNEJ GOSPODARKI W KONTEKŚCIE GLOBALIZACJI

Adnotacja. W artykule badano pytania stopnia otwartości systemów w warunkach globalizacji nowoczesnej, współdziałania międzynarodowych relacji ekonomicznych, formowanie wspólnych związków, nieuniknioność przejścia do nowego modelu postępowego rozwoju ekonomii, powstanie w gospodarkach narodowych systemów innowacyjnych, formowanie rynku innowacji, tendencje i problemy modelowania rozwoju rynku ekonomii innowacyjnej, powstanie naukowo-produktywnej aglomeracji i kompleksów, rola klastrów w procesie ekonomicznym.

Annotacion. The article researches degree of social systems openness in terms of modern globalization process, international economic cooperation, relationships establishment, the unavailability of new progressive model of economic development transition, the emergence of a national economic innovation systems, the formation of innovation market, trends and problems of the innovative economy modelling, emergence of agglomerations and complexes, the role of clusters in the economic process.

Background. At the beginning of the XXI century a wide range of national economy models demonstrate different combinations of market relations and state regulation, market entrepreneurship

---

*Akademia Polonijna w Częstochowie.

and social orientation, economic patterns of international relations and non-economic impact factors.

The modern globalization intensifies both the social systems openness and the unbalanced processes in them. In accordance to the non-equilibrium thermodynamics principles, such a fact causes an objective self-organization tendency. Societies have to choose either self-organization or degradation. The self-organization process is embodied in complication and value, informational, social connections enhancement, which allows the resource, human and social capital of society to be developed and implemented. The capacity for self-organization is an adequate response to the economic **challenges** posed by globalization¹.

The over consumption of resources threatens the mankind existence and it is a negative trend of postindustrialization. The attempt to overcome the problem becomes more obvious now than ever before. An innovative stage of development appears to be the most radical way to avoid the disaster. That is an objective dictate of the time that allows the institutional and resource constraints of globalization to overcome.

Analysis of recent publications. A deep theoretical and practical investigation of the problem of innovation models functioning in the age of economic globalization was conducted by such foreign and domestic scholars as F. Fukuyama, S. Borrás, J. A. Stein, B. Carlsson, O. Bilorus, V. Kulishov and others. Meanwhile, the current state of the innovation economy and its impact on global development determine the urgency of the case study.

The main material. Thorough analysis of the countries competitiveness and welfare, the global business efficiency analysis, conducted by the American scientist F. Fukuyama showed that high

---

¹ Білорус О.Г. Глобальний конкурентний простір: // О. Білорус та ін. Монографія. – К.: КНЕУ, 2007. – 680 с.

confidence level is a dominant universal cultural characteristic of the most successful societies. The spontaneous socialization is the most common form of its expression. It allows the various business actors to pool their resources, capabilities and knowledge, and concentrate them in certain direction. The origins of associations, which are primarily referred to as a corporate and professional alliances (separated from the property), are different, though the higher the spontaneous socialization level, the higher the performance efficiency². These voluntary non-family Associations of Japan, USA and Germany are based on communal solidarity socialization. And vice versa, the family based socialization declines the international business efficiency. Familistic societies (China, Italy, Taiwan, Singapore and others) have the few corporations, and weak small firms which are incapable for transnational expansion; their capabilities come down to decision making about **their scope** of activity on the global market. An authoritarian culture (France) and state-form of socialization (Russia) have inefficient economic structures. The laws, contracts, government intervention replaces the trust institute and requires an additional transaction costs. The above shows, the global society has not yet reached neither socialization level required nor the cultural phenomenon of trust, thereby societies are highly differentiated. The question arises, whether innovative development will eliminate the resource, institutional and broadly defined cultural constraints of globalization? Could the scientific ideas become the specific way to create a new human culture?

This means, firstly, the creative human resources are preferred to the nature resources of economic development; secondly, real economic activity is stimulated. Economics is a part of the human world; it is primarily a psychosocial and social constant of life

---

² Фукуяма Ф. Великий взрыв. – М.: «Акт из-во», 2004. – С. 266-290.

activities. This constant provides the material and spiritual benefits appropriation in order to ensure the vital activity of a human world. Human is a special element and generator of changes from mental sphere to economic sphere by means of socialization and personalization. That is with respect to the problem of economic forms creating. On the other hand, a human becomes a driving force of the innovation process at every certain level of his activity.

Scientific economic researches confirm the inevitable transition to a new progressive model of development, which is based on the careful and efficient **use of resources**; satisfaction of mostly intangible needs (creative self-expression, leisure, knowledge and culture familiarization, etc.); and, the most important is the scientific-based innovation model. That is referred to as innovative economy³. Therefore J. Stein's research is of particular interest, it proves the existence of European knowledge system as an innovation system prototype which includes not only the EU members but other countries worldwide⁴. As a result, the stable consumer should appear. There are known cases in modern history when consumers were prepared for acceptance the new-product, which does not yet exist in mass production. So before expansion the informational market, American companies formed a specific mentality of advanced informational American nation through the advertising campaign. Society had been prepared for the relevant private expenses before the certain product (computers, internet services, etc.) appeared. That is problem of both, culture and coherent worldview. Secondly, the obtaining of intellectual resources would serve the technological, technical, organizational and other improvements. Then, of course,

---

³ Borrás S. Introduction to special issue on a European system of innovation / S. Borrás // Science a publ. policy. – Guildford, 2004. – vol. 31, №6. – P. 422 – 424.

⁴ Stein J. A. Is there a European Knowledge system? / J.A. Stein // Science a publ. policy. – Guildford, 2004. – Vol. 31, №6. – P. 435 – 447.

the problem of intellectual resource origin arises. Quite clear, that creative human ability is that very intellectual resource origin.

Next matter is associated with the particular scientific ideas production, its next implementation, and the advanced technologies and specialized factors creating.

During the process of technological mode changes, the national innovation systems burgeon and evolve within specific countries. This emergence of the fundamentally new entity (that are innovation systems) inside the national economy is the main conclusion of innovation sphere development in the twentieth century. This entity is a set of production structures, law and financial support institutions, institutions of scientific knowledge and technology commercialization within national borders⁵.

The concept of national innovation systems (NIS) is an integral part of modern economics. Throwing out the simplified relations model of society's intellectual potential and its implementation is the keystone of the concept which is aimed at socio-economic development. NIS allows public and government institutions, educational institutions and business to interact more directly and conduct general long-term strategy. The state plays a decisive role in strategy formation and the necessary institutional conditions assurance for its implementation.

Each country has specific objective factors of influence on innovative system: the country size, geographic location, climate, natural resources, historical development, state institutions and forms of entrepreneurship, etc. In addition, each innovation system has certain structure and organization degree which provide the satisfactory stable institutional interaction. National fundamentals of innovative activity are modified significantly due to global

---

⁵ Carlsson B. Internationalization of innovation systems: A survey of the literature / B. Carlsson // Research policy. – Amsterdam, 2006. vol. 35, № 1. – P. 56 – 67.

production, labor and financial resources overflow at the beginning of this century. Globalization of innovation sector provides primarily the growth of the foreign funding share in scientific researches of the most developed and newly industrialized countries, creating more units of research within TNK in favorable areas⁶.

It is notable, that aspiration of the most ambitious corporations is to create a global corporate culture and contribute to the global science. Though, the most foreign multinationals form research units in order to meet the needs of their own productive facilities in certain countries. The main function of units is to revise the goods in accordance to local needs or to develop a new product and technology for local market. But globalization is evident. In recent years the foreign TNCs activities aimed increasingly at the global scientific and technological capacity appliance. This includes highly skilled scientific and engineering personnel attracting, the joint research projects implementation and financing. There are various informal agreements, joint research alliances, the riskiest high technology projects implementation within some industries (communications, biotechnology). However the global innovation market is still in its infancy, though it has all the sufficient institutional preconditions.

The scientific ideas distributes instantly in global informational environment. This high mobility is a favorable motive to receipt a quasi-rent⁷. Symbolic form of scientific ideas expression occurs initially and there is no problem to spread them through the networks. The specific is that speed of ideas distribution is limited to a certain extent by the necessary **expenditures of time** for acquisition the idea. In addition, the negative chain reactions are

---

⁶ КулішовВ.В., Одягайло Б.М. та інші. Глобальна економіка. / В.Кулішов, Б.Одягайло, О. Сазонець // Навчальний посібник. – Львів: Магнолія 2006, 2011. – 208 с.

⁷ Ibid, p. 124.

much complicated in scientific sphere. Yet scientific ideas are almost unlimited, and their reliability is argued by hypotheses which could be generated at every certain level. Besides that, the scientific invention will not be exhausted if it is multiply applied.

All that concern to a global innovation market formation. Actually, the science budgeting sphere mainly applies the market elements and approaches. Informational networks still serves to the scientific ideas exchange, and have not still became a basis for free scientific ideas market. Meanwhile, the global market of science with mechanisms of supply, demand and the project quality estimation is still a subject of debate. Though, there are some doubts, whether market could drive a fundamental science in the long term perspective.

Of course, the open society ideology foresees the free market existence and its development will depend (only) on the information society capabilities. Informational and communicational networks are an all-purpose means, but their usage in various spheres has a certain specific. In trade and finance spheres the networks allow a global free market with different mobility and accessibility degree to be formed. Then, it is evident, that such a market could be formed in science sphere as well. Though, the market should take into account the specificity of particular product - the innovations which focus on the long-term goals.

In fact, scientific, academic and entrepreneurial culture, ethics and motivation are very different, and sometimes opposite. The combination of scientific creativity and entrepreneurship is not always successful. But the recent years practice shows that the scientific individual enterprises become the most dynamic segment and the driving force of modern science.

An important part of the institutional environment of innovative scope is scientific and industrial agglomeration and such complexes

as "science parks" (in the USA) or "techno parks" (in Japan), innovative banks, investment companies, venture financing, non-profit organizations of innovation programs. Thus, there are three types of "scientific parks" in the US: the "scientific parks" with the entire cycle of research, experimental and technological projects and their next manufacture implementation; "research parks" is different in that the new developments reach only the technical project stage; "incubators" (engineering firm), include universities, companies and government agencies, which provide land, buildings, the laboratory equipment depreciation and other services for a small rental charge⁸.

The firms and organizations "incubators" facilitates the complex and laborious process of institutional unit formation in the innovation field. That process grows rapidly in developed countries. Generally, "incubators" are oriented to a specific set of technical services; though, there are universal services in specialized sectors and high-tech industries, where innovative business consults on the question of management, marketing, finance, etc. The highly skilled specialists from training centers, industrial corporations, and banks, are engaged for this purpose; all that provides a high efficiency of engineering firm activities. To reduce the venture capital risk, firms control over 80% of a new company during the first year; the management is carried out by managers from engineering firm, a thorough and justified selection of innovative projects is conducted, a strict financial regulation is carried out⁹.

The activity of Japanese corporations should be noted as well. They establish new research centers all over the world almost monthly to create new markets and increase their competitiveness level in terms of world economy globalization.

---

⁸ Ibid, p. 125.

⁹ Ibid, p. 126.

Technology parks are especially widespread in Western Europe. Thus, there are 35 parks in England, 60 science and technology parks in Germany and their number is still growing, about 11 techno parks in France¹⁰.

Russian technology or science parks are created in residency at universities and actually serve as the "business incubator", promote research commercialization. Other techno parks structures are also framed particularly innovation and technology centers (RDC), which include innovative and service companies.

World experience has shown that a radical institutional tool of scientific and economic development acceleration is free or special economic zone. China reached the impressive positive results when applied such economic and law mechanism during its economic revival period¹¹.

Innovative banks of developed countries finance the whole cycle of manufacturing and replication of scientific and technical products, promote the most efficient researches selection, implement the mass distribution process. Innovative Bank conducts the innovations due diligence at its own expense, involves the high-qualified specialists in order to estimate scientific, technical and economic significance of the project. Innovative Bank becomes a co-owner of scientific development and ensures the costs return through the innovation sale profits. That encourages bank to examine responsibly the innovative projects and their funding.

Venture investment companies accomplish the risk loans and fund the small innovative companies, which develop new technologies. Venture capital sources are different in each country, for example, charitable foundations, government grants, special funds and other investment companies. To reduce the risk the venture

---

¹⁰ Ibid, p. 126.

¹¹ Ibid, p. 127.

companies provide phase-by-phase budgeting, rather than the entire project budgeting: the first stage – performers team building financing, the second stage – financing the technological sample or prototype product design, the third stage – replication of new products financing and the stock exchange entry at the expense of “free from risk funds”.

Non-profit organizations provide the management and administration of government programs services to coordinate innovative projects and programs. In most developed countries innovation activity regulation is brought about through patent law, copyright and other intellectual property aspects¹².

Today, the innovative clustering is the most important and the most popular **method** of economic stakeholders involving into advanced motivation range.

Innovative clusters concentrate innovations in sphere of high density of specialized resources for innovative development, of highly qualified scientists, engineers, technicians, of available proximity of universities and research institutions and, more importantly, other innovative firms. Innovative clusters overgrow the individual countries and become centers of attraction for foreign direct investment, foreign scientists and specialists.

Innovative clusters creation and development are not possible without close corporations and state cooperation which allows conducting a long-term science and technology policy. An important element of it is increased research funding. An increase in research assignments can give impetus to innovative development of a country especially in the national innovation system framework¹³.

---

¹² Ibid, p. 128.

¹³ Кулішов В.В. Кластер – основа інноваційного розвитку економіки. / В. Кулішов // Інноваційна економіка. – Тернопіль, 2013. - № 2 (40). – С. 3-6.

Conclusion. Recently informational development has created a real opportunity for a sharp economic, scientific, educational and cultural development acceleration of different peoples and continents, for mankind unification to a global community. It should be noted that national consciousness revival has recently grown as a defensive society reaction against the globalization damage effects.

In general, the innovative field is a strong factor of globalization, value and social capital accumulation and, thus, it requires specific solutions to the global problems.

REFERENCES

- Білорус О.Г. Глобальний конкурентний простір: // О. Білорустайн. Монографія. – К.: КНЕУ, 2007. – 680 с.
- Фукуяма Ф. Великий взрив. – М.: «Акт из-во», 2004. – С. 266-290.
- Borras S. Introduction to special issue on a European system of innovation / S. Borras // Science a publ. policy. – Guildford, 2004. – vol. 31, №6. – P. 422 – 424.
- Stein J. A. Is there a European Knowledge system? / J. A. Stein // Sceince a publ.policy. - Guildford, 2004. – Vol. 31, №6. – P. 435 – 447.
- Carlsson B. Internationalization of innovation systems: A survey of the literature / B. Carlsson // Research policy. – Amsterdam, 2006. Vol. 35, № 1. – P. 56 – 67.
- Кулішов В.В., Одягайло Б.М. та інші. Глобальна економіка. / В. Кулішов, Б. Одягайло, О. Сазонець // Навчальний посібник. – Львів: Магнолія 2006, 2011. – 208.
- Кулішов В.В. Кластер – основа інноваційного розвитку економіки. / В. Кулішов // Інноваційна економіка. – Тернопіль, 2013. – № 2 (40). – С. 3-6.

Piotr Korzekwa

Krystyna Mizerska

Adrianna Kosior-Lara

KSZTAŁTOWANIE WARUNKÓW ŚRODOWISKA PRACY OPIEKUNÓW OSÓB CHORYCH NA CHOROBY ALZHEIMERA

SHAPING OF WORKING CONDITIONS OF THE CAREGIVERS OF ALZHEIMER'S PATIENTS

Abstract. The aging of society will result in a dramatic increase of the age-related incidence and the effects of Alzheimer's disease will be acutely felt not only by the patients but also by their families, carers and the whole population.

The population of Poland is approximately 40 million. The aging process can be observed in Poland, the main reasons for that are: the declining birth rate and simultaneously the lengthening of the average human lifespan. During the discussion about medical, moral and social problems connected with the care of patients with Alzheimer's disease. Each of us sometimes forgets about something, for example, where we put the keys or if we turned off the gas or iron. One should start to worry when this happens very often, many times during the day.

To discuss the care of patients with Alzheimer's disease the following information should be taken into consideration in order to know how to prepare the working conditions and environment for the caregivers:

Wstęp.

Starzenie się społeczeństwa spowoduje drastyczny wzrost liczby zachorowań związanych z wiekiem, a skutki choroby Alzheimera odczują dotkliwie nie tylko sami chorzy, ale również ich rodziny, opiekunowie i społeczeństwo.

Z przeglądu światowych publikacji dowiadujemy się, że otępienie typu alzheimerowskiego stanowi jedną z głównych przyczyn inwalidztwa wśród osób w podeszłym wieku i zaliczane jest do czołowych problemów zdrowia publicznego w Stanach Zjednoczonych oraz krajach skandynawskich. Ocenia się, że około 5-10% osób powyżej 65 roku życia jest dotkniętych tą chorobą; bezpośrednie koszty opieki nad pojedynczym pacjentem oszacowano od 16 tysięcy do 40 tysięcy dolarów, natomiast koszty pośrednie na 175 tysięcy dolarów. Wzrost kosztów jest związany z postępem choroby.

1. Klasyfikacja organicznych zaburzeń psychicznych w/g ICD -10.

Zaburzenia funkcjonowania [1] mogą być pierwotne w chorobach, uszkodzeniach i urazach, które wpływają bezpośrednio i wybiórczo lub wtórnie – w zaburzeniach i chorobach układowych, które wpływają na mózg jako jeden z licznych narządów czy układów. Otępienie (F00-F03) jest spowodowane chorobą mózgu, zwykle przewlekłą i postępującą, w której dochodzi do licznych zaburzeń wyższych funkcji korowych takich jak pamięć, myślenie, orientacja, rozumienie, liczenie, zdolność do uczenia się, język, zdolność oceniania i dokonywania racjonalnych wyborów. Świadomość jest jasna. Upośledzeniu funkcji poznawczych zwykle towarzyszy, a czasami poprzedza osłabienie kontroli nad reakcjami emocjonalnymi, zachowaniem się w grupie społecznej czy motywacją. Taki zespół w chorobie Alzheimera, chorobach naczyniowych mózgu oraz innych stanach, które pierwotnie lub wtórnie oddziałują na mózg [1].

Rodzaje otępień:

F00* **Otępienie w chorobie Alzheimera** – jest pierwotnie zwyrodnieniową chorobą mózgu o nieznannej etiologii z charakterystycznymi cechami neuropatologicznymi i neurochemicznymi. Początek choroby jest zwykle trudny do ustalenia. Choroba rozwija się powoli i postępuje kilka lat.

- F00.0*** **Otępienie w chorobie Alzheimera z wczesnym początkiem** – zaczynające się przed 65 r.ż., cechuje się względnie szybkim pogarszaniem się stanu zdrowia i licznymi, wyraźnie zaznaczonymi zaburzeniami wyższych funkcji korowych (choroba Alzheimera typ 2, otępienie przedstarcze typu Alzheimera, pierwotne zwyrodnieniowe otępienie typu Alzheimera, z początkiem w wieku przedstarczym).
- F00.1*** **Otępienie w chorobie Alzheimera z późnym początkiem** –
- F00.2*** **Otępienie atypowe lub mieszane w chorobie Alzheimera.**
- F00.9*** **Otępienie w chorobie Alzheimera nieokreślone.**
- F01** **Otępienie naczyniowe** – Obejmuje: otępienie miażdżycowe.
- F01.0** **Otępienie naczyniowe z ostrym początkiem.**
- F01.1** **Otępienie wielozawałowe.**
- F01.2** **Otępienie naczyniowe podkorowe.**
- F01.3** **Otępienie naczyniowe mieszane korowe i podkorowe.**
- F01.8** **Inne rodzaje otępienia naczyniowego.**
- F01.9** **Otępienie naczyniowe, nie określone.**
- F02*** **Otępienie w innych chorobach klasyfikowanych gdzie indziej.**
- F02.0*** **Otępienie w chorobie Picka.**
- F02.1** **Otępienie w chorobie Creutzfeldta-Jakoba.**
- F02.2** **Otępienie w chorobie Huntingtona.**
- F02.3** **Otępienie w chorobie Parkinsona.**
- F02.4** **Otępienie w chorobie nabytego upośledzenia odporności.**
- F02.8** **Otępienie w innych chorobach, klasyfikowanych gdzie indziej.**
- F03** **Otępienie bliżej nieokreślone.**
- F04** **Organiczny zespół amnestyczny nie wywołany alkoholem i innymi substancjami psychoaktywnymi.**
- F05** **Majaczenie nie wywołane alkoholem i innymi substancjami psychoaktywnymi.**
- F05.0** **Majaczenie bez otępienia.**
- F05.1** **Majaczenie nałożone na otępienie.**

- F05.8   Inne typy majaczenia.**
- F05.9   Majaczenie, nie określone.**
- F06   Inne zaburzenia psychiczne spowodowane uszkodzeniem lub dysfunkcją mózgu i chorobą somatyczną.**
- F06.0   Halucynoza organiczna.**
- F06.1   Organiczne zaburzenia katatoniczne.**
- F06.2   Organiczne zaburzenia urojeniowe (podobne do schizofrenii).**
- F06.3   Organiczne zaburzenia nastroju (afektywne).**
- F06.4   Organiczne zaburzenia lękowe.**
- F06.5   Organiczne zaburzenia dysocjacyjne.**
- F06.6   Organiczna chwiejność afektywna.**
- F06.7   Łagodne zaburzenia procesów poznawczych.**
- F06.8   Inne określone zaburzenia psychiczne spowodowane uszkodzeniem i dysfunkcją mózgu lub chorobą somatyczną.**
- F06.9   Nieokreślone zaburzenia psychiczne spowodowane uszkodzeniem i dysfunkcją mózgu lub chorobą somatyczną.**

2. Etapy choroby Alzheimera.

Podstawowym objawem choroby Alzheimera są zaburzenia aktywności poznawczej. W miarę postępowania choroby, tzn. w miarę pojawiania się coraz większych uszkodzeń mózgu, rozwija się proces otępienny, którego właściwa postać ujawnia się w końcowym stadium choroby [2]. W dużym uproszczeniu można powiedzieć, że choroba Alzheimera przebiega w trzech zasadniczych stadiach.

W pierwszym z nich podstawowym symptomem są specyficzne zaburzenia pamięci operacyjnej. Polegają one na trudnościach w zapamiętywaniu nowej informacji. Patologiczna nietrwałość śladu pamięciowego przyspiesza zapominanie, powoduje niemożność przypomnienia informacji [1, 2].

W drugim stadium, w miarę postępu choroby, oprócz wymienionych zaburzeń zapamiętywania pojawiają się trudności

w zakresie pamięci dawnej, tzn. w przypominaniu tego, co zdarzyło się kiedyś w życiu pacjenta i tego, czego nauczył się kiedyś w szkole [2, 3]. Jednocześnie pojawiają się zaburzenia w innych sferach aktywności poznawczej, np. w procesie spostrzegania i działania w przestrzeni bądź w zakresie mowy czy też w procesach myślenia.

W trzecim stadium choroby Alzheimera, oprócz zaburzeń wszystkich procesów poznawczych, następuje rozpad nabytych umiejętności – i jest to otępienie właściwe, mające charakter nieodwracalny.

Zaburzenia aktywności poznawczej w chorobie Alzheimera pojawiają się w sposób określany jako podstępny, zdradliwy. I zanim na podstawie różnych technik obrazowania mózgu uzyskamy potwierdzenie wstępnego rozpoznania, może upłynąć nawet kilka lat. Zależy to w dużym stopniu od potencjału intelektualnego pacjenta, a konkretnie od mechanizmów kompensacyjnych danej osoby, innymi słowy od plastyczności mózgu i radzenia sobie w trudnych sytuacjach [4, 5, 6].

Początkowo chory odczuwa, że jego aktywność poznawcza zmniejsza się, potrzebuje on więcej czasu na wykonanie swoich czynności zawodowych. Jednocześnie efekty pracy, mimo często podwojonego wysiłku, są bardzo niezadowolające. Większość pacjentów czynnych zawodowo w takiej sytuacji rezygnuje z pracy, przechodzi na wcześniejszą emeryturę, tłumacząc to np. nagłą koniecznością zajęcia się wnukami [6, 7].

Zaburzenia pamięci początkowo przejawiają się w trudnościach w przypominaniu tego, co zdarzyło się niedawno – przed minutą, godziną, dobą. Stopniowo narasta ich częstotliwość – początkowo mogą być rejestrowane raz w tygodniu, potem codziennie, a w końcu prawie nieustannie. Bardzo irytującymi dla otoczenia stają się nieustannie powtarzane przez pacjenta pytania. Dzieje się tak wtedy, gdy nie pamięta on, o co pytał, nie pamięta, że uzyskał odpowiedź, potem, że już o to pytał. Prawdopodobnie odpowiedź, którą uzyskał,

była zakłóceniem tak dużym, że pacjent zapomniał, iż w ogóle pytał i o co pytał. To nasilone zapominanie wynika z patologicznej nietrwałości śladu pamięciowego. Wzmoczona podatność śladu pamięciowego na interferencje uniemożliwia trwałe zapamiętanie – a przecież to, co nie zostało utrwalone, bądź jest utrwalone w sposób niedostateczny, nie może być odzyskane w ogóle lub jest przypomniane w sposób nieprecyzyjny, częściowy [8, 9]. Wiadomo np., że reklama przerywająca film może „wymazać” to, co było przed nią; nieoczekiwana rozmowa przez telefon może spowodować, że pacjent nie wraca do czynności, którą wykonywał poprzednio. Objawem w tym okresie są zaburzenia. I tak jeden z pacjentów opowiadał, że podczas pracy przy komputerze goniec przyniósł mu korespondencję. Odłożył ją na bok, zapominając zarówno o poście, jak i o listach. Ta nietrwałość śladu i łatwa rozpraszalność uwagi powodują, że pacjent nieustannie czegoś szuka. Znajdując, chowa w znacznie bezpieczniejsze miejsce i wznawia szukanie. W efekcie może znaleźć klucze w zamrażalniku, a pantofel pod poduszką. Sytuacja staje się dramatyczna wówczas, gdy nie pamięta, że sam te przedmioty tam schował i oskarża bliskich o robienie mu przykrości. W późniejszych stadiach choroby szukanie może przybrać postać obsesji. Pacjenci chowają zwykle przedmioty najważniejsze, dokumenty, klucze, pieniądze. Warto zauważyć, że zapominanie jest jednym z procesów pamięci i w sposób naturalny ułatwia selekcję ciągle napływających informacji [10, 11, 12].

3. Organizacja środowiska pracy opiekuna.

Choroba Alzheimerera spowoduje konieczność przygotowania najbliższego otoczenia chorego – mieszkania, tak aby choremu zapewnić bezpieczeństwo. Wszystkie zmiany, jakie chcemy wprowadzić nie mogą być zbyt radykalne ani gwałtowne, gdyż mogą one powodować poczucie zagubienia u chorego, dezorientację

i przestraszyć go. Jeśli chory pozostaje sam w mieszkaniu trzeba mu ułatwić funkcjonowanie [13, 14]. Aby uczynić mieszkanie chorego bezpiecznym i przyjaznym należy:

- usunąć przeszkody na drodze chorego: usunąć chodniki i dywaniki, aby uchronić chorego od poślizgnięcia się, zabezpieczyć schody, usunąć lub przestawić bliżej ściany drobne meble, pochować drobne przedmioty, bibeloty, porcelanę itp.;
- trzymać pod kluczem ostre przedmioty, zapałki, dokumenty, klucze do mieszkania i samochodu, rachunki i leki oraz substancje chemiczne i środki czystości;
- uniemożliwić choremu dostęp do urządzeń mechanicznych, np. do kosiarki, robota, miksera, lutownicy, itp.;
- odłączyć dostęp gazu i wody, gdy chory zostaje sam w domu;
- usunąć ze wszystkich drzwi zasuwki i haczyki, aby chory nie mógł zamknąć się od środka;
- w łazience zainstalować uchwyty i, o ile to możliwe, zastąpić wannę bezpieczniejszą dla chorego i wygodniejszą dla opiekuna kabiną prysznicową;
- w wannie i pod prysznicem stosować maty przeciwpoślizgowe;
- sprawdzać termin przydatności produktów spożywczych, aby chory pod naszą nieobecność nie zjadł czegoś, co może mu zaszkodzić;
- aby ułatwić orientację chorego na drodze z pokoju do innych pomieszczeń, warto oznakować jego trasę za pomocą światła i znaków graficznych (np. na drzwiach toalety, kuchni, drzwiach wejściowych umieścić rysunki i napisy, które ułatwią choremu rozpoznanie miejsca);
- w zasięgu wzroku chorego umieścić zegar ścienny z dużą tarczą i wyraźnie zaznaczonymi cyframi oraz kalendarz, co pomoże choremu w orientacji w czasie;

- pomocne jest też stosowanie tablicy, na której pozostawimy polecenia, przypomnienia i informacje dla chorego;
- przy telefonie umieścić wykaz ważnych numerów telefonicznych.

Opiekę ułatwi planowanie zadań na każdy dzień i wykonywanie czynności według tego samego schematu i o tych samych porach. Regularny tryb życia pozwoli uniknąć nieprzewidzianych sytuacji, wzmocni poczucie bezpieczeństwa chorego, a opiekunowi pomoże w radzeniu sobie z licznymi obowiązkami. Dobre zaplanowanie i organizacja dnia pozwoli opiekunowi na wykrojenie czasu na odpoczynek.

Jeżeli chory ubiera się jeszcze samodzielnie, nie przejmuj się drobnymi niepowodzeniami. Nie denerwuj się, jeśli te czynności zabierają mu dużo czasu. Nie wyręczaj chorego, jeśli to nie jest konieczne. Gdy chory sam wychodzi z domu, warto wszyć do jego odzieży, na wypadek zagubienia się, informacje z telefonem do opiekuna [6, 18].

Należy przejrzeć jego garderobę pod kątem wygody i praktyczności, np. garnitur zastąpić dressem, koszulę – bluzą bez guzików, buty sznurowane – wsuwanymi. Włącz do tych działań chorego i przekonaj go, że to dla jego dobra i wygody.

Jeśli sytuacja tego wymaga, przygotuj choremu ubranie i ogranicz pomoc do podawania kolejnych części garderoby. Z czasem chory nie będzie potrafił samodzielnie sobie poradzić i ubranie się będzie ponad jego możliwości [15, 16].

Staraj się, aby Twój bliski wyglądał estetycznie i czysto. Zabiegi higieniczne chorego powinny być rutynową i zaplanowaną czynnością, wymagającą z czasem udziału opiekuna. Część chorych może przestać dbać o higienę, a wręcz nie chce się myć. Trzeba więc ich zachęcać i stwarzać spokojną atmosferę związaną z czynnościami higienicznymi. Należy wystrzegać się poganiania chorego i kłótni z nim. Jeśli chory korzysta z wanny, kąpiel ułatwi specjalna ławeczka. Należy pamiętać o umieszczeniu w wannie maty przeciwpoślizgowej [6, 17, 18].

Chorego leżącego można myć bezpośrednio w łóżku. Poproś pielęgniarkę środowiskową, aby nauczyła Cię tego. Należy dbać o higienę jamy ustnej, uszu, głowy i części intymnych. Mężczyźni będą potrzebowali pomocy przy goleniu.

Ważne jest, aby chory odżywiał się regularnie. W chorobie Alzheimera nie stosuje się szczególnej diety, ale chory powinien spożywać urozmaicone potrawy i pić dużo płynów. Dopóki to możliwe staraj się spożywać posiłki razem z chorym.

Choremu coraz trudniej będzie posługiwać się sztućcami. Z czasem będzie jadł wszystko tylko łyżką, a potem może też jeść palcami. Pogódź się z tym, że ta czynność nie przebiega tak jak dawniej, że chory może podczas jedzenia coś wylać lub nakruszyć. Zrozum, że ważne jest, aby jak najdłużej jadł samodzielnie.

Jeśli chory mieszka sam, musisz liczyć się z tym, że zapomni zjeść, lub przeciwnie, będzie stale podjadał. Przyjmowanie posiłków wymaga więc kontroli.

Chory powinien przyjmować leki pod kontrolą. Nie można zawierzać zapewnieniom chorego, że brał lek. Nawet stosowanie specjalnych pudełek na leki może być zawodne. Przechowuj leki w bezpiecznym miejscu, bez dostępu do nich chorego. Sprawdzaj termin ważności leków. Stosuj dawki przepisane przez lekarza. Chorym, którzy uporczywie odmawiają przyjęcia leku, próbuj podawać je w potrawach, łatwych do połknięcia, np. w budyniu, kisielu, itp.

Ważnym elementem opieki jest wypełnienie każdego dnia zajęciami przeznaczonymi dla chorego.

Rozpoznanie choroby Alzheimera nie oznacza, że chory nie może już niczego robić. Utrzymanie aktywności chorego – zarówno umysłowej jak i ruchowej – jest bardzo ważne dla chorego, a także daje czas i wytchnienie opiekunowi. Nie należy chorego wyręczać w czynnościach codziennych, które może sam wykonywać, choć zrobi to gorzej niż przed chorobą. Zmywanie, odkurzanie, prace w ogrodzie,

podlewanie kwiatków, itp. to zadania, które samodzielnie lub pod okiem opiekuna chory może wykonywać jeszcze przez długi czas. Zajęcia takie dadzą choremu poczucie przydatności i uczestnictwa w życiu rodziny, uspokoją go i wypełnią mu czas [6, 19].

Ponadto warto zorganizować choremu zajęcia, które podtrzymają jego zdolności intelektualne i sprawią mu przyjemność. Dla przykładu może to być: układanie puzzli, malowanie lub rysowanie, słuchanie muzyki, śpiewanie, układanie pasjansów, przeglądanie i segregowanie fotografii, lepienie figur z plasteliny itp.

Chory powinien mieć stale dostęp do swoich ulubionych drobiazgów czy np. zbiorów, kolekcji, jakie gromadził przez wiele lat. Takie „pudło skarbów” chorego można wykorzystać do odwrócenia jego uwagi, gdy uporczywie zadaje nam te same pytania lub domaga się wyjścia z domu [6].

Ważnym elementem opieki są regularne spacerów. Zapewnią choremu dobre dotlenienie, ruch i wpłyną na lepsze samopoczucie. Do zajęć z chorym i spacerów warto włączać innych członków rodziny, a także znajomych i sąsiadów.

Na początku choroby, chory potrafi wyrazić swe potrzeby i myśli. Wraz z rozwojem choroby porozumiewanie się z chorym będzie coraz trudniejsze. Chory będzie także bardzo uwrażliwiony na sposób, w jaki się do niego mówi.

Aby skutecznie porozumieć się z chorym należy:

- stworzyć odpowiednie warunki do porozumiewania się tzn. wyłączyć radio, telewizor, zamknąć okno, eliminując hałas z zewnątrz;
- utrzymywać kontakt wzrokowy w czasie rozmowy z chorym;
- mówić krótkimi, prostymi, zdaniami;
- powtarzać cierpliwie polecenia, nie stawiać chorego wobec konieczności dokonywania wyborów: starać się oszukać, a nie pytać chorego;

- starać się zrozumieć, co chory chce powiedzieć, dawać mu sygnały, że go słuchamy i rozumiemy potakując, powtarzając jego słowa, uśmiechając się;
- pomagać choremu w kontynuowaniu zdania, jeśli stracił wątek rozmowy;
- jeśli chory zadaje ciągle te same pytania, należy odwrócić jego uwagę i zająć go czymś innym;
- mówić do chorego spokojnym, optymistycznym i opanowanym tonem;
- jak najczęściej posługiwać się językiem pozawerbalnym tzn. używać gestów, mimiki, dotyk i uśmiech.

Ten rodzaj porozumiewania się z chorym będzie też skuteczny w późnym stadium choroby, kiedy nie będzie on już mówił.

Do opieki nad chorym powinno włączyć się wielu członków bliższej i dalszej rodziny. Można też prosić o pomoc znajomych, przyjaciół, sąsiadów. Wszyscy oni powinni wiedzieć o chorobie bliskiej Ci osoby. Nie krępuj się prosić ich o wsparcie. Nie izoluj się, nie zrywaj kontaktów towarzyskich.

Jedna osoba nie jest w stanie samotnie opiekować się chorym. Z czasem każdy opiekun będzie potrzebował pomocy i wsparcia.

Opiekę nad chorym należy planować z wyprzedzeniem, aby być przygotowanym na to, co przyniesie życie. Należy liczyć się z tym, że po wielu latach opieki w rodzinie chory będzie musiał trafić do domu pomocy społecznej. Czas oczekiwania na miejsce w domu pomocy społecznej w Polsce to kilka lat. Może więc warto złożyć wniosek o umieszczenie w ośrodku pomocy społecznej aby, kiedy przyjdzie na to pora, mieć zapewnione miejsce dla chorego (na takim wniosku niezbędnie wymagana jest zgoda/podpis chorego).

Początkowo wystarczy mieć pełnomocnictwo dla opiekuna, który posiadając je będzie mógł podejmować pewne decyzje w zastępstwie chorego, kierując się jego interesem.

Niekiedy konieczne będzie ubezwłasnowolnienie chorego. Sąd wyznaczy wówczas prawnego opiekuna chorego. Takie rozwiązanie jest niezbędne wtedy, gdy np. chory nie potrafi podpisać zgody na umieszczenie go w domu pomocy społecznej, czy też przy podejmowaniu ważnych decyzji finansowo-prawnych [6, 20].

Podsumowanie

Wiedząc, że choroba będzie trwała wiele lat, opiekun powinien zaplanować przyszłość chorego oraz własną. Większość chorych do końca przebywa we własnym domu, pod opieką rodziny. Ważne jest, aby opieka nie spadała na barki jednej osoby. Rozwój choroby ograniczy możliwość podejmowania przez chorego racjonalnych decyzji życiowych. Opiekun będzie musiał podejmować takie decyzje w imieniu chorego. Lepiej przygotować się na to wcześniej, kiedy to jeszcze możliwe - rozmawiać o tym z chorym, zanim straci on zdolność rozumienia i umiejętność podpisania się. Opieka stanowi dla opiekuna poważne obciążenie czasowe, fizyczne, materialne, ale przede wszystkim psychiczne, dlatego nie powinien on zaniedbywać własnych potrzeb [21]. Należy tak organizować opiekę, aby mieć czas na kontakty z innymi ludźmi, wyjazdy na wakacje, wyjście do kina, lekturę itp.

BIBLIOGRAFIA

- Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych – Rewizja dziesiąta, Tom I, Uniwersyteckie Wydawnictwo Medyczne „Vesalius” – Kraków 2007.
- Domagała A., Choroba Alzheimera – komunikacja z chorym. Wrocław: Conlinuo; 2008.

- Kłoszewska I., Szafraniec L., Sobów T., Wpływ zachowania osób z chorobą Alzheimera na zmiany emocjonalne u ich opiekunów. *Psychogeriatrics* 2000; 3: 25-33.
- Kuipers E., Onwumere J., Bebbington P., Poznawczy model opieki nad pacjentami z psychozą. *The British Journal of Psychiatry* 2010; 196: 259-265.
- Kerkstra A., Van Bilsen P.M.A., How Caregivers in Nursing Homes Deal with Dementia Patients. Utrecht: NIVEL; 1999.
- Kłoszewska I., Rola opiekuna chorych z otępieniem. *Polski Przegląd Neurologiczny* 2007; 3(2); 105-109.
- Schulz R., Boerner K., Shear K., Zhang S., Gitlin L.N., Predictors of complicated grief among dementia caregivers: a prospective study of bereavement. *Am J Geriatr Psychiatry* 2006; 14: 650-658.
- Mattiasson A.C., *Autonomy in Nursing Home Settings*. Stockholm: Gerontology Research Center; 2003.
- Winblad B., Palmer K., Kivipelto M., et al., Mild cognitive impairment-beyond controversies, towards a consensus: report of the International Working Group on Mild Cognitive Impairment. *J Intern. Med.* 2004; 256: 240-246.
- Gallagher-Thompson D., et al., *Supporting Family Caregivers*. [In:] *Textbook of Alzheimer Disease and Other Dementias*. Washington D.C., London: American Psychiatric Publishing Inc.; 2009: 353-367.
- Adler G., Chwalek K., Jajcevic A., Six-month course of mild cognitive impairment and affective symptoms in late-life depression. *Eur Psychiatry* 2004; 19(8): 502-505.
- Mendez M.F., Mendez M.A., Martin R., Smyth K.A., Whitehouse P.J., Complex visual disturbances in Alzheimer's disease. *Neurology* 1990; 40: 439-443.
- Meyer R., *Psychopatologia*. Gdańsk: GWP; 2008.

- Harvan J.R, Cotter V., An evaluation of dementia screening in the primary care setting. *J. Am. Acad Nurse Pract* 2006; 18: 351-360.
- Steele C., Rovner B., Chase G.A., Folstein M., Psychiatric symptoms and nursing home placement of patients with Alzheimer's disease. *Am J Psychiatry* 1990; 147: 1049-1051.
- Shin Is., Carter M., Masterman D., et al. Neuropsychiatric symptoms and quality of life in Alzheimer disease. *Am J Geriatr Psychiatry* 2005; 13: 469-474.
- Peisah C., Practical application of family and systems theory in old age psychiatry: three case reports. *Int. Psychogeriatr.* 2006; 18: 345-53.
- Gestenkorn A., Suwała M., Stan zdrowia opiekunów osób niepełnosprawnych. *Niepełnosprawność i Rehabilitacja* 2009; 9(4): 36-49.
- Tabert M.H., Manny J.J., Liu X., Peleton G.H., Rosenblum S., Jacobs M., Neuropsychological prediction of conversion to Alzheimer disease in patients with mild cognitive impairment. *Arch Gen Psychiatry* 2006; 63: 916-924.
- Rydzynski Z., *Choroby psychosomatyczne.* [W:] *Psychiatria.* A. Bilikiewicz i W. Strzyżewski. Warszawa: PZWL; 2001.
- Witusik A., Pietras T., Lęk i depresja u opiekunów osób chorych na otępienie – badanie pilotażowe. *Psychogeriatra Pol.* 2007; 4(1): 1-6.

Jacek Łukasiewicz SCJ*

Rafał Łukasik**

POCZUCIE SENSU ŻYCIA U OSÓB W WIEKU PÓŻNEJ DOROSŁOŚCI

THE MEANING OF LIFE OF PEOPLE ADVANCED IN YEARS

Streszczenie. Artykuł dotyczy problematyki poczucia sensu życia i samooceny u osób w wieku późnej dorosłości. Przeprowadzono badanie mające na celu uchwycenie związku między poczuciem sensu życia u osób w późnej dorosłości a ich samooceną. Następnie analizowano problem czy taka zmienna jak: miejsce pobytu osób badanych (dom prywatny vs dom pomocy społecznej) jest czynnikiem różnicującym poczucie ich sensu życia i poziom samooceny. W celu odpowiedzi na postawione pytania przeprowadzono badanie za pomocą: Kwestionariusza Postaw Życiowych oraz Skali Samooceny Rosenberga. W badaniu wzięła udział grupa 100 osób w wieku późnej dorosłości, podzielonych na dwie grupy po 50 osób. W pierwszej grupie znalazły się mieszkańcy domów prywatnych, w drugiej natomiast mieszkańcy Domu Opieki Społecznej Betania w Lublinie. Badania wykazały istotny związek między poziomem poczucia sensu życia a miejscem pobytu. Wykazano, także, że osoby z domu opieki mają wyższy poziom akceptacji śmierci niż osoby z domów prywatnych.

Summary. The article concerns the problems of the sense of life and self-esteem in people in their late adulthood. The study was aimed at capturing the relationship between the sense of the meaning of life in people of late adulthood and their self-esteem. We then analyzed the problem of whether the variable of the place of residence of the respondents (private home vs home with social assistance) is a differentiating factor in their sense of the meaning of life and their level of self-esteem. In order to answer the questions surveyed using: Questionnaire about

---

* Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie.

** Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie.

attitudes to life and the Rosenberg Self-Assessment Scale. The participants in this study group of 100 people in late adulthood, were divided into two groups of 50 people. In the first group were residents of private homes, in the other group, nursing home residents in Betania in Lublin. Studies have shown a significant relationship between the level of sense of life and the place of residence. It has been shown also that people living in a nursing home have a higher level of acceptance of death than those living in private houses.

Wstęp

Już w chwili narodzin człowieka rozpoczyna się proces, który nieuchronnie przybliży go do okresu starości. Wkroczenie w tą fazę życia wiąże się z wieloma specyficznymi zmianami w funkcjonowaniu człowieka. Coraz bliższa perspektywa śmierci sprawia, że coraz większego znaczenia dla jednostki nabiera pytanie o sens życia. Wiek późnej dorosłości, któremu poświęcony jest artykuł, niesie za sobą istotne zmiany w funkcjonowaniu człowieka. Istotnie wpływają one na jakość życia człowieka i niejednokrotnie niosą za sobą cierpienie danej jednostki. Ponadto problematyce starości warto poświęcić uwagę z jeszcze jednego ważnego powodu. Otóż jak pokazują obecne badania demograficzne, Polska jest krajem, który się starzeje, co oznacza, że w przyszłości będziemy mieli coraz więcej ludzi w tym okresie życia.

1. Problematyka poczucia sensu życia

1.1. Rozumienie pojęcia sensu życia

Każdy człowiek żyjący na tym świecie ze wszystkich stron otoczony jest różnymi zjawiskami, zdarzeniami, które mogą być zarówno sprzyjające jak i też niestety często niesprzyjające. Jest on istotą, która niejako została wepchnięta w wir upływającego czasu, który niesie za sobą różne okoliczności, doświadczenia, wobec których jednostka nie pozostaje obojętna. Jest ona nastawiona na przyszłość, której tak naprawdę nie zna. W odniesieniu do tak ważnych aspektów

ludzkiego życia niezwykle istotnym problemem staje się pytanie o sens życia. Trudno jednak określić w sposób jednoznaczny pojęcie „sensu”.

Popielski (1994) nawiązując do pojęcia sens używa następujących kategorii znaczeniowych:

- strukturalnej – chodzi w niej o uchwycenie elementów składowych danej całości;
- funkcjonalnej – w tym przypadku „sens” polega na uchwyceniu funkcji istotnych dla danej kategorii bytu
- topologicznej – polega na wydzieleniu pewnej całości z większej dziedziny bytów
- egzystencjalnej – tutaj określenie sensu następuje poprzez wskazanie na element antropologiczno-psychologiczny oraz jego egzystencjalne znaczenie.

"Pierwsze trzy znaczenia terminu „sens” mają charakter raczej epistemologiczny. Sens w rozumieniu egzystencjalnym, obejmuje nie tylko element poznania, ale uwzględnia również moment przeżywania i podmiotowego doświadczania sensowności tzn. zarówno sensu własnego bycia jak i przeżywania siebie i świata. W tym znaczeniu pojęcie sensu jest ściśle związane z osobowym i podmiotowym byciem, tzn. doświadczaniem i przeżywaniem egzystencji" (Popielski, 1994, s. 45).

Natomiast Reker i Chamberlain podają dwa sposoby rozumienia pojęcia sens: sens wewnętrzny „definicyjny” oraz sens egzystencjalny. W pierwszym przypadku jest on przez nich określany jako sens (znaczenie) doświadczania, w drugim zaś przypadku jako doświadczanie sensu. Aby móc zdefiniować sens ludzkiego życia w sposób całościowy konieczne są oba te sposoby. Jest to ważne albowiem, gdy człowiek chce osiągnąć doświadczanie sensu, czyli osiągnąć sens egzystencjalny, musi potrafić realizować ważne dla siebie cele, a także odnieść się do konkretnych wydarzeń życiowych, czyli musi wystąpić sens (znaczenie) doświadczania (Klamut, 2010).

Zdaniem Skrzypińskiej (2002, s. 80) „subiektywne pojmowanie sensu życia odnosi się do poczucia, jego indywidualnego doświadczenia emocjonalnego, dotyczącego osobistego życia jednostki”.

Można wyróżnić takie płaszczyzny jak ontologiczny sens życia oraz psychologiczny sens życia. Pierwszy z nich dotyczy pojmowania życia jako życia, czyli zjawiska trwającego samodzielnie. Z kolei psychologiczny sens życia dotyczy podmiotowego przeżywania życia. Tutaj sens jest doświadczany i przeżywany przez każdego człowieka w sposób indywidualny. Ontologiczny sens życia dotyczy więc życia, jako zjawiska obiektywnego, natomiast w przypadku psychologicznego sensu życia, jest ono przeżywane subiektywnie (Klamut, 2010).

Frankl (1987a) „wskazuje, że psychologiczny sens życia to stan podmiotowej satysfakcji jednostki będący wynikiem celowych i ukierunkowanych na wartości działań. Człowiek nie jest twórcą sensu, ale dostrzega go w rzeczywistości, w której żyje (sens definicyjny, wewnętrzny), i nadaje własnemu życiu (sens egzystencjalny)” (Klamut, 2010, s.12).

Natomiast w swoim modelu z 1984 roku Frankl funkcjonowanie jednostki opisał, za pomocą poziomu biologicznego, psychologicznego i duchowego. Pierwszy z nich cechuje wszystkie istoty żywe. Na tym poziomie oddziałują instynkty, popędy oraz procesy uczenia się (Popielski, 1996, za: Klamut, 2010). Na poziomie psychicznym istotne znaczenie mają subiektywność i emocjonalność. Tu mieszczą się zjawiska psychiczne i społeczne (Frankl, 1984, Popielski, 1996, za: Klamut, 2010). Natomiast wyróżniającą się cechą poziomu duchowego jest przynależność wyłącznie człowiekowi. Daje on m. in. możliwość podmiotowej i intencjonalnej aktywności, która umożliwia jednostce wykraczanie poza własne uwarunkowania czy też dystansowania się wobec doświadczeń, które przynosi życie (Frankl, 1980, 1984, Popielski 1993,1996, za: Klamut, 2010).

1.2. Ujęcie sensu życia w literaturze przedmiotu

Problematyka poświęcona poczuciu sensu życia jest nieustannie aktualnym zagadnieniem poruszonym przez psychologów. Tematyka związana z życiem człowieka i sensem jego istnienia od zawsze leży w centrum zainteresowań zarówno psychologów jak i takich dziedzin nauki, jak filozofia czy socjologia. Na przestrzeni lat powstało wiele koncepcji nawiązujących do problematyki sensu ludzkiego życia.

Jak stwierdza Popielski (1994) problem sensu w psychoanalizie raczej jest pomijany. Freud skłaniał się nawet za tym, aby uznać go za rodzaj czy element przejawu chorobowego. Natomiast skrajny behawioryzm rozpatruje problematykę sensu ludzkiego życia instrumentalnie.

Problem poczucia sensu życia odnajdujemy w poglądach klasyków neopsychoanalizy. Adler proces nadawania sensu życiu widział w formowaniu się pozytywnego wzoru dążeń. Warunkiem funkcjonowania tego wzoru była synchronizacja pomiędzy przyrodzonym człowiekowi dążeniem do doskonałości, a orientacją na dobro innych ludzi. Ma to na celu niedopuszczenie do przekształcenia się dążenia do doskonałości w dążenie do mocy, które uważał, za najbardziej prymitywną postać dążeń. Jego zdaniem taka forma dążeń nie tylko ogranicza możliwości człowieka, ale inspiruje także do kierowania działań przeciwko innym ludziom, a w konsekwencji przeciwko własnym interesom (Obuchowski, 2000). „Nastawienie na egoistyczne działania siłowe pozbawia życie sensu, gdyż nigdy działanie na siłę nie realizuje osoby. Natomiast takie doskonalenie się, które bierze pod uwagę interesy wszystkich ludzi, zapewnia poczucie wspólnoty, sprawia, że osoba może odczuwać satysfakcję ze swoich dokonań, realizuje pozytywne potencjały psychiczne i w efekcie rozwija się. Każde odchylenie od tego wzoru powoduje jakiegoś rodzaju dewiację osobowości – psychopatię lub nerwicę” (Obuchowski, 2000, s. 257, 258).

Adler podkreślał, że „być człowiekiem to mieć poczucie niższości, prące ustawicznie do przewyciężenia go” (Adler, 1986, s. 80). Jak pisze on dalej: „poczucie niższości włada życiem duchowym i daje się łatwo zrozumieć i wyprowadzić z poczucia niedoskonałości, braku pełni i nieustającego dążenia ludzi do doskonałości” (Adler, 1986, s. 104). Jak pisze Popielski (1994, s. 194) odwołując się do książki Adlera, w której w tytule pojawiło się określenie sens - „problematyka indywidualnego sensu, możliwości jego podmiotowego realizowania oraz jego wpływu na całość jednostkowego bycia, nie znajdują tu szerszego opracowania. Niemniej, samo wywołanie tematu „sensu” jako problemu psychologicznego, zwrócenie uwagi na cele, wartości, społeczne zobowiązania i dążenia ma duże znaczenie”.

Pewne wnioski dotyczące sensu życia można również wyodrębnić w teorii Junga. Zgodnie ze swoją teorią orzeka on: „sens jest archetypem”, „sens jest przeżyciem całościowym”, „brak sensu jest ogólną nerwicą naszego czasu” (Popielski, 1994, s.194).

Jak zauważa Obuchowski (2000) problematyka sensu życia czasami bywa ujmowana w inny sposób. Autor odwołuje się tutaj do poglądów Maslowa i Rogersa. Jako przykład przywołuje takie obszary zainteresowań psychologii humanistycznej jak: metapotrzeby, samoaktualizacja czy samorealizacja. Ponadto jak zauważa Popielski (1994, s. 194) „psychologię humanistyczną charakteryzuje duża otwartość na dziedzinę wartości i sensu”

Problematyka sensu ludzkiego życia nabrała istotnego znaczenia w psychologii egzystencjalnej. „Logoteoria Frankla, podobnie jak psychologia humanistyczna, zajmuje się rozwojem potrzeb, pragnień i dążeń ludzi zdrowych. Różni się jednak w akcentowaniu faktu, że człowiek jest bytem osobowym, ukierunkowanym ze swej natury na odkrywaniu wartości, sensu i celów życiowych” (Popielski, 1987, s. 29). Zdaniem Frankla (1976) człowiek to nie tylko organizm psychofizyczny, lecz także jest on osobą duchową. Według niego „wola sensu nie może

być rozumiana jako popęd. Nie jest też potrzebą, tak jak celem nie jest, według niego, stan homeostazy. Gdyby była popędem, to człowiek realizowałby sens swego istnienia po to, by zaspokoić dążenie popędu i w konsekwencji, by znów uzyskać stan wewnętrznej równowagi. Człowiek zdaniem Frankla jest rzeczywiście popychany przez popędy, ale również pociągany przez sens. Jest bytem, który w swej istocie orientuje się ku światu logosu i etosu" (Chojniak, 2003, s. 57). W doświadczeniu bezsensu życia widział on ogromne zagrożenie dla ludzkości (Klamut, 2010). „Od cierpień wynikających z pustki egzystencjalnej nie ma – zdaniem Frankla – ucieczki. Gdy cierpienie ma podłoże w zdarzeniu nieodwracalnym, jak śmierć bliskiej osoby, nieuleczalna choroba lub też gubienie się w sobie, jedynym sposobem jest właśnie wiara, że mają one swój niedostępny dla naszego poznania sens" (Obuchowski, 2000, s. 263).

Wśród teorii widzących sens życia jednostki w jej pełnym rozwoju osobistym można zaliczyć koncepcję Maya. Twierdził on, że „człowieka możemy rozumieć tylko wówczas, gdy wiemy ku czemu zmierza, czym się staje. Poznanie jednak tego, co potencjalne w człowieku i jego urzeczywistnienie możliwe jest tylko wówczas, gdy ujmuje się ludzkie istnienie w całości układu relacji określonego w terminach: „ja – świat”, „ja – ty”, „ja jako podmiot – ja jako przedmiot” (Popielski, 1987, s. 92). Jak twierdzi Opoczyńska (1999, s. 129) „według Maya cechą szczególną kondycji człowieka we współczesnym świecie jest utrata poczucia znaczenia. Nie jest to utrata tożsamości, jest to zjawisko o wiele głębsze, ponieważ podważa same podstawy osobowego bytu, tak jak ujmuje May, czyli podmiotowość i wolność". Wielkim zagrożeniem dla jednostki w czasie aktualnym jest utrata człowieczeństwa (Opoczyńska, 1999). „May wyróżnia takie cechy człowieka, jak świadomość, wolność, transcendencja, możliwość odczytywania sensu i znaczenia, umiejętność tworzenia symboli, a także – lęk i winę” (Opoczyńska, 1999, s. 130).

Wiele uwagi na problematykę sensu życia poświęcił Popielski. Jego zdaniem „pojęcie sensu życia wyraża motywację głęboką, podstawową, choć zarazem bardzo ogólną. Jest ona potrzebą każdego działania i równocześnie ważną dla prawidłowego realizowania się każdej, poszczególnej ludzkiej egzystencji” (Popielski, 1994, s. 187). „Fakt obecności fenomenu poczucia sensu w konkretnym ludzkim życiu przejawia się w podwójnej formie: „posiadania” i „braku”. Problem „z sensem” zaczyna się dopiero wówczas, gdy brakuje celów wartościowych, gdy okazały się one zawodne, fałszywe, niewłaściwie postawione i bezpodstawnie zabsolutyzowane. Słowem, gdy stają się niewystarczające i tracą moc orientowania, odnoszenia, pociągania, tzn. gdy przestają motywować (Popielski, 1994, s. 189, 190). Poczucie sensu życia, „jest to ”doświadczenie całościowe”, dotyczy całego człowieka” (Popielski, 1994, s. 191). "Interesujące, że "problem sensu" ujawnia się u ludzi żyjących w krajach o różnym stopniu rozwoju cywilizacyjnego, niezależnie od tego, że inne są bezpośrednio przyczyny oraz sposoby pojawienia się złączonych z tym kryzysów egzystencjalnych” (Popielski, 1994, s. 195). Zwykle związane jest to z narzuceniem poszczególnym jednostkom konsumpcyjnego stylu bycia, co sprowadza się jedynie w kierunku potrzeb biologicznych i hedonistycznych. Chociaż należy zaznaczyć, że problem ten można zauważyć także w społeczeństwach uboższych i rozwijających się (Popielski, 1994).

Natomiast jak zauważa Obuchowski (2000) utworzenie własnego sensu życia przez jednostkę wiąże się dla niej z kosztem bycia człowiekiem - podmiotem. Może się to okazać trudne dla ludzi, mających poczucie odpowiedzialności za swoje życie, którzy jednocześnie bardzo mocno angażują się w wartości zewnętrzne płynące z kultury, w jakiej byli wychowani. Wówczas mogą pojawić się wątpliwości – czy więcej satysfakcji przynosi bycie podmiotem, czy też przedmiotem.

Obuchowski pojęcie sensu życia ujmował w kategoriach potrzeb. Postawił on tezę, że „u normalnego człowieka jedynym kierunkiem

mogącym zapewnić wyższe, dojrzałe formy zachowania się jest kierunek wyznaczony przez potrzebę sensu życia" (Obuchowski, 1983, s. 202). Obuchowski (2000) łączy sens życia z potrzebą dorosłego człowieka do utworzenia osobistej koncepcji życia, która umożliwi mu pozytywne spełnianie się. Według niego jeśli taka koncepcja nie zostanie utworzona, nie może nastąpić rozwój osobowości takiego człowieka. Obuchowski zwraca uwagę na środki wybierane przez jednostkę, aby zaspokoić tę jakże specyficzną potrzebę. "Z zaspokojeniem potrzeby sensu życia zawsze łączy się praca, jakiś wysiłek psychiczny, gdyż musimy przy tym zrezygnować z wielu przelotnych pragnień i opierać się wymaganiom niezgodnym z naszymi celami. Trudno sobie wyobrazić, by ktoś znalazł zaspokojenie potrzeby sensu życia uciekając od wysiłku, i to wysiłku zorganizowanego" (Obuchowski, 1983, s. 213). Wynika z tego, że głównym sposobem realizacji potrzeby sensu życia jest praca, której charakter może być zależny od czynników kulturowych, pełnionych ról społecznych, czy też od wykształconych w życiu codziennym nawyków.

Obuchowski zwraca uwagę na tak zwaną ułomną postać sensu życia. Jego zdaniem „nawet „ułamne” postacie sensu życia, jak sens życia nadany, odgrywają ograniczoną w czasie, ale ważną rolę” (Obuchowski, 2000, s. 264). Zalety ułomnego sensu życia są widoczne u ludzi starszych, którzy natrafili na coś, co nadało ich życiu sens, i dzięki temu są w stanie pokonać trudności, które wcześniej wydawały się nie do przezwyciężenia. Nadanie sensu życia w takim przypadku nie musi być efektem logicznych przemyśleń, które wynikają z własnej filozofii życia. Ważną rolę wówczas odgrywają takie czynniki jak posiadanie zainteresowań czy aktywność intelektualna.

Obuchowski (2000, s. 266) zauważa, że „nie ma granic wiekowych dla podjęcia realizacji działań nadających sens życiu i że nawet w późnym wieku działalność ta może zmienić już, wydawałoby się, ustabilizowaną biografie. Jest to wniosek ważny dla

psychologii osobowości ludzi starych”. Zauważa on jednak pewne niebezpieczeństwo. „Spełnianie konkretnego sensu życia wymaga podporządkowania się mu, co zawsze uprzedmiotowia, nawet gdy sens jest ważny. Człowiek uprzedmiotowiony nie jest tylko sobą. On sam dla siebie ma sens, gdy świat spełnia warunki, z którymi związane jest istnienie jego sensu. Stąd częsta orientacja kolektywistyczna tej kategorii ludzi i dlatego, gdy ich świat ulega zmianie lub gdy traci swój sens, to i oni - jako jego składnik - tracą sens” (Obuchowski, 2000, s. 267).

Kolejnym polskim psychologiem, który zagadnieniu sensu życia poświęcił dużą uwagę jest Stefan Szuman. Wskazywał on na ewidentne powiązanie pomiędzy sensem życia a przyjęciem określonego światopoglądu. Widział w tym istotny warunek przystosowania (Obuchowski, 2000). „W nowej rzeczywistości cywilizacyjnej i kulturalnej, w którą wkracza ludzkość w chwili obecnej, otwierają się przed nią nowe zadania i możliwości. Dalszy rozwój ludzkości zależy niewątpliwie od tego, czy potrafi ona wykształcić światopogląd w pełni przekonujący i zadowalający, i czy będzie go umiała wcielić w życie” (Szuman, 1947, za: Obuchowski, 2000, s. 259). Szuman kategorycznie odrzuca możliwość doszukiwania się sensu życia poza życiem. Według niego, niezbędna do uzyskania owego sensu jest afirmacja życia. Szuman zaznacza, że chodzi tutaj o dojrzały i pozytywny stosunek do życia, który wiąże się z pokonaniem osobistego pesymizmu (Obuchowski, 2000).

2. Problematyka wieku późnej dorosłości

2.1. Pojęcie i kryteria wieku późnej dorosłości

Przychodzi taki moment w życiu człowieka kiedy musi on w znaczący sposób ograniczyć pracę zarobkową. Zwykle oznacza to dla jednostki, że przyszła dla niej pora przejścia na emeryturę. Ten właśnie fakt łączony jest z rozpoczęciem okresu późnej dorosłości. Dla większości takich osób oznacza to definitywne pożegnanie się

z aktywnością zawodową, choć zdarzają się jednostki, które ograniczają ją tylko częściowo. Oczywistą sprawą jest, że w większości przypadków takie doświadczenie nie jest sprawą łatwą. Wiąże się to z faktem, że o to jednostka, której aktywność przez wiele ostatnich lat wypełniała praca zarobkowa, nagle staje przed nowym wyzwaniem. Musi teraz odnaleźć się w nowej rzeczywistości. Przejście na emeryturę oznacza bowiem dla jednostki konieczność zmiany swojego dotychczasowego trybu życia. Prawdopodobnie większość z nas w ciągu swojego życia przynajmniej raz musiała zmierzyć się z koniecznością zmiany jakiegoś nawyku. Zwykle dla nikogo, nie jest to łatwe zadanie. Tym bardziej trudne jest to dla osoby w omawianym okresie życia. Konieczność zmiany trybu życia nie jest jedynym doświadczeniem, jakie przeżywa osoba po przejściu na emeryturę. Wycofanie się z aktywności zawodowej powoduje też zmianę w obrazie własnej osoby.

W literaturze przedmiotu znajdujemy różne podziały tego specyficznego okresu życia człowieka. Jeden z nich wyróżnia trzy etapy, charakteryzujące się własną specyfiką rozwojową:

- 60 – 75 lat – najmłodsza grupa wśród seniorów, nazywana inaczej młodszy starsi,
- 75 – 85 lat – określana starszy starsi,
- po 85 roku życia – nazywana najstarszy starsi. (za: Janiszewska-Rain, 2005).

Steuden (2012) zwraca uwagę, że używa się także takich określeń jak trzeci i czwarty wiek. Rozróżnienia tego dokonuje się ze względu na aktualny poziom aktywności psychospołecznej oraz styl życia charakteryzujący jednostkę. Trzeci wiek, czasami określany także jako trzecia tercja obejmuje obszar pomiędzy 60 a 90 rokiem życia. Można w nim wyodrębnić dwie części. W trakcie pierwszej części poszczególne osoby charakteryzują się zwykle jeszcze sporą aktywnością,

samodzielnością i niezależnością. Druga część różni się od pierwszej, zmniejszającym się tempem życia jednostki. Natomiast czwarty wiek, nazywany też czwartą tercją obejmuje osoby, które przekroczyły 90 rok życia. W tym okresie następuje znaczący spadek sprawności psychofizycznej, przez co osoby takie z reguły potrzebują wsparcia innych.

Z kolei Straś-Romanowska (2009) podkreśla, że trudności, związane z próbą wyodrębnienia jednoznacznego progu i stadiów okresu późnej dorosłości wynikają z takich czynników jak: indywidualne tempo starzenia się poszczególnych jednostek, brak jednolitego obrazu starości oraz różnic preferencyjnych przy wyodrębnianiu kryteriów starości. Autorka wskazuje na kryterium biologiczne oraz socjoekonomiczne, jako najmniej sporne w omawianym okresie życia. Kryterium biologiczne dotyczy dających się uchwycić zmian, poszczególnych funkcji fizjologicznych. Natomiast kryterium socjoekonomiczne wiąże się z faktem, że życie codzienne jednostki podporządkowane jest czynnikom socjologicznym, instytucjonalnym czy ekonomicznym. Wyodrębnia się także trzecie, charakteryzujące się mniejszą precyznością kryterium psychologiczne. Dotyczy ono zmian w sferze procesów psychicznych, osobowości i w sferze subiektywnych doświadczeń.

Istnieje jeszcze inny sposób określania objawów towarzyszących procesowi starzenia się, na który wskazuje Steuden (2012). Można bowiem mówić o wieku metrykalnym. Mierzony jest on liczbą lat, jaką dana jednostka ma. Wykorzystuje się go do określania przedziałów wiekowych i odpowiadających im normom rozwojowym. Można także mówić o wieku społecznym. W tym przypadku można powiedzieć, że jest to sytuacja społeczna danej jednostki względem osiągniętego wieku. Z określonego wieku społecznego wynikają określone role społeczne czy też określony stopień aktywności. Z aktualnym wiekiem społecznym danej jednostki związany jest także dostęp do świadczeń emerytalnych, uprawnień czy przywilejów socjalnych. Poza tym, istnieje także takie określenie jak wiek biologiczny. W tym przypadku można powiedzieć, że

chodzi o ogólny stan organizmu danej jednostki. Za jego pomocą można określić fizyczną sprawność organizmu oraz stopień zmian do jakich doszło w określonych narządach czy układach. Wyróżnia się także wiek psychologiczny. Za jego pomocą określa się sprawność umysłową i jakość funkcjonowania psychospołecznego danej jednostki

2.2. Fizyczny wymiar okresu późnej dorosłości

Wiek późnej dorosłości jest dosyć specyficznym okresem życia. Każda jednostka po jego osiągnięciu coraz większymi krokami przybliża się do kresu swego istnienia. Zanim jednak to się stanie, musi jeszcze ona stawić czoła szeregu zmianom, które dokonują się w jej życiu. Jednym z takich doświadczeń, które zazwyczaj bywa bolesne zarówno w wymiarze fizycznym jak i psychicznym, i jest zarazem nieuniknione, jest zmaganie się fizycznymi konsekwencjami procesu starzenia się organizmu.

„Z medycznego punktu widzenia rozróżnia się dwa zasadnicze typy zmian: obniżenie sprawności fizycznej oraz tzw. mnogą patologię” (Krzywiński 1993, za: Straś-Romanowska, 2009, s. 265). Biorąc pod uwagę fakt, jak duża jest rozbieżność wieku pomiędzy poszczególnymi osobami w tym okresie życia, można stwierdzić, że w różnym stopniu zmagają się one z obniżeniem sprawności fizycznej organizmu. Jak już wcześniej zostało wspomniane, w tym okresie życia znajdują się zarówno 60 latkowie, jak i 90 latkowie. Można więc przypuszczać, że osoba 90 letnia w znacznie większym stopniu będzie się zmagać ze spadającą sprawnością organizmu niż osoba 60 letnia. Choć nie zawsze to musi być regułą. Spadająca sprawność fizyczna przejawia się przede wszystkim w ograniczeniu sprawności do wysiłku oraz zwiększającym się stopniem podatności na zmęczenie. W codziennym życiu jednostki wiąże się to z koniecznością ograniczenia aktywności. W dalszej konsekwencji wiąże się to z ogólnym spadkiem wigoru. Powyższe zmiany są następstwem ważnego procesu, który zachodzi w tym

okresie życia, nazywanym deterioracją czynności organizmu. Proces ten objawia się stopniowym słabnięciem funkcji niemal wszystkich narządów ciała. Należy jednak podkreślić, że wymierne obniżenie sprawności fizycznej zazwyczaj wcale nie jest skutkiem procesu starzenia się. Zwykle dochodzi do niego w konsekwencji chorób (Straś-Romanowska, 2009).

Wiele osób w tym okresie życia doświadcza konieczności jednoczesnego zmagania się z wieloma dolegliwościami na raz. Jest to spowodowane tzw. mnogą patologią. „Terminem *mnogiej patologii* określa się występowanie kilku dolegliwości równocześnie u tej samej osoby, spowodowane przewagą procesów katabolicznych nad metabolicznymi” (Krzywiński, za: Straś-Romanowska, 2009, s. 266). „Wśród najczęściej występujących chorób somatycznych w starości wymienia się choroby infekcyjne związane z obniżeniem odporności organizmu, choroby układu krążenia, oddechowego i pokarmowego, choroby narządu ruchu oraz układu hormonalnego (głównie cukrzycę). Po 65. r.ż. wzrasta prawdopodobieństwo wystąpienia chorób psychicznych” (Straś-Romanowska, 2009, s. 266.). "Fizjologiczne starzenie się dotyczy wszystkich układów i narządów organizmu człowieka, niekiedy jednak trudno jest różnicować skutki starzenia się biologicznego od wpływu chorób przewlekłych na proces starzenia się” (Steuden, 2012, s. 39).

Ważną zmianą, która zachodzi w układzie nerwowym u osób w omawianym okresie życia jest przeredzanie się sieci dendrytów w mózgu. W skutek eliminacji najważniejszych połączeń synaptycznych dochodzi do wydłużenia czasu reakcji. W codziennym życiu osoby starsze z reguły nawet najprostsze czynności wykonują w zwolnionym tempie, ponadto kiedy uczestniczą w rozmowie z drugą osobą i są o coś pytane, odpowiadają na pytania powolnym tempem (Bee, 2004, za: Janiszewska-Rain, 2013).

Problemy ze wzrokiem występują u ludzi w różnych okresach życia. Doświadczają je już nawet małe dzieci. Jednak u osób starszych

problemy z układem wzrokowym dają się szczególnie we znaki. Bee (2004) zwraca uwagę na powiększenie się „ślepej plamki” na siatkówce oka, co jest konsekwencją zmniejszającego się dopływu krwi do gałki oka.

Podobnego zdania jest Steuden (2012). Zdaniem autorki, u osób po przekroczeniu sześćdziesiątego roku życia występuje upośledzenie ostrości widzenia. Tłumaczy to, dlaczego tak wiele osób starszych napotyka tak spore trudności z orientacją w terenie, kiedy pomieszczenie, w którym się znajdują jest słabo oświetlone, lub gdy spostrzegane przez nich obiekty znajdują się w oddali. Trudności te bowiem wiążą się z problemem z wyraźnym spostrzeganiu obiektów w takich warunkach. Upośledzenie to daje się im szczególnie we znaki także wtedy kiedy warunki otoczenia się pogarszają. Dotyczy to funkcjonowania podczas zmierzchu, mgły czy zachmurzenia. Osoby takie powinny zachować szczególną ostrożność podczas wykonywania takich czynności, jak chociażby prowadzenie przez nie pojazdów mechanicznych. Podczas takich aktywności może się bowiem zdarzyć, że zostaną one oślepięte światłem pochodzącym z innych pojazdów uczestniczących w ruchu. Wówczas potrzebują one znacznie więcej czasu aby powrócić do normalnego widzenia, sprzed zdarzenia. Częstym problemem nękającym osoby starsze są także trudności w spostrzeganiu obiektów zlokalizowanych w różnych odległościach. Wiąże się to z obniżeniem zdolności akomodacji, które często spotyka się w tym okresie życia. Opisywane powyżej zmiany w układzie wzrokowym w dużym stopniu wpływają na komfort życia jednostki. Niewątpliwie dla większości takich ludzi wiąże się to ze sporym utrudnieniem w codziennym funkcjonowaniu. Jednak pomimo konieczności zmagania się z tymi trudnościami, codzienna egzystencja takich osób wcale nie musi być w tak dużym stopniu uciążliwa. Istnieje bowiem szereg sposobów aby podnieść komfort życia takich osób. Możliwość stosowania chociażby szkielek korekcyjnych bądź też dostęp

do odpowiednich zabiegów operacyjnych w znaczący sposób ułatwia orientację w otoczeniu co przekłada się na komfort funkcjonowania jednostki. Dzięki temu w dużym stopniu podnosi się jakość życia ludzi w tym okresie życia.

Wśród schorzeń oczu występujących w tym okresie życia wymienia się katarakty i jaskrę (Bee, 2004). „Badacze wskazują na związek między utratą wzroku a depresją czy obniżonym samopoczuciem” (Wahl, Becker, Burmedi, Schilling, 2004, za J. Janiszewska-Rain, 2013, s.598). Można to tłumaczyć tym, że utrata wzroku w znaczący sposób ogranicza samodzielność jednostki. W związku z czym zostaje ona pozbawiona możliwości wykonywania czy też planowania przeróżnych form aktywności. Czytanie, podróżowanie czy chociażby społeczne udzielanie się zaczynają być poza zasięgiem jednostki (Janiszewska-Rain, 2013).

Wiek późnej dorosłości wiąże się też dla osób starszych z wieloma utrudnieniami związanymi z funkcjonowaniem układu słuchowego. Jak zauważa Janiszewska-Rain (2013) początki zmian w tym obszarze obserwuje się już w wieku średnim, jednak w poważny sposób uaktywniają się one w omawianym okresie życia.

Zdaniem Steuden (2012) jednym z zaburzeń, z którymi zmagają się osoby starsze jest niedosłyszenie starcze. Powoduje to u nich ubytek słyszalności dźwięków o wysokich częstotliwościach. Może się ono również objawiać poprzez odbieranie dźwięków jako głośniejszych niż normalne. Wiąże się to więc nie tylko z utrudnieniem słyszenia, ale także z bólem, który pojawia się wskutek odbioru dźwięku jako znacznie głośniejszego niż normalnie. Po za tym sporadycznie występuje też w tym wieku zaburzenie odbioru dźwięków o niskich częstotliwościach. Cytowana autorka, zwraca także uwagę na kolejny problem, z których zmagają się osoby starsze. Jest on związany z trudnościami w percepcji mowy.

„Nawet jeśli dźwięki są wystarczająco głośne, starsi ludzie mają większe problemy z określeniem słyszanych słów” (Schieber, 1992, za: Bee, 2004, s. 549). „Utrata zdolności rozróżniania poszczególnych słów jest jeszcze większa w warunkach zagłuszenia. Zatem uczestnictwo osób starszych w spotkaniach dużych grup jest coraz bardziej dla nich uciążliwe” (Bee, 2004, s. 550). Dyskomfort w takich sytuacjach potęguje dodatkowo nieustanny szum w uszach, który występuje u wielu ludzi starszych (Janiszewska-Rain, 2013).

Do powyższych trudności związanych ze słuchem większość osób starszych potrafi się mimo wszystko przyzwyczaić. Dla wielu osób z tej grupy pogłębiające się trudności w słyszeniu traktowane są jako coś zwyczajnego na tym etapie życia. Czasem bywa tak, że próbują one złagodzić dotyczące ich ograniczenia poprzez szereg różnych zachowań. Osoby takie uczestnicząc w rozmowie starają się uważnie słuchać, stawiają dodatkowe pytania, przystawiają bliżej rozmówcy to ucho, które u nich lepiej funkcjonuje. Dużo także zależy od najbliższego otoczenia osoby starszej. Rozmowa z taką osobą wiąże się z koniecznością zwiększenia głośności wypowiedzianych słów, a przede wszystkim z cierpliwością. Niestety często taka forma dialogu okazuje się zbyt trudna dla obu stron. Dla osoby starszej może oznaczać to próbę krzyczenia na nią, zamiar podkreślenia jej deficytu, przez co może poczuć się poniżana. Natomiast osoby z najbliższego otoczenia, z reguły szybko się zniechęcają, w znaczący sposób ograniczają rozmowę lub też po prostu z niej rezygnują. W dzisiejszych czasach czymś normalnym jest, że ludzie starsi korzystają z różnych odbiorników, w tym głównie radia lub telewizora. Wówczas osoby takie korzystają z prostej możliwości złagodzenia dolegliwości związanych ze słuchem, jaką jest regulacja siły nadawania głosu z danego odbiornika. Poza tym jeśli u kogoś z nich problem ze słuchem wynika z ubytku odbioru dźwięków ze względu na częstotliwość, istnieje możliwość złagodzenia takiej wady poprzez

zastosowanie odpowiedniego aparatu słuchowego. Niełatwo jednak osobom w tym wieku funkcjonować w codziennej rzeczywistości, kiedy obierane próby korekty nie przynoszą oczekiwanego skutku. Wówczas skutek takich niepowodzeń, bardzo często narasta u takich osób poczucie niezrozumienia i osamotnienia, izolacja od otoczenia, a także podejrzliwość i nieufność (Studen, 2012).

W wieku późnej dorosłości pojawiają się również zmiany w zakresie węchu i smaku. Z biegiem czasu u osób starszych pogarsza się zdolność odczuwania smaków. Często występuje u nich skłonność do przesadnego przyprawiania potraw chociażby solą lub cukrem. Niedoświadczanie doznań smakowych może spowodować u nich skrajne zubożenie diety (Bee, 2004; za: Janiszewska-Rain, 2013).

Zmiany w okresie późnej dorosłości dotyczą również obszaru aktywności dobowej. „Starsze osoby częściej budzą się w nocy, spada u nich częstotliwość ruchów gałek ocznych, związana z fazą REM snu, czyli fazą marzeń sennych, częściej budzą się wcześniej rano i kładą wcześniej spać, a także ucinają sobie drzemkę w trakcie dnia” (Janiszewska-Rain, 2013, s. 600).

Ponadto u osób starszych pojawiają się problemy w takich obszarach jak: zmysł równowagi, układ mięśniowy i kostny. Mają one kłopoty z błędnikiem, co powoduje, że w życiu codziennym doświadczają one sporych problemów z utrzymaniem równowagi na nierównym chodniku, czy podczas korzystania ze środków komunikacji. Zwiększa to także niebezpieczeństwo upadków i złamań, które w tym wieku są wyjątkowo groźne i trudniej się zrastają. Zmiany zwyrodnieniowe czy odwapnienie kości dodatkowo to ryzyko zwiększają. U osób w tym wieku dochodzi również do spowolnienia ruchów wskutek utraty sprężystości mięśni (Bee, 2004; za: Janiszewska-Rain, 2013).

2.3. Psychospołeczny wymiar okresu późnej dorosłości

Każdy człowiek w trakcie swojego życia musi stawić czoła wielu trudnym wydarzeniom. Zjawisko straty u każdego z nas odgrywa ważną rolę. Przechodząc przez poszczególne etapy naszego życia musimy stawić czoła przeróżnym doświadczeniom związanym ze stratą kogoś lub czegoś. Jednak w okresie późnej dorosłości pojęcie straty nabiera szczególnego znaczenia. Zazwyczaj wydarzenia związane ze stratą sprawiają, że pojawiają się w silne, negatywne emocje. Kumulacja negatywnych emocji i strata kogoś, czy czegoś dla nas bardzo ważnego, może spowodować, że takie doświadczenie stanie się tzw. zdarzeniem krytycznym, nazywanym też kryzysogennym. Bardzo znacząco wpływa ono na aktualne życie jednostki. Bardzo często wymusza na jednostce zmianę jej obecnej postawy względem rzeczywistości. Często okazuje się wówczas, że jej dotychczasowa koncepcja lub filozofia życiowa traci swoją ważność. Inaczej mówiąc, dochodzi do sytuacji, w której osoba staje przed koniecznością nowej adaptacji (Straś-Romanowska, 2009).

Jednym z takich zdarzeń krytycznych w okresie późnej dorosłości są zmiany, które można zaobserwować w fizycznym obszarze jednostki i sposobie jej funkcjonowania. W okresie starości przejawy procesu starzenia się stają się coraz bardziej widoczne w wyglądzie zewnętrznym. Skóra takich osób staje się coraz bardziej pomarszczona, sucha. Ponadto z biegiem lat staje się ona coraz mniej elastyczna i pojawiają się na niej coraz liczniejsze przebarwienia. Proces siwienia włosów nabiera swojego tempa. Rysy twarzy osoby starszej stają się ostrzejsze a jej mimika staje się coraz bardziej zubożała. Zmniejsza się także elastyczność mięśni całego organizmu, a część z nich nawet zanika. Ciało traci swoją dynamikę, ruchy rąk stają się coraz mniej precyzyjne (Steuden, 2012).

W omawianym okresie życia znacznemu ograniczeniu ulega więc przestrzeń fizyczna. Nawet z pozoru proste czynności zaczynają wymagać coraz większego wysiłku. Wędrówka do wyznaczonego celu wiąże się z coraz większym nakładem sił. Coraz częściej trzeba zrezygnować chociażby z takich form aktywności, jak wycieczki górskie, które wykraczają już poza możliwości jednostki (Brzezińska, Hejmanowski, 2013).

Kolejnym wydarzeniem krytycznym w tym okresie życia jest utrata bliskich osób. Straty bliskich osób doświadczamy praktycznie na każdym etapie życia człowieka. Jednak, jak zauważa Straś-Romanowska (2009, s. 267), „osoby stare, częściej niż młode, doświadczają wdowieństwa, utraty długoletnich przyjaciół, częściej też padają ofiarą konfliktów rodzinnych, wskutek czego czują się osamotnione, pozbawione oparcia, zagrożone.” Kielar-Turska (2000) podkreśla, jak bardzo traumatycznym przeżyciem dla osoby starszej jest śmierć małżonka. Świadczy o tym fakt, że znajduje się ono na pierwszym miejscu wśród czynników stresogennych. Cytowana autorka zwraca uwagę, na to, że po 60 roku życia częściej wdowieją kobiety niż mężczyźni. Zazwyczaj taką sytuację gorzej znoszą mężczyźni, ale z drugiej strony mają oni większe szanse na to, że uda im się stworzyć nowy związek. Brzezińska i Hejmanowski (2013) zauważają, że w tym wieku może się również zdarzyć tak, że osoby starsze muszą stawić czoła niezwykle bolesnemu doświadczeniu jakim jest śmierć własnych dzieci, lub nawet wnuków.

Następnym zdarzeniem krytycznym w okresie starości jest utrata statusu społecznego i ekonomicznego związanego z przejściem na emeryturę. „Przejście na emeryturę oznacza koniec kariery zawodowej i dla większości osób nie jest decyzją łatwą. Niektóre osoby, starając się, aby przejście to było łagodne, chcą nadal pracować na części etatu” (Kielar-Turska, 2000, s. 326).

Jak stwierdza Janiszewska-Rain (2013) w przypadku osób z grupy młodszy starsi (60-75) może wystąpić potrzeba „powiązania bagażu”. Jest ona związana z całościowym spojrzeniem na swoje dotychczasowe życie. Poza tym kobiety, które wcześniej nie miały czasu dla siebie, w tym okresie życia mają możliwość rozwinięcia własnej aktywności. Najczęściej angażują się one w wolontariat, działalność charytatywną czy inne organizacje, często o charakterze religijnym.

Wydarzeniem krytycznym w omawianym okresie jest też utrata poczucia przydatności i prestiżu. „Chodzi tu o utratę poczucia, że jest się przydatnym najbliższym oraz, że zajmuje się wśród nich znaczącą pozycję będącą wypadkową przydatności w różnych sytuacjach życiowych. Poczucie, o którym tu mowa wynika z faktu, że jest się po prostu mniej sprawnym zarówno w sensie psychicznym jak i fizycznym, a więc mniej zdolnym do troszczenia się o innych i sprawowania opieki nad nimi w sposób charakterystyczny dla wcześniejszych stadiów dorosłości. Oczywiście istotne znaczenie ma tu również fakt, że własne dzieci są już dojrzałymi, w pełni autonomicznymi osobami, i nie potrzebują tych przejawów troski, które były im tak potrzebne wcześniej.” (Brzezińska, Hejmanowski, 2013, s. 644)

Bardzo trudnym doświadczeniem dla osób w wieku późnej dorosłości jest także przybliżająca się perspektywa śmierci. W tej właśnie fazie życia czymś wyjątkowo bliskim i realnym staje się świadomość przybliżania się kresu ludzkiej egzystencji. Dla każdej jednostki na tym etapie życia wyjątkowo bliska staje się myśl, że po tej fazie życia nie następuje już następna faza rozwojowa. Zakończeniem tego okresu życia jest śmierć. Nie da się zaprzeczyć jej istnieniu, bez względu na stopień pogodzenia się z nią, przez daną osobę (Steuden, 2012).

2.4. Psychologiczny wymiar okresu późnej dorosłości

Starzenie się jest dosyć specyficznym procesem w życiu człowieka. Zmiany, które w trakcie tego procesu następują ujawniają się w organizmie człowieka poprzez rozwój określonych funkcji aż po ich słabnięcie. Należy tutaj podkreślić, że zmiany te zachodzą u poszczególnych jednostek w różnicowanym tempie i zakresie. W okresie późnej dorosłości mają miejsce ważne przeobrażenia w sferze osobowości, funkcji poznawczych, relacji społecznych (Steuden, 2012).

„W pierwszym okresie późnej dorosłości (60-75 lat) funkcjonowanie poznawcze pozostaje na tym samym poziomie, co w okresie średniej dorosłości. Widoczne zmiany zachodzą dopiero u starszych (75-85 lat) i najstarszych starszych (po 85 r.ż.) (Bee, 2004, za: Janiszewska – Rain, 2013, s. 602). „Z danych literatury przedmiotu można wnosić, że pomimo zmian dokonujących się w zakresie niektórych funkcji psychicznych sprawność intelektualna większości osób utrzymuje się na podobnym poziomie do około 60 r.ż., a w długim okresie starości zależy od jej fazy” (Bich, Malim, 1999, za: Steuden, 2012, s. 49).

Osoby starsze potrzebują więcej czasu na zapamiętanie różnych informacji. Podobnie ma się sprawa z ich późniejszym odtworzeniem z pamięci. Trochę mniej problemów przynosi im za to rozpoznawanie. U osób w tym wieku szwankuje też zapamiętywanie tego, skąd pochodzi zapamiętana przez nie informacja oraz to, jak ją zdobyli (Simons, Bell, Schacter, Dodson, 2004, za: Janiszewska-Rain, 2013).

Badacze zajmujący się rozwojem osobowości w kolejnych etapach życia bardzo często sięgają do prac E. H. Eriksona. Zgodnie z jego koncepcją starość przypada na VII stadium rozwoju, którego specyfikę charakteryzują: integracja ego i rozpacz (Straś-Romanowska, 2009).

„Integralność można określić jako skłonność umysłu do doświadczania ładu, harmonii i sensu w odniesieniu do całego

otaczającego świata, ludzi i własnego życia, tak przeszłego, jak i teraźniejszego, o tyle rozpacz wiąże się z niemożnością pogodzenia się z faktem, że na tym jednym, już przeżyтым życiu kończy się cała egzystencja” (Brzezińska, Hejmanowski, 2013, s. 632). Erikson był zdania, że osiągnięcie integralności oznacza dla jednostki odkrycie sensu życia oraz posiadanie przekonania, co do słuszności drogi życiowej, którą obrała. Słuszność ta nie podlega zmianie pomimo posiadania przez nią świadomości, że droga ta mogłaby bieć inaczej (Straś-Romanowska, 2009).

Steuden (2012) zwraca uwagę na badania, które prowadzili tacy badacze, jak chociażby Neugarten (1968). W trakcie tych badań podjęto się próby określenia wzorców osobowości i funkcjonowania osób starszych. W ich efekcie wyodrębniono takie typy osobowości jak: zintegrowana, obronna, pasywno – zależna, niezintegrowana.

W przypadku osobowości zintegrowanej, poszczególne, składające się na nią czynniki, są ze sobą dobrze dopasowane. Jednostki takie dobrze radzą sobie, jeśli chodzi o funkcjonowanie psychospołeczne. Ich funkcje poznawcze są na dobrym poziomie. Uczestnicząc w różnego rodzaju zadaniach życiowych wykazują się dużą kompetencją. Ponadto w życiu codziennym mają wysokie poczucie satysfakcji życiowej. W ramach tego rodzaju osobowości wyróżnia się takie wzorce funkcjonowania psychospołecznego jak:

- reorganizator – są to jednostki cechujące się dużą aktywnością w organizacjach i stowarzyszeniach. Ponadto osoby takie nieustannie modyfikują swoją aktywność;
- skupiony – są to jednostki z poczuciem satysfakcji życiowej, jednak nie są tak społecznie aktywne jak osoby z poprzedniego wzorca. Swoją uwagę skupiają na kilku upatrzonych czynnościach;
- niezaangażowany – jednostki te mają podobne poczucie satysfakcji życiowej jak osoby z poprzedniego wzorca, ale ich aktywność społeczna jest znacznie niższa.

Natomiast ludzie starsi o osobowości obronnej skupiają się przede wszystkim na osiągnięciu sukcesów, a kiedy napotkają problemy ujawnia się u nich postawa obronna. Jednostki takie nieustannie kontrolują swoje zachowanie. W przypadku tego rodzaju osobowości możemy wyróżnić następujące wzorce funkcjonowania psychospołecznego:

- powstrzymujący – dla tych osób charakterystyczne jest przejawianie zachowań typowych dla wcześniejszego okresu życia. Aktywność jakiej się podejmują w mniemaniu tych osób jest wyznacznikiem ich wartości,
- ograniczający – jednostki takie na różne sposoby bronią się przed starością. Mają poczucie satysfakcji z życia, pomimo tego, że w wykonywanych rolach społecznych nie są zbyt aktywne.

Natomiast dla osobowości pasywno-zależnej charakterystyczne jest zestawienie dwóch wzorców funkcjonowania:

- szukający wspomagania – są to przede wszystkim jednostki o dużej zależności od innych i dużym zapotrzebowaniu na wsparcie emocjonalne,
- apatyczny – są to przede wszystkim jednostki przesadnie pasywne i apatyczne.

Natomiast w przypadku osobowości niezintegrowanej powyżej wspomniane czynniki są ze sobą zupełnie niezharmonizowane.

Poszczególne jednostki na różnych etapach życia przejawiają charakterystyczne zachowania społeczne. Obserwując ludzi w okresie późnej dorosłości również stwierdzono występowanie takich typowych zachowań. W związku z czym wyodrębniono teorie opisujące mechanizm przystosowania się do starości. Warte uwagi są dwie odmienne i jednocześnie uzupełniające się teorie: aktywności oraz wycofania się. Według pierwszej z tych teorii najkorzystniejsze w przebiegu procesu starzenia się jest pozostanie cały czas aktywnym.

Z kolei teoria wycofania się głosi pogląd odmienny. Zgodnie z nią to nie aktywność a wycofanie się z życia społecznego wyraża tendencję rozwojową tego okresu. W ramach tej teorii zwraca się uwagę na sposób życia określane stylem „bujanego fotela”. Daje on osobom starszym możliwość analizy przeszłości i odkrycia nowych znaczeń. Warta uwagi jest również teoria stresu starości. W jej ramach zwraca się uwagę na to, że stres związany z procesem starzenia się powoduje rekapitulację cyklu rozwojowego, w konsekwencji czego ogromnego znaczenia dla jednostki nabiera dobrostan fizjologiczny i psychologiczny, a także potrzeba ogólnej stymulacji (Straś-Romanowska, 2009).

3. Metodologiczne podstawy pracy

3. 1. Problemy i hipotezy badawcze

Przedmiotem badań podjętym w tej pracy jest poczucie sensu życia u osób w wieku późnej dorosłości. W czasach, których żyjemy, czas płynie szybko, a człowiek w pogoni za sprawami życia codziennego nie ma czasu na zastanawianie się nad śmiercią. Fazą życia, w której temat śmierci powraca jest niewątpliwie okres późnej dorosłości. Zmiany, które zachodzą w tym okresie wpływają na jakość życia człowieka, a przybliżająca się perspektywa śmierci pociąga za sobą pytanie o sens życia danej jednostki. Ta faza życia wiąże się ze szczególnymi zmianami w funkcjonowaniu jednostki, w tym z wielorakim cierpieniem związanym m. in. z zmniejszoną wydajnością organizmu, pogarszającym się stanem zdrowia. Celem badania było określenie poziomu poczucia sensu życia i samooceny u osób w wieku późnej dorosłości.

W związku z czym rodzą się pytania badawcze:

Jak kształtuje się poczucie sensu życia u osób w późnej dorosłości i jaki jest jego związek z poziomem samooceny?

Czy miejsce pobytu osób badanych (dom prywatny vs dom pomocy społecznej) jest czynnikiem różnicującym poczucie ich sensu życia i poziom samooceny?

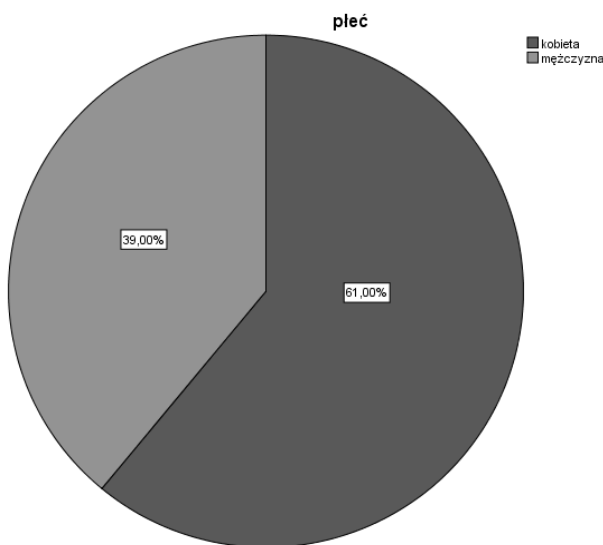
Na tej podstawie postawiono następujące hipotezy badawcze:

- H1: Istnieje istotny związek między poczuciem sensu życia u osób w wieku późnej dorosłości a ich samooceną.
- H2: Mieszkańcy domu opieki społecznej różnią się istotnie co do poczucia sensu życia i poziomu samooceny.
- H3: Miejsce zamieszkania seniorów jest czynnikiem różnicującym specyfikę związku między poczuciem sensu życia u osób w wieku późnej dorosłości a ich samooceną.

3. 2. Charakterystyka grupy badawczej

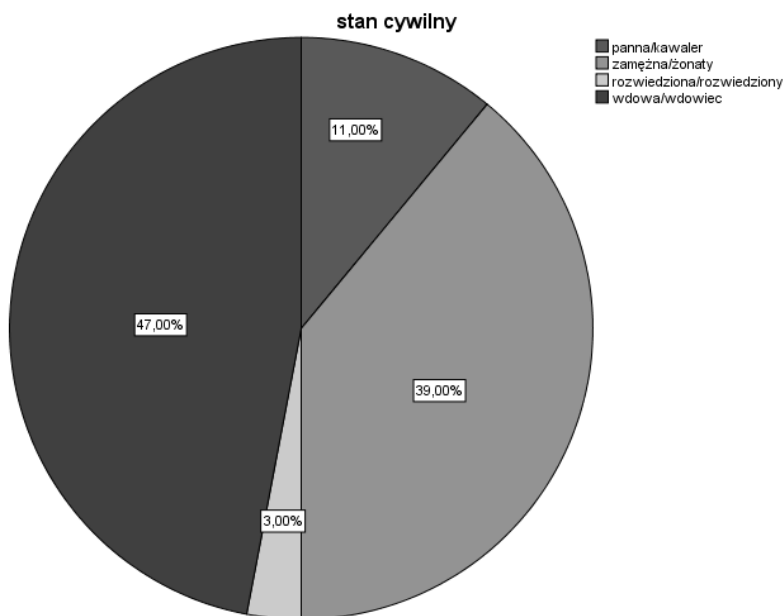
Charakterystyka badanej grupy przedstawia się następująco:

Wykres 1. Charakterystyka badanej grupy z uwzględnieniem zmiennej płci

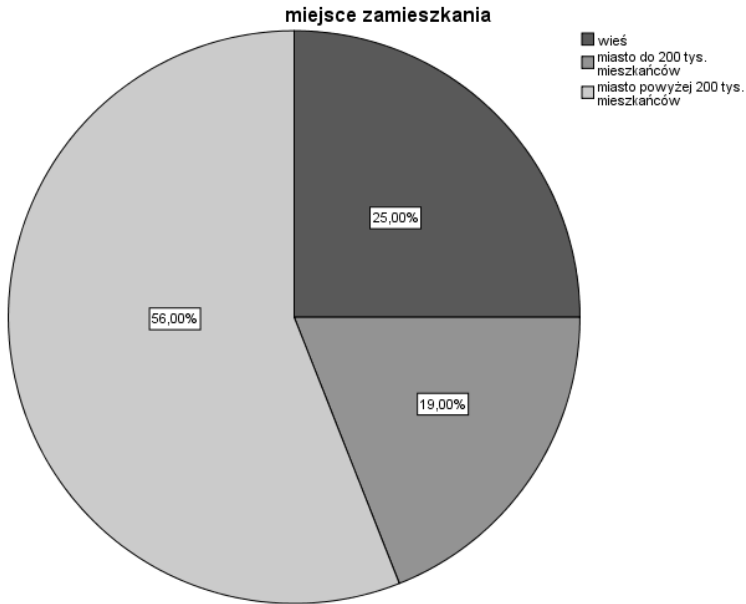
W badaniu wzięło udział sto osób. Grupę badawczą pod względem płci stanowiło 61 kobiet i 39 mężczyzn. Wykres 1 przedstawia procentowy rozkład badanej grupy z uwzględnieniem płci.

Wykres 2. Stan cywilny badanej grupy

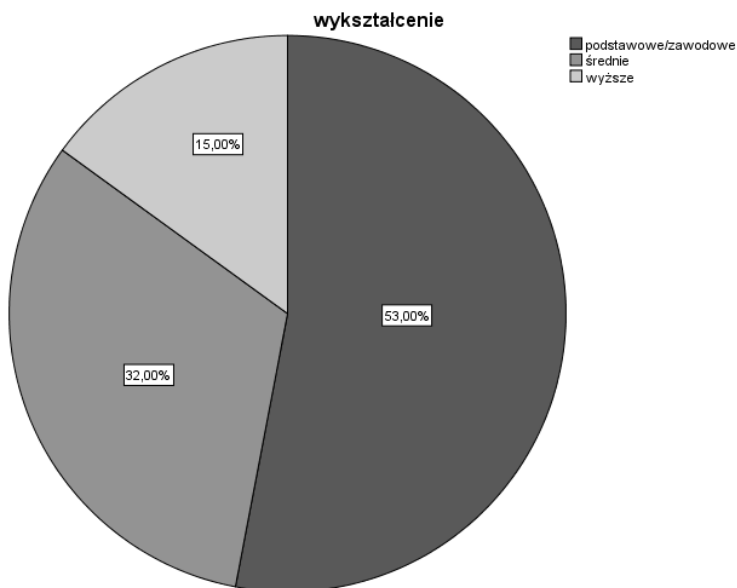

W badaniu wzięło udział 11 osób stanu wolnego, 39 osób przebywających w związku małżeńskim, 3 osoby rozwiedzione oraz 47 owdowiałych osób. Procentowy udział stanu cywilnego osób badanych przedstawia wykres 2.

Wykres 3. Charakterystyka badanej grupy z uwzględnieniem miejsca zamieszkania osób badanych

Dwadzieścia pięć badanych osób pochodziło ze wsi. 19 osób pochodziło z miasta do 200 tys. mieszkańców, a 56 badanych osób z miasta powyżej 200 tys. mieszkańców. Wykres 3 pokazuje jak kształtuje się rozkład miejsca zamieszkania osób badanych w procentach.

Wykres 4. Wykształcenie badanej grupy

Pięćdziesiąt trzy badane osoby posiadają wykształcenie podstawowe/zawodowe, 32 osoby wykształcenie średnie a 15 osób wykształcenie wyższe. Dane dotyczące wykształcenia zostały przedstawione procentowo na wykresie 4.

3. 3. Zmienne

Dla zobrazowania podjętego problemu i weryfikacji postawionych hipotez badawczych wyodrębniono następujące założenia i zmienne. W pierwszej części zostanie przeprowadzona statystyczna analiza otrzymanych wyników ankiety i testów dla zweryfikowania hipotez. W tym celu jako zmienne będą potraktowane następujące parametry:

- zmienne niezależne:
  - miejsce zamieszkania

- zmienne zależne:
  - poczucie sensu życia
  - poziom samooceny
- w części korelacyjnej poszczególnymi zmiennymi będą skale z zastosowanych testów SES i KPŻ.

3. 4. Metody i narzędzia badawcze

Uwzględniając adekwatność narzędzi do omawianego problemu badawczego oraz ich parametry statystyczne, wybrano następujące narzędzia badawcze:

3. 4. 1. Kwestionariusz Postaw Życiowych (KPŻ)

Kwestionariusz Postaw Życiowych autorstwa R. Klamuta jest polską adaptacją Kwestionariusza Life Attitudes Profile – Revised (LAP-R) G. T. Reker. Składa się on z 48 twierdzeń, które odnoszą się do poczucia sensu życia, tworzących sześć skal prostych:

- Cel – „poczucie ukierunkowania w życiu na obiektywny sens i wartości. Takie przekonanie jest podstawą do zaspokojenia potrzeby sensu, a w efekcie również do odczuwania sensu własnego życia” (Klamut, 2010, s.19).
- Spójność Wewnętrzna – „świadczy o posiadaniu poczucia tożsamości, o przekonaniu dotyczącym rozumienia własnego miejsca w świecie, własnej odrębności oraz uporządkowania własnych odniesień do świata” (Klamut, 2010, s.20).
- Akceptacja Śmierci – „charakteryzuje się zrozumieniem przemijalności ludzkiej natury, a sama śmierć staje się źródłem nadającym sens ludzkiemu życiu. Pozytywne odniesienie do śmierci łączy się z głębszą refleksją i większym dystansem do życia, własnych działań i wyborów” (Frankl, 1984; Próchniak, 2005, za: Klamut, 2010, s. 21).

- Kontrola Życia – „Osoba definiuje własne możliwości i w zależności od oceny uwarunkowań oraz ograniczeń podejmuje decyzję o działaniu lub rezygnuje z niego. Czyni to w poczuciu odpowiedzialności za własne życie i działanie, a więc uwzględniając potencjalne konsekwencje” (Klamut, 2010, s. 21, 22).
- Pustka Egzystencjalna – „przejawia się w czterech bardziej szczegółowych odniesieniach do własnego życia i otoczenia. Są to postawa prowizoryczna, związana z poczuciem zagrożenia, postawa fatalistyczna, związana z poczuciem braku możliwości oddziaływania na rzeczywistość, postawa kolektywistyczna, wyrażająca się w rezygnacji z własnej indywidualności, oraz fanatyzm, polegający na absolutyzacji wartości przyjętej grupy odniesienia” (Frankl, 1984, za: Klamut, 2010, s.23).
- Poszukiwanie Celów – „odnosi się do poziomu motywacji do podejmowania działań sensotwórczych i zdolności do przekraczania własnych uwarunkowań w celu ukierunkowania na aktywność nową dla jednostki, często niekonwencjonalną” (Klamut, 2010, s.23).

A także dwie skale złożone: osobowego sensu, na, który składają się cel oraz spójność wewnętrzną; oraz równowagi postaw życiowych, powstająca poprzez dodanie do siebie wyników w skalach: cel, spójność wewnętrzną, kontrola życia, akceptacja śmierci, następnie od uzyskanego wyniku odejmuje się łączny wynik skal: pustka egzystencjalna oraz poszukiwanie celów.

3. 4. 2. Skala Samooceny Rosenberga (SES)

Skala Samooceny Rosenberga, autorstwa M. Rosenberga. Na język polski została przetłumaczona przez Irenę Dzwonkowską, Kingę Lachowicz – Tabaczek oraz Mariolę Łagunę w 2008 roku. Składa się z 10 stwierdzeń. Badany w każdym stwierdzeniu ma do dyspozycji

czterostopniową skalę, na której zakreśla jedną odpowiedź. Są one w szeregu od 1 do 4. Poszczególne cyfry odpowiadają stopniu w jakim osoba badana zgadza się z danym stwierdzeniem. 5 stwierdzeń wyrażonych jest w formie pozytywnej a 5 w formie negatywnej.

Skala ta umożliwia ocenę poziomu ogólnej samooceny, czyli względnie stałej dyspozycji, ujmowanej jako świadoma pozytywna lub negatywna postawa wobec Ja.

3. 5. Procedura badania

Poszczególne kwestionariusze do osób z domów prywatnych zostały częściowo dostarczone we współpracy ze studentami psychologii. Badania osób w DPS zostały przeprowadzone dzięki życzliwości i przy pomocy osób w nim pracujących. W obu przypadkach w razie jakich wątpliwości czy niejasności osoby, które dostarczały kwestionariusze służyły pomocą badanym. Ze względu na wiek i stan zdrowia, osób badanych, dostarczający kwestionariusze pomagali im w wypełnianiu poszczególnych narzędzi. Pomoc ta polegała na tym, że czytali oni poszczególne pytania, następnie po udzieleniu odpowiedzi przez osobę badaną, zaznaczali wskazaną odpowiedź. Badani mieli dowolny czas na wypełnienie poszczególnych kwestionariuszy.

3. 6. Analiza wyników badań własnych

Charakterystyka opisowa wyników uzyskanych w Kwestionariuszu do badania Poczucia Sensu Życia (KPŻ).

Tabela 1. Statystyki opisowe dla wyników uzyskanych w poszczególnych skalach Kwestionariusza Postaw Życiowych dla całej grupy badawczej

	cel	spójność wewnętrzna	kontrola życia	akceptacja śmierci	pułtka egzystencjalna	poszukiwanie celów	osobowego sensu	równowaga postaw życiowych
Średnia	38,48	40,64	40,31	39,18	27,06	33,36	79,12	98,20
Błąd standardowy średniej	1,179	1,020	1,076	1,087	0,680	1,077	2,136	3,274
Mediana	42,50	44,00	44,00	43,00	27,00	35,00	87,00	108,50
Dominanta	48	48	47	48	24	35 ^a	92 ^a	67 ^a
Odchylenie standardowe	11,786	10,200	10,755	10,871	6,803	10,766	21,363	32,743
Wariancja	138,919	104,031	115,671	118,169	46,279	115,909	456,369	1072,121
Skośność	-0,844	-1,154	-1,363	-0,741	-0,210	-0,620	-1,034	-0,679
Błąd standardowy skośności	0,241	0,241	0,241	0,241	0,241	0,241	0,241	0,241
Kurtoza	-0,366	0,501	1,035	-0,524	-0,318	-0,455	0,074	-0,303
Błąd standardowy kurtozy	0,478	0,478	0,478	0,478	0,478	0,478	0,478	0,478
Rozstęp	46	45	46	43	31	44	85	147
Minimum	10	11	9	13	9	8	23	11
Maksimum	56	56	55	56	40	52	108	158

Rozkład wyników dla poszczególnych skal KPŻ przedstawia tabela 2. W skali cel badani uzyskali średni wynik $M=38,48$. Przy odchyleniu standardowym $SD = 11,786$; przy czym najniższy wynik wyniósł 10 a najwyższy 56; skośność $A_s = -0,844$, a kurtoza $K = -0,366$. Zastosowany test normalności rozkładu Kołmogorowa-Smirnowa wykazał istotne różnice ($K-S_{(100)} = 0,167$; $p < 0,001$). W skali

Spójność wewnętrzna średni wynik wyniósł $M = 40,64$, odchylenie standardowy $SD = 10,200$, wyniki skrajne: najniższy 11, a najwyższy 56; skośność $As = -1,154$, a kurtoza $K = 0,501$. Zastosowany test normalności rozkładu Kołmogorowa-Smirnowa wykazał istotne różnice ($K-S_{(100)} = 0,185$; $p < 0,001$). W skali Kontrola życia badani uzyskali średni wynik $M = 40,31$, przy odchyleniu standardowym $SD = 10,755$; przy czym najniższy wynik wyniósł 9, a najwyższy 55; skośność $As = -1,363$, a kurtoza $K = 1,035$. Zastosowany test normalności rozkładu Kołmogorowa-Smirnowa wykazał istotne różnice ($K-S_{(100)} = 0,239$; $p < 0,001$). W skali Akceptacja śmierci badani uzyskali średni wynik $M = 39,18$, przy odchyleniu standardowym $SD = 10,871$; przy czym najniższy wynik wyniósł 13, a najwyższy 56, skośność $As = -0,741$, a kurtoza $K = -0,524$. Zastosowany test normalności rozkładu Kołmogorowa-Smirnowa wykazał istotne różnice ($K-S_{(100)} = 0,187$; $p < 0,001$). W skali Pustka egzystencjalna badani uzyskali średni wynik $M = 27,06$, przy odchyleniu standardowym $SD = 6,803$; przy czym najniższy wynik wyniósł 9, a najwyższy 40; skośność $As = -0,210$, a kurtoza $K = -0,318$. Rozkład wyników w tej skali też nie odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(100)} = 0,076$; $p > 0,05$). W skali Poszukiwanie celów badani uzyskali średni wynik $M = 33,36$, przy odchyleniu standardowym $SD = 10,766$; przy czym najniższy wynik wyniósł 8, a najwyższy 52; skośność $As = -0,620$ a kurtoza $K = -0,455$. Zastosowany test normalności rozkładu Kołmogorowa-Smirnowa wykazał istotne różnice ($K-S_{(100)} = 0,130$; $p < 0,001$). W skali Osobowy sens badani uzyskali średni wynik $M = 79,12$, przy odchyleniu standardowym $SD = 21,363$; przy czym najniższy wynik wyniósł 23, a najwyższy 108; skośność $As = -1,034$, a kurtoza $K = 0,074$. Zastosowany test normalności rozkładu Kołmogorowa-Smirnowa wykazał istotne różnice ($K-S_{(100)} = 0,168$; $p < 0,001$). W skali Równowaga postaw życiowych badani uzyskali średni wynik $M = 98,20$, przy odchyleniu standardowym $SD = 32,743$;

przy czym najniższy wynik wyniósł 11, a najwyższy 158; skośność $A_s = -0,679$, a kurtoza $K = -0,303$. Zastosowany test normalności rozkładu Kołmogorowa-Smirnowa wykazał istotne różnice ($K-S_{(100)} = 0,129$; $p < 0,001$).

Tabela 2. Statystyki opisowe dla wyników uzyskanych w Skali Samooceny Rosenberga dla całej grupy badawczej

	samoocena
Średnia	29,59
Błąd standardowy średniej	0,589
Mediana	30,00
Dominanta	30
Odchylenie standardowe	5,888
Wariancja	34,669
Skośność	-0,611
Błąd standardowy skośności	0,241
Kurtoza	0,787
Błąd standardowy kurtozy	0,478
Rozstęp	30
Minimum	10
Maksimum	40

Rozkład wyników w SES przedstawia tabela 2. Badani uzyskali średni wynik $M = 29,59$, przy odchyleniu standardowym $SD = 5,888$; przy czym najniższy wynik wyniósł 10 a najwyższy 40; skośność $A_s = -0,611$, a kurtoza $K = 0,787$. Zastosowany test normalności rozkładu Kołmogorowa-Smirnowa wykazał istotne różnice ($K-S_{(100)} = 0,100$; $p < 0,05$).

Tabela 3. Statystyki opisowe dla wyników uzyskanych w poszczególnych skalach Kwestionariusza Postaw Życiowych dla mieszkańców domów prywatnych

	cel	spójność wewnętrzna	kontrola życia	akceptacja śmierci	puszta egzystencjalna	poszukiwanie celów	osobowego sensu	równowaga postaw życiowych
Średnia	38,88	41,46	42,78	34,66	28,00	34,82	80,34	94,98
Mediana	41,00	43,00	43,00	35,00	26,50	36,50	82,50	100,50
Dominanta	42	43	42	43	24	37	85	67
Odchylenie standardowe	9,356	6,622	6,705	10,016	5,761	8,310	14,735	27,360
Wariancja	87,536	43,845	44,951	100,311	33,184	69,049	217,127	748,591
Skośność	-0,387	-1,137	-0,602	-0,119	0,328	-0,383	-0,671	-0,396
Błąd standardowy skośności	0,337	0,337	0,337	0,337	0,337	0,337	0,337	0,337
Kurtoza	-0,547	1,756	0,336	-0,633	-0,501	-0,365	0,440	-0,600
Błąd standardowy kurtozy	0,662	0,662	0,662	0,662	0,662	0,662	0,662	0,662
Rozstęp	39	32	29	39	23	35	67	114
Minimum	17	19	26	17	17	14	36	23
Maksimum	56	51	55	56	40	49	103	137

Rozkład wyników dla poszczególnych skal KPŻ przedstawia tabela 3. W skali cel badani uzyskali średni wynik $M=38,88$. przy odchyleniu standardowym $SD=9,356$; przy czym najniższy wynik wyniósł 17 a najwyższy 56; skośność $As=-0,387$, a kurtoza $K=-0,547$.

Zastosowany test normalności rozkładu Kołmogorowa-Smirnowa wykazał nieistotne różnice ($K-S_{(50)} = 0,782$; $p > 0,05$). W skali Spójność wewnętrzna średni wynik wyniósł $M = 41,46$, odchylenie standardowy $SD = 6,622$, wyniki skrajne: najniższy 19, a najwyższy 51; skośność $As = -1,137$, a kurtoza $K = 1,756$. Rozkład wyników w tej skali również nie odbiega istotnie od normalnego ($K-S_{(50)} = 0,936$; $p > 0,05$). W skali Kontrola życia badani uzyskali średni wynik $M = 42,78$, przy odchyleniu standardowym $SD = 6,705$; przy czym najniższy wynik wyniósł 26, a najwyższy 55; skośność $As = -0,602$, a kurtoza $K = -0,336$. Rozkład wyników w tej skali, również nie odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)} = 1,126$; $p > 0,05$). W skali Akceptacja śmierci badani uzyskali średni wynik $M = 34,66$, przy odchyleniu standardowym $SD = 10,016$; przy czym najniższy wynik wyniósł 17, a najwyższy 56, skośność $As = -0,119$, a kurtoza $K = -0,633$. Rozkład wyników w tej skali, także nie odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)} = 0,761$; $p > 0,05$). W skali Pustka egzystencjalna badani uzyskali średni wynik $M = 28,00$, przy odchyleniu standardowym $SD = 5,761$; przy czym najniższy wynik wyniósł 17, a najwyższy 40; skośność $As = 0,328$, a kurtoza $K = -0,501$. Rozkład wyników w tej skali też nie odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)} = 0,960$; $p > 0,05$). W skali Poszukiwanie celów badani uzyskali średni wynik $M = 34,82$, przy odchyleniu standardowym $SD = 8,310$; przy czym najniższy wynik wyniósł 14, a najwyższy 49; skośność $As = -0,383$ a kurtoza $K = -0,365$. Rozkład wyników w tej skali, również nie odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)} = 0,732$; $p > 0,05$). W skali Osobowy sens badani uzyskali średni wynik $M = 80,34$, przy odchyleniu standardowym $SD = 14,735$; przy czym najniższy wynik wyniósł 36, a najwyższy 103; skośność $As = -0,671$, a kurtoza $K = 0,440$. Rozkład wyników w tej skali też nie odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)} = 0,736$; $p > 0,05$). W skali Równowaga postaw życiowych badani uzyskali średni wynik $M = 94,98$, przy odchyleniu standardowym $SD = 27,360$; przy

czym najniższy wynik wyniósł 23, a najwyższy 137; skośność $As = -0,396$, a kurtoza $K = -0,600$. Rozkład wyników w tej skali, także nie odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)} = 0,767$; $p > 0,05$).

Tabela 4. Statystyki opisowe dla wyników uzyskanych w poszczególnych skalach Kwestionariusza Postaw Życiowych dla mieszkańców Domu Pomocy Społecznej

	cel	spójność wewnętrzna	kontrola życia	akceptacja śmierci	puszka egzystencjalna	poszukiwanie celów	osobowego sensu	równowaga postaw życiowych
Średnia	38,08	39,82	37,84	43,70	26,12	31,90	77,90	101,42
Mediana	44,50	46,00	45,00	47,00	27,00	35,00	92,00	116,00
Dominanta	48	48	47	48	27	35	96	61 ^b
Odchylenie standardowe	13,886	12,844	13,278	9,836	7,650	12,680	26,493	37,368
Wariancja	192,810	164,967	176,300	96,745	58,516	160,786	701,888	1396,371
Skośność	-0,898	-0,890	-0,983	-1,884	-0,278	-0,470	-0,903	-0,911
Błąd standardowy skośności	0,337	0,337	0,337	0,337	0,337	0,337	0,337	0,337
Kurtoza	-0,801	-0,709	-0,631	2,779	-0,712	-1,077	-0,839	-0,198
Błąd standardowy kurtozy	0,662	0,662	0,662	0,662	0,662	0,662	0,662	0,662
Rozstęp	44	45	44	43	31	44	85	147
Minimum	10	11	9	13	9	8	23	11
Maksimum	54	56	53	56	40	52	108	158

Rozkład wyników dla poszczególnych skal KPŻ przedstawia tabela 4. W skali cel badani uzyskali średni wynik $M=38,08$, przy odchyleniu standardowym $SD = 13.886$; przy czym najniższy wynik wyniósł 10 a najwyższy 54; skośność $As = -0,898$, a kurtoza $K = -0,801$.

Zastosowany test normalności rozkładu Kołmogorowa-Smirnowa wykazał istotne różnice ($K-S_{(50)} = 1,828$; $p < 0,01$). W skali Spójność wewnętrzną średni wynik wyniósł $M = 39,820$, odchylenie standardowe $SD = 12,844$, wyniki skrajne: najniższy 11, a najwyższy 56; skośność $As = -0,890$, a kurtoza $K = -0,709$. Rozkład wyników w tej skali odbiega istotnie od normalnego ($K-S_{(50)} = 1,892$; $p < 0,01$). W skali Kontrola życia badani uzyskali średni wynik $M = 37,84$, przy odchyleniu standardowym $SD = 13,278$; przy czym najniższy wynik wyniósł 9, a najwyższy 53; skośność $As = -0,983$, a kurtoza $K = -0,631$. Rozkład wyników w tej skali, odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)} = 2,001$; $p < 0,01$). W skali Akceptacja śmierci badani uzyskali średni wynik $M = 43,70$, przy odchyleniu standardowym $SD = 9,836$; przy czym najniższy wynik wyniósł 13, a najwyższy 56, skośność $As = -1,884$, a kurtoza $K = 2,779$. Rozkład wyników w tej skali odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)} = 2,210$; $p < 0,001$). W skali Pustka egzystencjalna badani uzyskali średni wynik $M = 26,12$, przy odchyleniu standardowym $SD = 7,650$; przy czym najniższy wynik wyniósł 9, a najwyższy 40; skośność $As = -0,278$, a kurtoza $K = -0,712$. Rozkład wyników w tej skali nie odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)} = 0,889$; $p > 0,05$). W skali Poszukiwanie celów badani uzyskali średni wynik $M = 31,90$, przy odchyleniu standardowym $SD = 12,680$; przy czym najniższy wynik wyniósł 8, a najwyższy 52; skośność $As = -0,470$, a kurtoza $K = -1,077$. Rozkład wyników w tej skali nie odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)} = 1,172$; $p > 0,05$). W skali Osobowy sens badani uzyskali średni wynik $M = 77,90$, przy odchyleniu standardowym $SD = 26,493$; przy czym najniższy wynik wyniósł 23, a najwyższy 108; skośność $As = -0,903$, a kurtoza $K = -0,839$. Rozkład wyników w tej skali odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)} = 1,940$; $p < 0,01$). W skali Równowaga postaw życiowych badani uzyskali średni wynik $M = 101,42$, przy odchyleniu standardowym $SD = 37,368$; przy czym

najniższy wynik wyniósł 11, a najwyższy 158; skośność $A_s = -0,911$, a kurtoza $K = -0,198$. Rozkład wyników w tej skali nie odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)} = 1,275$; $p > 0,05$).

Tabela 5. Statystyki opisowe dla wyników uzyskanych w Skali Samooceny Rosenberga dla mieszkańców domów prywatnych

	samoocena
Średnia	29,10
Mediana	28,50
Dominanta	28
Odchylenie standardowe	4,748
Wariancja	22,541
Skośność	-0,235
Błąd standardowy skośności	0,337
Kurtoza	0,369
Błąd standardowy kurtozy	0,662
Rozstęp	22
Minimum	17
Maksimum	39

Rozkład wyników w SES przedstawia tabela 5. Badani uzyskali średni wynik $M=29,10$, przy odchyleniu standardowym $SD = 4,748$; przy czym najniższy wynik wyniósł 17 a najwyższy 39; skośność $A_s = -0,235$, a kurtoza $K = 0,369$. Zastosowany test normalności rozkładu Kołmogorowa-Smirnowa wykazał nieistotne różnice ($K-S_{(50)} = 1,113$; $p > 0,05$).

Tabela 6. Statystyki opisowe dla wyników uzyskanych w Skali Samooceny Rosenberga dla mieszkańców Domu Pomocy Społecznej

	samoocena
Średnia	30,08
Mediana	30,00
Dominanta	30
Odchylenie standardowe	6,857
Wariancja	47,014
Skośność	-0,836
Błąd standardowy skośności	0,337
Kurtoza	0,708
Błąd standardowy kurtozy	0,662
Rozstęp	30
Minimum	10
Maksimum	40

Rozkład wyników w SES przedstawia tabela 6. Badani uzyskali średni wynik $M=30,08$, przy odchyleniu standardowym $SD = 6,857$; przy czym najniższy wynik wyniósł 10 a najwyższy 40; skośność $A_s = -0,836$, a kurtoza $K = 0,708$. Zastosowany test normalności rozkładu Kołmogorowa-Smirnowa wykazał nieistotne różnice ($K-S_{(50)} = 0,908$; $p > 0,05$).

3. 7. Weryfikacja hipotez

Dla weryfikacji hipotezy (H1) mówiącej o istotnym związku między poziomem samooceny a postawami życiowymi u badanych osób zastosowano współczynnik korelacji r-Pearsona (Tabela 7). Analiza statystyczna wykazała istotny i dodatni związek między poziomem samooceny a życiowymi postawami u badanych seniorów w wymiarach: Cel ($r = 0,639$; $p < 0,001$), Spójność Wewnętrzna ($r = 0,634$; $p < 0,001$), Kontrola życia ($r = 0,468$; $p < 0,001$), Akceptacja

śmierci ($r = 0,399$; $p < 0,001$), Osobowy sens ($r = 0,655$; $p < 0,001$) i Równowaga postaw życiowych ($r = 0,674$; $p < 0,001$). W przypadku pozostałych wymiarów związek był również istotny, ale o słabej sile. W wymiarze Pustka egzystencjalna miał on charakter ujemny. Weryfikowana hipoteza została potwierdzona w zasadniczej jej części.

Tabela 7. Współczynnik korelacji r-Pearsona dla skal SES i KPŻ z uwzględnieniem zmiennej miejsca pobytu badanych osób

Skale KPŻ		SES	
		Dom prywatny	DPS
Cel	Korelacja Pearsona	-0,180	0,639**
	Istotność (dwustronna)	0,210	0,000
	N	50	50
Spójność wewnętrzną	Korelacja Pearsona	0,655**	0,684**
	Istotność (dwustronna)	0,000	0,000
	N	50	50
Kontrola życia	Korelacja Pearsona	0,560**	0,604**
	Istotność (dwustronna)	0,000	0,000
	N	50	50
Akceptacja śmierci	Korelacja Pearsona	0,233	0,678**
	Istotność (dwustronna)	0,103	0,000
	N	50	50
Pustka egzystencjalna	Korelacja Pearsona	0,030	-0,158
	Istotność (dwustronna)	0,837	0,274
	N	50	50
Poszukiwanie celów	Korelacja Pearsona	-0,487**	0,521**
	Istotność (dwustronna)	0,000	0,000
	N	50	50
Osobowy sens	Korelacja Pearsona	-0,142	0,666**
	Istotność (dwustronna)	0,324	0,000
	N	50	50
Równowaga postaw życiowych	Korelacja Pearsona	0,667**	0,721**
	Istotność (dwustronna)	0,000	0,000
	N	50	50

W następnej kolejności zweryfikowano prawdziwość hipotezy drugiej (H2.1 i H2.2) – miejsce pobytu osób badanych (dom prywatny vs dom pomocy społecznej) jest czynnikiem różnicującym poziom poczucia ich sensu życia i poziom samooceny oraz specyfikę związku jaka zachodzi między życiowymi postawami i samooceną w wyodrębnionych przez zmienną grupach.

W pierwszej kolejności przeprowadzono analizę opisową wyników w poszczególnych skalach KPŻ oraz SES dla wyodrębnionych grup badanych.

Tabela 8. Statystyki opisowe dla wyników uzyskanych w poszczególnych skalach Kwestionariusza Postaw Życiowych dla mieszkańców domów prywatnych

	cel	spójność wewnętrzną	kontrola życia	akceptacja śmierci	pułtka egzystencjalna	poszukiwanie celów	osobowego sensu	równowaga postaw życiowych
Średnia	38,88	41,46	42,78	34,66	28,00	34,82	80,34	94,98
Mediana	41,00	43,00	43,00	35,00	26,50	36,50	82,50	100,50
Dominanta	42	43	42	43	24	37	85	67
Odchylenie standardowe	9,356	6,622	6,705	10,016	5,761	8,310	14,735	27,360
Wariancja	87,536	43,845	44,951	100,311	33,184	69,049	217,127	748,591
Skośność	-0,387	-1,137	-0,602	-0,119	0,328	-0,383	-0,671	-0,396
Błąd standardowy skośności	0,337	0,337	0,337	0,337	0,337	0,337	0,337	0,337
Kurtoza	-0,547	1,756	0,336	-0,633	-0,501	-0,365	0,440	-0,600
Błąd standardowy kurtozy	0,662	0,662	0,662	0,662	0,662	0,662	0,662	0,662

	cel	spójność wewnętrzna	kontrola życia	akceptacja śmierci	pustka egzystencjalna	poszukiwanie celów	osobowego sensu	równowaga postaw życiowych
Rozstęp	39	32	29	39	23	35	67	114
Minimum	17	19	26	17	17	14	36	23
Maksimum	56	51	55	56	40	49	103	137

Rozkład wyników dla poszczególnych skal KPŻ przedstawia tabela 8. W skali cel badani uzyskali średni wynik $M=38,88$, przy odchyleniu standardowym $SD=9,356$; przy czym najniższy wynik wyniósł 17 a najwyższy 56; skośność $As=-0,387$, a kurtoza $K=-0,547$. Zastosowany test normalności rozkładu Kołmogorowa-Smirnowa wykazał nieistotne różnice ($K-S_{(50)}=0,782$; $p>0,05$). W skali Spójność wewnętrzna średni wynik wyniósł $M=41,46$, odchylenie standardowy $SD=6,622$, wyniki skrajne: najniższy 19, a najwyższy 51; skośność $As=-1,137$, a kurtoza $K=1,756$. Rozkład wyników w tej skali również nie odbiega istotnie od normalnego ($K-S_{(50)}=0,936$; $p>0,05$). W skali Kontrola życia badani uzyskali średni wynik $M=42,78$, przy odchyleniu standardowym $SD=6,705$; przy czym najniższy wynik wyniósł 26, a najwyższy 55; skośność $As=-0,602$, a kurtoza $K=-0,336$. Rozkład wyników w tej skali, również nie odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)}=1,126$; $p>0,05$). W skali Akceptacja śmierci badani uzyskali średni wynik $M=34,66$, przy odchyleniu standardowym $SD=10,016$; przy czym najniższy wynik wyniósł 17, a najwyższy 56, skośność $As=-0,119$, a kurtoza $K=-0,633$. Rozkład wyników w tej skali, także nie odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)}=0,761$; $p>0,05$). W skali Pustka egzystencjalna badani uzyskali średni wynik $M=28,00$, przy odchyleniu standardowym $SD=5,761$; przy czym najniższy wynik wyniósł 17, a najwyższy 40; skośność

As = 0,328, a kurtoza K = -0,501. Rozkład wyników w tej skali też nie odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)}= 0,960$; $p>0,05$). W skali Poszukiwanie celów badani uzyskali średni wynik M = 34,82, przy odchyleniu standardowym SD= 8,310; przy czym najniższy wynik wyniósł 14, a najwyższy 49; skośność As = -0,383 a kurtoza K = -0,365. Rozkład wyników w tej skali, również nie odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)}= 0,732$; $p>0,05$). W skali Osobowy sens badani uzyskali średni wynik M=80,34, przy odchyleniu standardowym SD = 14,735; przy czym najniższy wynik wyniósł 36, a najwyższy 103; skośność As = - 0,671, a kurtoza K = 0,440. Rozkład wyników w tej skali też nie odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)}= 0,736$; $p>0,05$). W skali Równowaga postaw życiowych badani uzyskali średni wynik M =94,98, przy odchyleniu standardowym SD = 27,360; przy czym najniższy wynik wyniósł 23, a najwyższy 137; skośność As = -0,396, a kurtoza K = -0,600. Rozkład wyników w tej skali, także nie odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)}= 0,767$; $p>0,05$).

Tabela 9. Statystyki opisowe dla wyników uzyskanych w poszczególnych skalach Kwestionariusza Postaw Życiowych dla mieszkańców Domu Pomocy Społecznej

	Cel	Spójność wewnętrzna	Kontrola życia	Akceptacja śmierci	Pustka egzystencjalna	Poszukiwanie celów	Osobowego sensu	Równowaga postaw życiowych
Średnia	38,08	39,82	37,84	43,70	26,12	31,90	77,90	101,42
Mediana	44,50	46,00	45,00	47,00	27,00	35,00	92,00	116,00
Dominanta	48	48	47	48	27	35	96	61 ^b
Odchylenie standardowe	13,886	12,844	13,278	9,836	7,650	12,680	26,493	37,368

	Cel	Spójność wewnętrzną	Kontrola życia	Akceptacja śmierci	Pusta egzystencjalna	Poszukiwanie celów	Osobowego sensu	Równowaga postaw życiowych
Wariancja	192,810	164,967	176,300	96,745	58,516	160,786	701,888	1396,371
Skośność	-0,898	-0,890	-0,983	-1,884	-0,278	-0,470	-0,903	-0,911
Błąd standardowy skośności	0,337	0,337	0,337	0,337	0,337	0,337	0,337	0,337
Kurtoza	-0,801	-0,709	-0,631	2,779	-0,712	-1,077	-0,839	-0,198
Błąd standardowy kurtozy	0,662	0,662	0,662	0,662	0,662	0,662	0,662	0,662
Rozstęp	44	45	44	43	31	44	85	147
Minimum	10	11	9	13	9	8	23	11
Maksimum	54	56	53	56	40	52	108	158

Rozkład wyników dla poszczególnych skal KPŻ przedstawia tabela 9. W skali cel badani uzyskali średni wynik $M=38,08$, przy odchyleniu standardowym $SD = 13,886$; przy czym najniższy wynik wyniósł 10 a najwyższy 54; skośność $As = -0,898$, a kurtoza $K = -0,801$. Zastosowany test normalności rozkładu Kołmogorowa-Smirnowa wykazał istotne różnice ($K-S_{(50)}= 1,828$; $p<0,01$). W skali Spójność wewnętrzną średni wynik wyniósł $M = 39,820$, odchylenie standardowe $SD = 12,844$, wyniki skrajne: najniższy 11, a najwyższy 56; skośność $As = -0,890$, a kurtoza $K = -0,709$. Rozkład wyników w tej skali odbiega istotnie od normalnego ($K-S_{(50)}= 1,892$; $p<0,01$). W skali Kontrola życia badani uzyskali średni wynik $M = 37,84$, przy odchyleniu standardowym $SD = 13,278$; przy czym najniższy wynik

wyniósł 9, a najwyższy 53; skośność $As = -0,983$, a kurtoza $K = -0,631$. Rozkład wyników w tej skali, odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)} = 2,001$; $p < 0,01$). W skali Akceptacja śmierci badani uzyskali średni wynik $M = 43,70$, przy odchyleniu standardowym $SD = 9,836$; przy czym najniższy wynik wyniósł 13, a najwyższy 56, skośność $As = -1,884$, a kurtoza $K = 2,779$. Rozkład wyników w tej skali odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)} = 2,210$; $p < 0,001$). W skali Pustka egzystencjalna badani uzyskali średni wynik $M = 26,12$, przy odchyleniu standardowym $SD = 7,650$; przy czym najniższy wynik wyniósł 9, a najwyższy 40; skośność $As = -0,278$, a kurtoza $K = -0,712$. Rozkład wyników w tej skali nie odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)} = 0,889$; $p > 0,05$). W skali Poszukiwanie celów badani uzyskali średni wynik $M = 31,90$, przy odchyleniu standardowym $SD = 12,680$; przy czym najniższy wynik wyniósł 8, a najwyższy 52; skośność $As = -0,470$, a kurtoza $K = -1,077$. Rozkład wyników w tej skali nie odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)} = 1,172$; $p > 0,05$). W skali Osobowy sens badani uzyskali średni wynik $M = 77,90$, przy odchyleniu standardowym $SD = 26,493$; przy czym najniższy wynik wyniósł 23, a najwyższy 108; skośność $As = -0,903$, a kurtoza $K = -0,839$. Rozkład wyników w tej skali odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)} = 1,940$; $p < 0,01$). W skali Równowaga postaw życiowych badani uzyskali średni wynik $M = 101,42$, przy odchyleniu standardowym $SD = 37,368$; przy czym najniższy wynik wyniósł 11, a najwyższy 158; skośność $As = -0,911$, a kurtoza $K = -0,198$. Rozkład wyników w tej skali nie odbiega istotnie od rozkładu normalnego ($K-S_{(50)} = 1,275$; $p > 0,05$).

Tabela 10. Statystyki opisowe dla wyników uzyskanych w Skali Samooceny Rosenberga dla mieszkańców domów prywatnych

	samoocena
Średnia	29,10
Mediana	28,50
Dominanta	28
Odchylenie standardowe	4,748
Wariancja	22,541
Skośność	-0,235
Błąd standardowy skośności	0,337
Kurtoza	0,369
Błąd standardowy kurtozy	0,662
Rozstęp	22
Minimum	17
Maksimum	39

Rozkład wyników w SES (w odrębnych grupach) przedstawia tabela 10 i 11. Badani uzyskali średni wynik $M=29,10$, przy odchyleniu standardowym $SD = 4,748$; przy czym najniższy wynik wyniósł 17 a najwyższy 39; skośność $As = -0,235$, a kurtoza $K = 0,369$. Zastosowany test normalności rozkładu Kołmogorowa-Smirnowa wykazał nieistotne różnice ($K-S_{(50)} = 1,113$; $p > 0,05$).

Tabela 11. Statystyki opisowe dla wyników uzyskanych w Skali Samooceny Rosenberga dla mieszkańców Domu Pomocy Społecznej

	samoocena
Średnia	30,08
Mediana	30,00
Dominanta	30
Odchylenie standardowe	6,857
Wariancja	47,014
Skośność	-0,836
Błąd standardowy skośności	0,337
Kurtoza	0,708
Błąd standardowy kurtozy	0,662
Rozstęp	30
Minimum	10
Maksimum	40

Badani (mieszkańcy DPS) uzyskali średni wynik $M=30,08$, przy odchyleniu standardowym $SD = 6,857$; przy czym najniższy wynik wyniósł 10 a najwyższy 40; skośność $As = -0,836$, a kurtoza $K = 0,708$. Zastosowany test normalności rozkładu Kołmogorowa-Smirnowa wykazał nieistotne różnice ($K-S_{(50)} = 0,908$; $p > 0,05$).

Z uwagi na istotną rozbieżność rozkładu wyników dla niektórych skal KPŻ, dla weryfikacji hipotezy w obrębie tych wymiarów zastosowano Test U Manna-Withney'a. Wartości poszczególnych rang oraz poziom istotności różnic zawierają tabele (12 i 13).

Tabela 12. Tabela rang w Teście U Manna-Withney'a dla wyodrębnionych grup badanych osób

	zamieszkanie	N	Średnia ranga	Suma rang
Cel	dom prywatny	50	48,14	2407,00
	dom pomocy społecznej	50	52,86	2643,00
	Ogółem	100		
Spójność wewnętrzna	dom prywatny	50	47,43	2371,50
	dom pomocy społecznej	50	53,57	2678,50
	Ogółem	100		
Kontrola życia	dom prywatny	50	51,75	2587,50
	dom pomocy społecznej	50	49,25	2462,50
	Ogółem	100		
Akceptacja śmierci	dom prywatny	50	35,05	1752,50
	dom pomocy społecznej	50	65,95	3297,50
	Ogółem	100		
Osobowy sens	dom prywatny	50	46,98	2349,00
	dom pomocy społecznej	50	54,02	2701,00
	Ogółem	100		

Tabela 13. Istotność różnic dla poszczególnych skal Kwestionariusza Postaw Życiowych w Teście U Manna-Withney'a z uwzględnieniem zmiennej miejsce pobytu

	Cel	Spójność wewnętrzna	Kontrola życia	Akceptacja śmierci	Osobowy sens
U Manna-Whitneya	1132,000	1096,500	1187,500	477,500	1074,000
W Wilcoxon	2407,000	2371,500	2462,500	1752,500	2349,000
Z	-,815	-1,060	-,432	-5,335	-1,214
Istotność asymptotyczna (dwustronna)	0,415	0,289	0,666	0,000	0,225

Różnice w wyodrębnionych grupach okazały się istotne tylko dla skali Akceptacja śmierci ($U=477,500$; $p<0,001$). Osoby mieszkające w domu pomocy społecznej uzyskały wyższy średni wynik w tej skali ($M=43,70$; $SD=9,836$) w porównaniu do osób mieszkających w domach prywatnych. Hipoteza więc w tym zakresie została potwierdzona tylko częściowo.

Tabela 14 zawiera analizę istotności różnic dla skali samooceny SES i wybranych skal KPŻ, dla których rozkład wyników nie odbiegał istotnie od normalnego.

Tabela 14. Analiza różnic wyników w Kwestionariuszu Postaw Życiowych z uwzględnieniem zmiennej miejsce pobytu

	zamieszkanie	N	Średnia	Odchylenie standardowe	wartość t	poziom istotności
Pustka egzystencjalna	dom prywatny	50	28,00	5,761	1,388	0,168
	dom pomocy społecznej	50	26,12	7,650		
Poszukiwanie celów	dom prywatny	50	34,82	8,310	1,362	0,177
	dom pomocy społecznej	50	31,90	12,680		
Równowaga postaw życiowych	dom prywatny	50	94,98	27,360	-0,983	0,328
	dom pomocy społecznej	50	101,42	37,368		
Samoocena	dom prywatny	50	29,10	4,748	-0,831	0,408
	dom pomocy społecznej	50	30,08	6,857		

Analiza nie wykazała istotnych różnic w teście KPŻ pomiędzy poszczególnymi grupami, zatem prawdziwość hipotezy w tym aspekcie nie została potwierdzona.

Tabela 15. Współczynnik korelacji r-Pearsona dla skal SES i KPŻ w całej grupie badanych osób

	Skale KPŻ	SES
Cel	Korelacja Pearsona	0,639**
	Istotność (dwustronna)	0,000
	N	100
Spójność wewnętrzna	Korelacja Pearsona	0,634**
	Istotność (dwustronna)	0,000
	N	100
Kontrola życia	Korelacja Pearsona	0,468**
	Istotność (dwustronna)	0,000
	N	100
Akceptacja śmierci	Korelacja Pearsona	0,399**
	Istotność (dwustronna)	0,000
	N	100
Pustka egzystencjalna	Korelacja Pearsona	-0,278**
	Istotność (dwustronna)	0,005
	N	100
Poszukiwanie celów	Korelacja Pearsona	0,299**
	Istotność (dwustronna)	0,003
	N	100
Osobowy sensu	Korelacja Pearsona	0,655**
	Istotność (dwustronna)	0,000
	N	100
Równowaga postaw życiowych	Korelacja Pearsona	0,674**
	Istotność (dwustronna)	0,000
	N	100

** Korelacja jest istotna na poziomie 0.01 (dwustronnie).

* Korelacja jest istotna na poziomie 0.05 (dwustronnie).

W celu weryfikacji hipotezy mówiącej o różnicy między badanymi seniorami przebywającymi w domu rodzinnymi a mieszkającymi w DPS co do istotnego związku między poziomem samooceny a ich postawami życiowymi zastosowano współczynnik korelacji r-Pearsona

dla wyodrębnionych przez zmienną grup (Tabela 15). Badani przebywający w DPS ujawniają analogiczny związek między samooceną a życiowymi postawami jak całościowo ujęta grupa seniorów. Natomiast w przypadku osób starszych mieszkających w domach rodzinnych wyższy poziom samooceny nie oznacza większego przekonania co do posiadach celów życiowych (Cel, $r = -0,180$; $p > 0,05$), wręcz przeciwnie, nie motywuje, ani nie wzmacnia potrzeby poszukiwania takiego celu. Ci z badanych, którzy mieszkając we własnym domu wykazują większą aktywność życiową, charakteryzują się również niższym poziomem samooceny (Poszukiwanie celów, $r = -0,487$; $p < 0,001$). Weryfikowana hipoteza została więc potwierdzona tylko w pewnym zakresie.

3. 8. Dyskusja wyników i wnioski końcowe

W powyższej pracy zakładano, że istnieje związek między poczuciem sensu życia a poziomem samooceny u osób w wieku późnej dorosłości.

W dalszej części pracy, poszukiwano związku między miejscem pobytu osób badanych, a ich poczuciem sensu życia oraz poziomem samooceny. Na podstawie analizy nie stwierdzono, aby obie grupy różniły się poziomem samooceny.

Z przeprowadzonej analizy wynika, iż wyższy poziom samooceny u badanych seniorów ma istotny związek ze świadomością życiowych celów, poczuciem ich własnej tożsamości i spójności odniesień wobec świata. Osoby o wyższej samoocenie mają większe przekonanie o osobistym wpływie na bieg własnego życia, czują się odpowiedzialne za podejmowane decyzje, biorąc pod uwagę ich konsekwencje. Przemijalność życia jest dla tych badanych elementem normalnego życia, gdzie aktywność życiowa i zaangażowanie nie są zagłuszaniem myśli o zbliżającej się śmierci, ale sposobem na uczynienie każdej chwili okazją do osobistego rozwoju i źródłem życiowej satysfakcji. Wyższemu poziomowi samooceny u badanych seniorów towarzyszy możliwość

oddziaływania na rzeczywistość, w której na co dzień się znajdują. Chętniej też postrzegają siebie jako indywidualność, która może żyć i działać w grupie, nie tracąc swojej samodzielności i autonomii. Przekonanie do własnej wartości i godności pozwala z większą tolerancją, czy również akceptacją postrzegać odmienność otoczenia i innych osób, kształtować wzajemne odniesienia w duchu przychylności i współpracy a nie agresywności i rywalizacji.

Uwzględniając aktualne miejsce pobytu badanych osób (dom rodzinny vs dom pomocy społecznej) można wykazać różnice w poziomie życiowej satysfakcji, ale tylko w niewielkim zakresie. Te istotne dotyczą akceptacji własnej śmierci. Osoby przebywające w DPS przejawiają większy dystans, a nawet akceptację przemijalności życia, jego skończoności. Fakt zamieszkania w DPS, a zatem opuszczenia domu rodzinnego niesie za sobą konieczność zmierzenia się z przemijalnością, względnością pewnych życiowych doświadczeń. Z pewnością za samym faktem zamieszkania w DPS idzie również refleksja nad tym co ważne w życiu, co nieuniknione, nad własną śmiercią. Przebywanie we własnym domu rodzinnym (czy to samotnie, czy z innymi osobami) – jak wynika z przeprowadzonych badań – może być swoistym czynnikiem ochronnym przed dokonywaniem takiego życiowego rozrachunku.

Na podstawie uzyskanych wyników nie można jednak z pewnością twierdzić o przyczynach takiego stanu. Trudno wnioskować, że jest to na przykład lęk przed podejmowaniem takiej refleksji, obrona przed nią. Tak samo jak w przypadku mieszkańców DPS – nie można jednoznacznie powiedzieć, że jest to rzeczywista akceptacja śmierci, czy może zgoda, co do której nie było (i nie ma) innego wyjścia. Wyniki wskazują, iż u mieszkańców DPS wystąpiło silniejsze i pełniejsze pogodzenie się z taką rzeczywistością, jak przemijalność życia czy nieuniknioność śmierci. Mają one prawdopodobnie lepsze zrozumienie przemijalności ludzkiej natury. Pozytywnemu nastawieniu do śmierci tych osób, towarzyszy głębsza refleksja oraz większy dystans do życia (Frankl, 1984; Próchniak, 2005, za: Klamut, 2010).

Miejsce pobytu badanych seniorów nie różnicuje ich co do poczucia własnej wartości. Zarówno w domu rodzinnym, jak i w DPS wykazują oni podobny poziom zadowolenia z siebie.

Rozpatrując natomiast statystycznie istotne związki z wymiarami poczucia sensu życia i samooceny można wskazać na pewne różnice między wyodrębnionymi grupami (mieszkańcy domu rodzinnego vs DPS). Dla mieszkańców DPS wyższy poziom samooceny istotnie nierozdzielnie i pozytywnie wiąże się z poczuciem sensu życia w różnych jego wymiarach. Nie chroni on jednak przed doświadczaniem egzystencjalnej pustki, rezygnacją z chęci wpływania na własne losy. Te jakby zostały już zdecydowane bez względu na poczucie własnej wartości.

Dla odróżnienia w przypadku osób mieszkających w domach rodzinnych wyższa samoocena nie przekłada się jednoznacznie na świadomość życiowych celów. Być może ich wyznacznikami są inne czynniki (obecność bliskich osób, samodzielność, opieka najbliższych, utrzymywanie „zdobyczy przeszłości” lub inne). U tych osób wyższej samoocenie nie koniecznie towarzyszy akceptacja śmierci i znalezienie osobowego sensu istnienia. Z życiem „na swoim”, wiąże się raczej oddalanie myśli o umieraniu i przemijalności życia. To co najwyraźniej różni ich od grupy mieszkańców DPS, to fakt, iż wyższa samoocena łączy się tu z istotnie mniejszym nastawieniem na poszukiwanie życiowych celów. Być może będąc „u siebie” nie muszą tego robić; dotychczasowe cele nie straciły swojej aktualności. Pójście do DPS wiązałoby się z wyraźną przebudową wizji swojego życia i podejmowaniem na nowo wysiłku znalezienia inspiracji i priorytetów w życiu.

Wyniki prezentowanych badań pokazują kwestię związku między poziomem samooceny, znaczeniem własnej wartości a poczuciem sensu życia w różnych wymiarach u osób w okresie późnej dorosłości. Czynnikiem znaczącym okazał się fakt zamieszkania osób starszych czy to we własnym domu, czy w domu pomocy społecznej. Ważną okazuje się więc rola zarówno członków rodziny, jak i pracowników domu

opieki. Ich wsparcie jest szczególnie ważne w godzeniu się czy akceptacją przemijalności życia, której doświadczają seniorzy. Pomaga w angażowanie się dla poszukiwania nowych priorytetów i celów życiowych, chroniąc tym samym przed popadaniem w egzystencjalną pustkę i beznadziejność.

BIBLIOGRAFIA

- Adler A. (1986), *Sens życia*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Aumonier. N., Beignier. B., Letellier. P., (2003), *Eutanazja*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Bee. H. (2004), *Psychologia rozwoju człowieka*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Brzezińska A.I., Hejmanowski. Sz. (2013), *Okres późnej dorosłości. Jak rozpoznać ryzyko i jak pomagać*. [W:] A.I. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa* (s. 623-664). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Brzezińska. A. (2013), *Psychologiczne portrety człowieka*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Cerruti F.-R. (1987), *L'euthanasie. Approche médicale et juridique*. Tuluza: Wydawnictwo Privat.
- Chojniak A. (2003), *Człowiek i sens. Frankla koncepcja autotranscendencji*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- de Walden - Gałuszko. K. (1996), *Eutanazja a jakość życia pacjentów w terminalnym okresie choroby nowotworowej*, [W:] *Eutanazja a opieka paliatywna. Aspekty etyczne, religijne, psychologiczne i prawne*. Lublin: Wydawnictwo Wydziału Nauk Społecznych KUL, Akademia Medyczna.
- Fenigsen R. (1994), *Eutanazja - śmierć z wyboru?*. Poznań: Wydawnictwo W drodze.

- Frankl V.E. (1976), *Homo patiens*. Warszawa: instytut wydawniczy PAX.
- Jan Paweł II, *Evangelium vitae*, [W:] Encykliki Ojca świętego bł. Jana Pawła II, (2011). Kraków: Wydawnictwo AA.
- Janiszewska-Rain. J. (2013), *Okres późnej dorosłości. Jak rozpoznać potencjał ludzi w wieku podeszłym*. [W:] A.I. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa* (s. 591-622). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Katechizm Kościoła Katolickiego (1994). Poznań: Wydawnictwo Pallotinum.
- Klamut. R. (2010), *Kwestionariusz postaw życiowych*, Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Kodeks Etyki Lekarskiej, Radziwił. K. (2004). Warszawa.
- Łuczak. J. (1996), *Etyka w opiece paliatywnej*, [W:] *Eutanazja a opieka paliatywna. Aspekty etyczne, religijne, psychologiczne i prawne*. Lublin: Wydawnictwo Wydziału Nauk Społecznych KUL, Akademia Medyczna.
- Łużyński. W. (2011), *Eutanazja w kontekście ludzkiego cierpienia*. *Studia Gnesnensia*, XXV, 331-346.
- Nowy Słownik Języka Polskiego, red. E. Sobol (2002). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Obuchowski K. (1983), *Psychologia dążeń ludzkich*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Obuchowski. K. (2000), *Galaktyka potrzeb. Psychologia dążeń ludzkich*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Opczyńska M. (1999), *Wprowadzenie do psychologii egzystencjalnej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Popielski K. (1987), *Człowiek - pytanie otwarte*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Popielski. K. (1994), *Noetyczny wymiar osobowości*. *Psychologiczna*

- analiza poczucia sensu życia. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Skrzypińska K. (2002), Pogląd na świat a poczucie sensu życia i zadowolenia z życia. Kraków: Oficyna Wydawnicza Inywels.
- Słownik Wyrazów Obcych, red. E. Sobol (1999). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Studen. S. (2012), Psychologia starzenia się i starości. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Stolarczyk. J. (1996), Słowo o eutanazji, [W:] Eutanazja a opieka paliatywna. Aspekty etyczne, religijne, psychologiczne i prawne. Lublin: Wydawnictwo Wydziału Nauk Społecznych KUL, Akademia Medyczna.
- Straś-Romanowska. (2009), M. Późna dorosłość. Wiek starzenia się. [W:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia (s. 263-292), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szeroczyńska. M. (2004), Eutanazja i wspomagane samobójstwo w świecie. Studium prawnoporównawcze. Kraków: Universitas.
- Śledzianowski. J. (2010), Eutanazja - dobra śmierć czy zabójstwo człowieka. Kielc: Wydawnictwo Jedność.
- Wojciszke. B. (2002), Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Schole.

Stanisław Łupiński*

WPŁYW PRAWA GOSPODARCZEGO PUBLICZNEGO NA ROZWÓJ PAŃSTWA I PRZEMYSŁU

THE INFLUENCE OF PUBLIC ECONOMIC LAW ON THE STATE INDUSTRIAL DEVELOPMENT

Streszczenie. Prawo gospodarcze publiczne ma duży wpływ na rozwój państwa i przemysłu. To państwo realizuje różne cele społeczne i gospodarcze. By dobrze funkcjonowała gospodarka państwowa, powinna kierować się prawem gospodarczym publicznym. Cele gospodarcze państwa są związane z wielkością produktu krajowego, poziomem zatrudnienia, stabilnością waluty, poziomem cen i równowagą wymiany handlowej z zagranicą. Oddziaływanie państwa na gospodarkę a przy tym na rozwój przemysłu dokonuje się przy pomocy prawa gospodarczego publicznego.

Annotation. Public economic law has a great impact on the development of the To function in a proper way, state economy should be guided by public economic law. Economic goals of the state are related to the size of the domestic product, the level of employment, stability of the currency, the price level and the balance of trade with foreign countries. The impact of the state on the economy and, at the same time, on the development of the industry is carried out with the help of public economic law.

Wstęp.

Na rozwój państwa duży wpływ ma prawo gospodarcze publiczne. Nie ulega wątpliwości, że rozwój przemysłu wpływa na

---

* Akademia Polonijna w Częstochowie.

poziom gospodarki państwa. Efektywność gospodarki jest też uzależniona do realizacji celów społecznych państwa.

Wśród celów gospodarczych trzeba wymienić: wielkość produktu krajowego, poziom zatrudnienia, stabilność waluty, poziom cen i równowaga wymiany handlowej z zagranicą. Państwo realizując cele gospodarcze, może działać w różny sposób.

Podstawowym sposobem wpływu państwa na gospodarkę jest oddziaływanie za pomocą prawa. Wydawanie aktów prawnych i na ich podstawie wydawanie decyzji administracyjnych, państwo w sposób władczy, ustala reguły prowadzenia działalności gospodarczej i zapewnia ich przestrzeganie.

Kolejnym elementem rozwoju państwa jest wykorzystanie własności publicznej, państwowej i samorządowej. Przedsiębiorstwa publiczne wytwarzając towary i usługi, przy pomocy prawa gospodarczego, wpływają na rozwój państwa. Podmioty publiczne współpracują z przedsiębiorcami prywatnymi.

Państwo ponadto nabywając towary i usługi od przedsiębiorców, wpływa na koniunkturę gospodarczą i przyczynia się do rozwoju wielu branż. W takich branżach jak: budownictwo, przemysł farmaceutyczny czy zbrojeniowy, państwo występuje na rynku jako nabywca towarów i usług.

Prawo gospodarcze posiada w sobie normy prawne, które służą oddziaływaniu państwa na gospodarkę. W prawie gospodarczym znajduje swoje miejsce prawo gospodarcze publiczne i prawo gospodarcze prywatne.

Publiczne prawo gospodarcze wpływa na relacje między władzą publiczną a przedsiębiorcami. Państwo wykonuje w ten sposób władcze funkcje wobec gospodarki. Ponadto prawo to wpływa na prowadzenie działalności gospodarczej przez podmioty publiczne.

Podstawową cechą prawa gospodarczego publicznego jest to, że prawa i obowiązki przedsiębiorców są kształtowane jednostronnie, przy pomocy organów państwowych i samorządowych. Normy tego prawa

mają za zadanie realizować i chronić interesy ogólne związane z funkcjonowaniem gospodarki.

Celem publicznego prawa gospodarczego jest ochrona podstawowych wartości gospodarki rynkowej. Prawo powinno wyznaczać dopuszczalne granice, na ile może ona działać w interesie publicznym. Wpływ prawa gospodarczego publicznego, powinno pobudzać gospodarkę przez rozwój przedsiębiorstw a tym samym wpływać wprost na rozwój państwa.

1. Rodzaje prawa gospodarczego publicznego.

W prawie gospodarczym publicznym, ważną rolę odgrywa jego znaczna część dotycząca administracyjnego prawa gospodarczego. Prawo to reguluje całokształt zadań i kompetencji organów administracji publicznej. Jest to działalność państwa w gospodarce za pomocą określonych prawem form działania administracji gospodarczej¹.

Prawo administracyjne gospodarcze ma mniejszy zakres niż prawo gospodarcze publiczne. Prawo to organizuje publiczną administrację gospodarczą w kraju. Ponadto prawo to dokonuje interwencji publicznej w gospodarkę².

Gospodarcze prawo publiczne posiada strukturę podobną do innych gałęzi prawa publicznego. Składa się z trzech warstw: warstwy prawa ustrojowego, materialnego i procesowego. Ustrojowe prawo gospodarcze reguluje struktury administracji publicznej, która zajmuje się sprawami gospodarczymi. Procesowe prawo gospodarcze zajmuje się procedurami ochrony konkurencji i kontroli gospodarki. Gospodarcze prawo prywatne reguluje stosunki pomiędzy przedsiębiorcami i podmiotami powołującymi przedsiębiorców w celu prowadzenia działalności gospodarczej³.

---

¹ S. Piątek, I. Postuła, *Prawo gospodarcze publiczne*, Warszawa 2009, s. 14.

² Tamże.

³ Tamże, s. 14-15.

Prawo gospodarcze ustrojowe reguluje struktury administracji publicznej zajmującej się gospodarką. Do nich należą organy ogólne jak Prezes Rady Ministrów, czy organy tylko zajmujące się gospodarką jak ministrowie czy urzędy centralne jak Komisja Nadzoru Finansowego. Do tego prawa należą przedsiębiorstwa państwowe, komunalne, agencje i zakłady budżetowe. Ponadto do nich należą giełdy rolne, papierów wartościowych czy organizacje służące wykonywaniu określonych zawodów⁴.

Prawo gospodarcze publiczne posiada w sobie część materialną, która określa warunki prowadzenia działalności gospodarczej. W prawie tym znajduje swoje miejsce publiczna ochrona konkurencji, reglamentacja czynności gospodarczych, nadzór gospodarczy i warunki gospodarczej działalności podmiotów publicznych. Ponadto prawo to dokonuje ingerencji w wykonywanie działalności gospodarczej przez ograniczenie autonomii przedsiębiorcy⁵.

Strona procesowa prawa gospodarczego publicznego zajmuje się postępowaniem przy ochronie konkurencji czy kontroli gospodarczej. Postępowanie to zmierza do konkretyzacji praw i obowiązków oraz rozstrzygania sporów. Większość przypadków prawa materialnego jest związana z prawem procesowym⁶.

W prawie gospodarczym można wyróżnić także prawo gospodarcze prywatne. Reguluje ono stosunki pomiędzy przedsiębiorcami i podmiotami powołującymi przedsiębiorców w celu prowadzenia działalności gospodarczej. Pierwszy sektor reguluje stosunki między podmiotami zajmującymi się działalnością produkcyjną, usługową i handlową. Drugi sektor reguluje stosunki między inwestorami w ramach przedsiębiorstwa tzw. prawo korporacyjne w ramach umów⁷.

---

⁴ Tamże, s. 14.

⁵ Tamże, s. 14-15.

⁶ Tamże.

⁷ S. Piątek, I. Postuła, *Prawo gospodarcze publiczne*, Warszawa 2009, s. 15.

Prawo gospodarcze publiczne zawiera w sobie także prawo konsumenckie. Ma ono cechy prawa prywatnego, bo reguluje stosunki umowne pomiędzy przedsiębiorcami a konsumentami, którzy nabywają towary i usługi w celach niezwiązanych z prowadzeniem działalności gospodarczej lub zawodowej. Zawiera ono też cechy prawa gospodarczego publicznego w zakresie obowiązków, zakazów i ograniczeń ustalanych i egzekwowanych przez władze publiczne. Dotyczą one ograniczenia swobody umownej przedsiębiorców w stosunkach z konsumentami. Chroniona jest przez to prawo strona słabsza przez brak doświadczenia, doradztwa prawnego i odpowiedniej siły negocjacji⁸.

2. Źródła prawa gospodarczego.

Państwo oddziałuje na gospodarkę przez wydawanie aktów prawnych. Akty te, ustanowione przez organy władzy publicznej, zawierające przepisy prawa, są podstawą do wnioskowania o obowiązujących normach prawnych. Akty normatywne są źródłami prawa i ogłoszone są przez uprawnioną władzę publiczną⁹.

Akty normatywne, stanowiące źródła prawa, wprowadzają nowe przepisy, modyfikują obowiązujące i uchylają wcześniej obowiązujące. Na pierwszym miejscu konstytucja określa akty normatywne jako źródła prawa. Ponadto w konstytucji są określone kompetencje prawodawcze organów władzy publicznej. Przedsiębiorcy ustalają, które akty prawne są źródłami obowiązującego prawa¹⁰.

W rozdziale III *Źródła prawa*, Konstytucja reguluje sprawy aktów prawnych, w którym określa rodzaje aktów normatywnych w Polsce. Określa też kompetencje do ich ustanawiania oraz relacje

---

⁸ Tamże.

⁹ Tamże.

¹⁰ Tamże, s. 15-16.

między prawem krajowym a międzynarodowym ze szczególnym uwzględnieniem prawa Unii Europejskiej¹¹.

Cały system aktów prawnych ma charakter hierarchiczny. Ta hierarchia jest powiązana z hierarchią organów władzy publicznej, które je ustanawiają. Organy o wyższej hierarchii organów władzy publicznej ustanawiają akty prawne o wyższej mocy prawnej. Konstytucyjny podział opisuje zależności między tymi aktami. I tak normy o niższej mocy prawnej muszą być zgodne z normami o wyższej mocy prawnej. Normy wyższego rzędu wyznaczają kierunek normom niższej hierarchii. Normy sprzeczne muszą być zmieniane lub usuwane¹².

Pozycję aktu normatywnego według Konstytucji dzieli się na akty powszechnie obowiązującego prawa i akty prawa wewnętrznego. Akty prawa powszechnie obowiązującego obejmują podmioty gospodarcze, które znajdują się na obszarze całego państwa. Do aktów tych należy Konstytucja, ustawy, ratyfikowane umowy międzynarodowe, rozporządzenia i akty prawa miejscowego¹³.

Aktami prawa wewnętrznego są normy kierowane do osób i instytucji publicznych. Między organem ustanawiającym taki akt prawny a adresatem normy musi występować zależność organizacyjna. Adresat normy podlega kierownictwu takiego aktu i jest zobowiązany do przestrzegania aktu wyższego rzędu. Aktami prawa wewnętrznego są uchwały instytucji państwowych¹⁴.

3. Akty prawne Unii Europejskiej.

System prawa polskiego jest bezpośrednio powiązany z prawem Unii Europejskiej od 1 maja 2004r. Szczególnie wpływ prawa UE jest widoczny w sprawach gospodarczych. Prawo to bywa

---

¹¹ Tamże, s. 16.

¹² S. Piątek, I. Postuła, *Prawo gospodarcze publiczne*, Warszawa 2009, s. 16.

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże, s. 16-17.

określane jako „prawo wspólnotowe” ze względu na podstawę funkcjonowania UE we Wspólnocie Europejskiej. Prawo UE składa się z prawa pierwotnego zawartego w traktatach i prawa wtórnego stanowionego przez Instytucje UE¹⁵.

Ważnym aktem prawnym jest Traktat z Lizbony o funkcjonowaniu UE. Traktat założycielski był kilkakrotnie zmieniany i poprawiany. Najwyżej w hierarchii systemu prawa UE jest prawo pierwotne. Inne akty prawne muszą być oparte na traktatach i podlegają zgodności z traktatami¹⁶.

Ważnym elementem prawa UE w sprawach gospodarczych są przepisy traktatowe dotyczące rynku jednolitego, który obejmuje granice wewnętrzne, gdzie zagwarantowany jest swobodny przepływ towarów, osób, usług i kapitałów. Do realizacji tego celu służą instytucje prawne powołane, by prowadzić działalność gospodarczą, a także reguły konkurencji. Traktaty określają zasady stosowania, formy i tryb ustanawiania aktów prawa wtórnego¹⁷.

Prawo wtórne obejmuje źródła prawa tworzonego przez instytucje UE. Do tego prawa należą rozporządzenia, dyrektywy i decyzje oraz zalecenia i opinie. Wiążącymi źródłami prawa wtórnego UE są rozporządzenia, dyrektywy i decyzje. Pozostałe akty prawa UE w postaci zaleceń i opinii są aktami niewiązącymi.

Ważnym prawem UE są rozporządzenia. Określane są też jako „ustawy europejskie”. Rozporządzenie może ustanowić Parlament Europejski, Rada Europejska i Komisja Europejska. Prawo to jest ogólne, skierowane do wszystkich lub niektórych adresatów. Mają one wiążący charakter. Adresatami rozporządzeń są państwa członkowskie, przedsiębiorstwa i obywatele. Prawo to obowiązuje bezpośrednio. Zaraz po ogłoszeniu staje się częścią prawa krajowego¹⁸.

---

¹⁵ Tamże, s. 19.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ S. Piątek, I. Postuła, *Prawo gospodarcze publiczne*, Warszawa 2009, s. 20.

Kolejnym prawem UE jest dyrektywa. Wiąże ona prawo członkowskie, lecz zostawia swobodny wybór formy i metod osiągnięcia rezultatu. Jest to prawo dwustopniowe czy pośrednie. Adresatami dyrektyw są państwa członkowskie UE. Dyrektywy mogą być ogólne lub szczegółowe. Posiadają one terminy, których niedotrzymanie wiąże się z roszczeniami odszkodowawczymi. Normy dyrektyw dotyczą w znacznej części funkcjonowania wielu sektorów gospodarczych¹⁹.

Do grupy norm prawa UE należą także decyzje. Wiążą one bezpośrednio wszystkimi swymi postanowieniami. Przewiduje ona termin jej wykonania przez określonych adresatów. Decyzja może wiązać państwa członkowskie oraz np. przedsiębiorców i obywateli w konkretnej sprawie. Wydawane mogą być przez Parlament Europejski, Radę Europejską, Komisję Europejską i Europejski Bank Centralny²⁰.

Do źródeł prawa UE należą ponadto umowy między-narodowe zawierane przez UE samodzielnie lub wspólnie z państwami członkowskimi. Ważne i podstawowe znaczenie w sprawach gospodarczych mają umowy zawarte w ramach Światowej Organizacji Handlu²¹.

W prawie UE są też akty niewiążące w postaci zaleceń i opinii. Instytucje UE wydają wiele dokumentów jako akty nieformalne. Do nich należą obok zaleceń i opinii także rezolucje, komunikaty i wytyczne. Z tych aktów wynikają wnioski dotyczące stosowania aktów wiążących²².

Zakończenie.

Prawo gospodarcze publiczne w swoich podstawowych założeniach ma za zadanie regulować sprawy gospodarcze państwa, zapewniając wzrost przez sprawne funkcjonowanie jego przedsiębiorstw. Ważnym elementem tego prawa jest administracyjne prawo gospodar-

---

¹⁹ Tamże.

²⁰ Tamże, s. 20-21.

²¹ Tamże, s. 21.

²² Tamże.

cze, które reguluje zadania i kompetencje organów administracji publicznej na rzecz gospodarki.

Administracyjne prawo gospodarcze publiczne wykonuje interwencyjne funkcje państwa w zakresie gospodarki. Zajmuje się ono organizacją administracji publicznej i podmiotów upoważnionych do interwencji publicznej w gospodarce. Posiada ono warstwę ustrojową, materialną i procesową.

W prawie gospodarczym publicznym ważną rolę odgrywają jego źródła. Akty te, ustanowione przez organy władzy publicznej, zawierają przepisy prawa, które stanowią podstawę do wnioskowania o obowiązujących normach prawnych. Wśród źródeł na pierwszym miejscu jest konstytucja, dalej ustawy, ratyfikowane umowy międzynarodowe, rozporządzenia i akty prawa miejscowego.

Ważnym elementem prawa gospodarczego publicznego są akty prawa powszechnie obowiązującego i akty prawa miejscowego. Akty prawa powszechnie obowiązującego dotyczą praw i obowiązków wszelkich podmiotów gospodarczych znajdujących się na terenie państwa. Obejmują przedsiębiorców, konsumentów i innych podmiotów. Zaś akty prawa wewnętrznego dotyczą władz publicznych, którzy kierują je do konkretnych adresatów.

Ważnym prawem w zakresie gospodarki jest prawo Unii Europejskiej od chwili przystąpienia Polski do tej organizacji. Prawo UE ma duży wpływ na prawo polskie, szczególnie w sprawach gospodarczych. Na początku prawo to stanowiło akty Wspólnoty Europejskiej i było określane jako „prawo wspólnotowe”. Prawo UE zawarte jest w tzw. prawie pierwotnym-traktatowym i wtórnym stanowionym przez instytucje UE.

Jak wynika z prawa gospodarczego publicznego, państwo określa politykę gospodarczą przez wspieranie i rozwój przemysłu krajowego. Powinno ono czynić wzrost gospodarczy i przyczyniać się do rozwoju państwa. Prawo krajowe w dziedzinie gospodarczej jak wynika z powyższego rozważania, ma duży wpływ na rozwój państwa i przemysłu.

Recenzje

Maria Szymańska

**KARDYNAŁ GERHARD LUDWIG MÜLLER,
UBÓSTWO, ZE WSTĘPEM PAPIEŻA
FRANCISZKA, WYDAWNICTWO KUL,
LUBLIN 2014, S. 156**

Przedmiotem niniejszej wypowiedzi jest niezwykle dzieło autorstwa Gerharda Ludwiga Müllera współczesnego filozofa, teologa, kapłana, arcybiskupa, wykładowcy teologii dogmatycznej na Wydziale Teologii Katolickiej Uniwersytetu Ludwika – Maksymiliana w Monachium, *doctora honoris causa* Uniwersytetu Katolickiego w Limie. Pełniącego równocześnie funkcję *visiting profesora* w wielu światowych uniwersytetach. Kardynał jest autorem ponad pięciuset różnorodnych publikacji naukowych, wśród których znajduje się wydane w Polsce w 2014r. „*Ubóstwo*”. Rok 1990 stanowi początek niezwykle wszechstronnej drogi rozwoju Kardynała Gerharda Ludwika Müllera, rozpoczętej, przez wybitnego dostojnika od współpracy ze znaczącymi strukturami Kościoła katolickiego w świecie. Początek chrześcijańskiej misji realizowanej na całym świecie wiązał z wieloma (i nadal wiąże) zaszczytnymi i odpowiedzialnymi funkcjami, między innymi: w Komisji do Spraw Wiary Kongregacji Episkopatu Niemiec, w Międzynarodowej Komisji Teologicznej, a także jako konsultant w dziedzinie teologii, w kilku synodach biskupich. Tę wyteżoną pracę, oraz niezwykle zaangażowanie na polu i działalności i na rzecz umacniania pozycji Kościoła katolickiego w świecie, dostrzegł w 2002 r. papież – Święty Jan Paweł II – nadając Jego Ekscelencji sakrę biskupią, i czyniąc Kardynała

Ordynariuszem Diecezji Ratyżbońskiej. W tym też czasie powierzono Mu wiele nowych, niezwykle ważnych i znaczących zadań powiązanych z nową ewangelizacją na rzecz bliźniego, ekumenizmem, apostołstwem świeckich, a przede wszystkim realizacją programów humanitarnych realizowanych w różnych środowiskach na całym świecie. Za wielki wkład pracy w budowę nowej roli Kościoła wyniesiony został do godności arcybiskupa. Aktualnie Papież Franciszek potwierdził osobę G. L. Müllera, urzędującego w Rzymie hierarchy, dodając funkcję członka Kongregacji dla Kościołów Wschodnich. Ten purpurat jest solą ziemi dla współczesnego Kościoła, gdyż ujawniona problemy ludzi wynikające z braku pracy. Silnie akcentuje konieczność współpracy w komunii z ludźmi, którzy żyją i funkcjonują w niepewnym, rozedrganym, pełnym ubóstwa świecie. Oni, zdaniem Autora, wymagają troski i miłości w przywracaniu poczucia godności osoby i aktywnym wzmacnianiu zdolności do osiągnięcia pełnego człowieczeństwa i jego rozwoju. Dziełko pod tytułem „*Ubóstwo*” podejmując ten bolesny problem współczesności, kontestuje go, zwracając uwagę na to, że nie wolno pomijać tej kwestii i jej skutków we współczesnym świecie. Zatem można rzec, że rozprawa ta jest żywym dowodem chrześcijańsko - humanitarnej aktywności Kardynała na tym niezwykle wrażliwym polu, bowiem zwraca uwagę Czytelnika silnie wybrzmiewający kontekst, iż nie chodzi tylko o klasyczne, materialne ubóstwo, ale przede wszystkim skutki, których człowiek nie jest w stanie unieść jako nowych i nie zawinionych przez przeciętnego człowieka ciężarów, spowodowanych trudnościami gospodarczymi. Dziś świat z tego powodu dla bardzo wielu ludzi żyjących w różnych częściach świata staje się miejscem samotności, wykluczenia, marginalizacji, staje się enklawą ludzi pozbawionych godności, w której odnajduje się wiele różnych odcieni zła, niesprawiedliwości i grozy, w coraz to większym stopniu i zakresie uderza w dzieci, młodzież i dorosłych, strącając ich na margines życia społecznego. Traktując więc w omawianej książce,

o jednym z najważniejszych problemów i wyzwań naszych czasów – ubóstwie ludzi, Autor omawia je z właściwym sobie znanstwem rzeczy. Bolesną i wstydliwą kategorię prezentuje w wielowymiarowym spojrzeniu, uderza niezwykła wnikliwość prowadzonej analizy rozpoczętej postawionym stale obecnym i prawie odwiecznym pytaniem, które najsilniej wyartykułowane zostało co najmniej 1776 r., czyli w momencie publikacji książki, A. Smitha pt. „*Bogactwa narodów – jak przezwyciężyć pułapkę ubóstwa?*”. Kardynał G. L. Müller stawiając to samo pytanie rozpatruje ubóstwo jako problem globalny, powstały na skutek niestabilności politycznej, braku demokracji, zaniechania reform, niskiej i nieefektywnej edukacji ludzi, chorób, niekorzystnego położenia geograficznego i geopolitycznego krajów. Prezentowane tu śmiałe poglądy mają na celu uwrażliwienie i stanowią nakaz pilnego podjęcia szerokich i bardzo systematycznych działań szeroko wspieranych przez kulturę, edukację, ekonomię i ustawodawstwo, zapewniając efektywną humanizację osób i społeczeństw, żyjących w trzecim tysiącleciu. Przekaz ten wybrzmiewa w sposób szczególnie silny we *Wstępie* do książki. Autorem jest papieża – Franciszek, który wywodzi się z tradycji Kościoła latynoamerykańskiego, i dla którego opcja na rzecz ubogich, oraz „Kościół ubogich” zajmuje centralną pozycję. Franciszek już jako kardynał Bergoglio całkowicie świadomie poszedł do świata ubogich. Zatem już sam ten fakt jest ogromnym walorem i wartością tego dzieła. Kreśląc kontekst Ojciec Święty z właściwą sobie głębią i rzetelnością refleksji wychodzi od wskazania wielu form ubóstwa tj: materialnego, gospodarczego, duchowego, społecznego i moralnego, wiążąc z rzeczywistością i wskazując je jednocześnie jako pochodne koncepcji zarządzania opartej na władzy pieniądza, który góruje ponad wszystkimi innymi wartościami. Franciszek podkreśla, iż największą odrazę ludzi budzi ubóstwo gospodarcze, w którym ukryta jest bardzo głęboka i gorzka prawda, iż pieniądz jest środkiem, który „*rozszerza i potęguje możliwość ludzkiej*

wolności o ile umożliwiała jej działanie i dochodzenie do rezultatów, poszerzających budowanie własnego i cudzego człowieczeństwa". Przywołując te słowa przestrzega więc przed zagrożeniami, wskazując i akcentując prawdę, że pieniądze i potęga gospodarcza mogą stać się środkiem oddalania i izolowania się człowieka od człowieka, ograniczając go do „*egocentryzmu i egoizmu*.” Rozważając genezę tego problemu słusznie przywołuje kontekst: aramejskiej *mammony*, greckiego *harpagmos*. W dalszej części bardzo zwięzłego *Wstępu* kieruje uwagę Czytelnika na myśli społecznej nauki Kościoła, które wyraźnie wskazują, że tylko życie w praktykowaniu solidarności jest wartościowe. Franciszek wie, że dóbr, którymi dysponuje człowiek nie można pozostawić sobie, zatrzymać ich dla siebie, gdyż egoistyczne przechowywanie bogactwa doprowadza do wynaturzenia, a „*rdza czy mole zniszczą to dobro*” (zob. Mt 6, 19-20. Łk 12,33). Zatem tylko dzielenie się i używanie dóbr dla dobra innych rozrasta się, ulega zwielokrotnieniu i przynosi owoce. To jest prawda potrzebna współczesnemu światu i ona, zdaniem papieża Franciszka – jest w stanie zmniejszyć ubóstwo gospodarcze, które tak bardzo niesprawiedliwie dręczy ludzi całego globu. W dalszej części wywodu przywołuje Ojciec Święty słowa Pana Jezusa przekonując, że „*nasze życie nie zależy jedynie od „naszego mienia*” (Łk 12, 15). Jesteśmy zależni od innych w każdej fazie naszego życia, gdyż jesteśmy „*stworzeniami*”, zależnym od kogoś i czegoś. Życie w świecie w społecznym wymiarze wymaga przypomnienia kolejnej prawdy. Wszyscy wszystkim jesteśmy potrzebni i cenni, każdy na swój sposób. To nic innego jak nawoływanie Franciszka o nową mentalność kierowaną na „*nowy sposób wzajemnego patrzenia na siebie*”, jest także apelem o społeczną praktykę, w której „*dobro wspólne nie pozostanie pustym abstrakcyjnym słowem, a będzie wyrazem determinującym działanie człowieka, który „przez naturę związany jest z innymi, początkowo postrzeganym jako bracia*”. Słowa te są impulsem

i powołaniem do pracy nad odnową życia, w kierunku rozwijania „*opcji na rzecz ubogich*”. Działanie to jest dobrem i darem, oraz pozytywnym światłem Ewangelii zapraszającym do spojrzenia na ubóstwo przez miłość do Pana Boga. Papież Franciszek zaprasza na tę drogę. Prosi wszystkich chrześcijan, aby znaleźli i odczuli potrzebę wkraczania na drogę służby człowiekowi, gdyż ona jest podstawowym miejscem odniesienia człowieka do Boga jako brata i współtowarzysza w niedoli. Zaprezentowany pogląd Papieża Franciszka stanowi silny grunt i trwałe fundament dla kolejnych rozważań i rozszerzeń słów kluczy wskazanych przez Franciszka, a prowadzonych na kolejnych kartach tej książki przez G. L. Müllera. Rozważa więc wskazane przez Franciszka myśli i tropy, prowadząc Czytelnika, przez treści logicznej struktury, na którą składają się rozdziały, ściśle korespondujące ze sobą pod względem wyrażonych treści. Skupiają one uwagę Czytelnika niezwykle rzeczowym rozwinięciem osobistych poglądów autora omawianych w dziewięciu kręgach tematycznych. Pierwszy pt. „*Rozwój człowieka między stworzeniem a doskonałością*” osadzony jest w źródłach i dokumentach, które stanowią znakomite przybliżenie i głębię katolickiej nauki społecznej, w której przywołał autor znaczące kategorie takie jak: humanizm, godność człowieka, służba na rzecz godności człowieka, powołanie do miłości. Za ich pośrednictwem wyraźnie wybrzmiewa istota chrześcijańskiej antropologii wskazującej na postawę miłości, oddania i służby czynionej na kanwie słów: „*kochać drugiego, ponieważ jest on Bożym stworzeniem i kochać Boga, ponieważ On sam objawił się jako Stwórca, Odkupiciel i Uświęciciel.*” Rozdział drugi pt. „*Moje doświadczenie z teologią wyzwolenia*” i kolejne to bardzo interesujący krąg rozważań oparty głównie na osobistych doświadczeniach Autora z teologią wyzwolenia. Tu znajdzie Czytelnik wnikliwą i dogłębną analizę katolickiej teologii wyzwolenia, którą Jego Eminencja rozumie jako okazywanie swojej solidarności z cierpiącymi. Ciekawie przedstawia jej genezę, popartą doświadczeniem i świadectwem wielkich teologów,

charakteryzujących się wyjątkową kompetencją teologiczną. Do grona osób działających wspólnie z Autorem na tej niwie i w kontekście przyjaźni należą: Bartolomé de Las Casas, Gustavo Gutiérrez – chrześcijanin i teolog, ojciec teologii wyzwolenia. Opisywana tu droga, której centrum stanowią ubodzy jest drogą wiodącą śladami Pana Jezusa. Niezwykle interesująca, to jednak w żadnym razie nie jest drogą prostą dla Müllera, wiązała się bowiem z pewnym osobistym zmaganiem, z trudnościami i wszelkiego rodzaju nieprzyjemnościami, przede wszystkim przy dzieleniu życia ubogich w peruwiańskich Andach. Z drugiej strony wyraźnie odzwierciedla pogląd, że rzecz toczy się o teologię a nie o politykę. Interpretacji tej dokonał na podstawie analiz wielu obszernych encyklik społecznych papieża. Chronologicznie zaprojektowane i przedstawione poszczególne części książki, jak wcześniej zauważono, służą podkreśleniu bardzo konkretnego poglądu i osobistego doświadczenia, Jego Eminencji Kardynała G. Müllera. Dotyczą bliskości z ludźmi, dla których na arenie Kościoła rozwinięto teologię wyzwolenia jako inicjatorce posłannictwa Kościoła pozwalającej na uświadomienie ludziom najgłębszego sensu działania Kościoła, który zawsze był po stronie ubogich, dając im pierwszeństwo. Sercem Kościoła jest jedność z Jezusem, oraz jego naśladowanie jako – Miłosiernego Samarytanina, który zaprasza do „Stołu życia”, przy którym padają mocne słowa: *„Zaskarżenie niesprawiedliwości i budowanie sprawiedliwości są wyrazami solidarności z konkretnymi ludźmi..., w tym w szczególności z ubogimi”*. Dlatego należy przywołać w tym momencie słowa, które stanowią klucz tej książki. *„Bóg życia, odrzucający nieludzkie ubóstwo, rozumiane jako niesprawiedliwość i przedwczesną śmierć. Wzywa wszystkich do udziału w tej uczcie życia, jednocześnie dla wszystkich widzi „ogromne różnice pomiędzy bogatymi i ubogimi wzywają nas, by z większym zaangażowaniem stać się uczniami, którzy jako wspólnota przy stole wszystkich Synów i Córek Ojca, wspólnota otwarta, z której nikt nie jest wykluczony i w której*

nikogo nie można zabraknąć". Myśl wskazuje i potwierdza priorytet – *opcji na rzecz ubogich zgodnej z Ewangelią*, która przedstawia obraz wspólnoty przy stole, z której nikt nie jest wykluczony, na którą jako pierwsi zaproszeni są ostatni tego świata, czyli ubodzy. Wielkim zadaniem Chrześcijańskich wspólnot jest więc angażowanie się w ewangelizacyjno – misjonarskie działalności szczególnie pośród żyjących na marginesie społeczeństwa. Te aktywności urzeczywistniają bowiem omawiane wartości Kościoła, czyli *służbę na rzecz ubogich*. Jezus nasz Pan mówił, iż ubodzy zasiądą jako równi sobie, gdyż do stoły przychodzą jako dzieci Pana. Oni dla innych, którzy wierzą w Pana stanowią jedynie drogę prawdziwego życia. Ze względu na podniesione wcześniej walory książki zachęcam do jej przeczytania. W szczególności polecam ją ludziom młodym – studentom, nauczycielom, wychowawcom, politykom, społecznikom i przedsiębiorcom. Warto zapoznać się z osobistym i odważnym głosem niezwykłego Człowieka, który spogląda w oczy aktualnej rzeczywistości, bez wymówek i wykrętów. Śmiało stawia żądania wobec uczniów Chrystusa naszego Pana i Ojca, który żąda poszukiwania nowych, kreatywnych, ale przede wszystkim efektywnych programów i rozwiązań hańbiących następstw życia w ubóstwie. Sądzę, że lektura tej książki, którą koniecznie należy przeczytać, przyniesie owoce. Pewien jest tego Autor, oraz papież Franciszek, który wyraził wielką wdzięczność Autorowi za to dzieło, a do nas – Czytelników – chrześcijan skierował słowa: *„Jestem pewien, że każdy, kto czyta to, będzie czuł, że go to dotyczy i odczuje w swoim sercu wzmożoną potrzebę odnowy życia w służbie sobie i bliźniemu”*. Do czego w sposób bardzo nieśmiały namawia również kreśląca te słowa.

INFORMACJE DLA AUTORÓW

- 1) Tytuł artykułu i krótkie streszczenie należy przesłać każdorazowo do końca kwartału
- 2) Imię nazwisko, stopień/tytuł naukowy, afiliację należy umieścić w prawym górnym rogu strony
- 3) W artykule powinny zostać wyodrębnione poszczególne części: wstęp z jasno sprecyzowanym celem, część główna oraz podsumowanie i wnioski – (tytuł artykułu oraz tytuły poszczególnych części powinny być pogrubione)
- 4) Bibliografię należy zamieścić na końcu artykułu (w porządku alfabetycznym: nazwisko, inicjały imienia Autora, *tytuł książki*, wydawca, miejsce i rok wydania.)
- 5) Streszczenie w języku polskim i angielskim (do 900 znaków ze spacjami) oraz słowa kluczowe (w języku polskim i angielskim – 3-6 słów) należy umieścić pod bibliografią
- 6) Informacje o autorze (do 900 znaków ze spacjami / w języku polskim) znajdować się powinny pod streszczeniem i słowami kluczowymi w języku angielskim
- 7) Przygotowanie tekstu:
  - czcionka Times New Roman 12, odstęp między wierszami 1,5, marginesy 2,5 cm.
  - przypisy u dołu strony w następującym układzie:
    - pozycje książkowe: inicjały imienia Autora, nazwisko, *tytuł książki*, wydawca, miejsce rok wydania, strona.
    - opracowania w pozycjach zbiorowych – inicjały imienia Autora, nazwisko *tytuł książki*, w: *tytuł opracowania zbiorowego*, red. inicjały imienia Autora, nazwisko, wydawca, miejsce rok wydania, strona.

- artykuły w czasopismach – inicjały imienia Autora, nazwisko, *tytuł artykułu*, „nazwa czasopisma”, rok wydania, numer.
  - rysunki oraz tabele umieszczone w tekście, powinny być opatrzone tytułem. Należy również podać źródła opracowania. (należy pamiętać o numeracji tabel i rysunków)
  - korzystając kolejny raz z tego samego źródła należy zamiast pełnego opisu stosować: Tamże, s. / ... dz. cyt.,
  - cytaty należy pisać pismem prostym i ujmować je w cudzysłów
- 8) Objętość tekstu – 24000 – 41 000 znaków ze spacjami,
- 9) Tekst artykułu należy przesłać na adres:
prodziekan@ap.edu.pl

Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej

Polonia University Scientific Journal

Czasopismo dostępne w wersji elektronicznej
na stronie www.ap.edu.pl

© Copyright by Wydawnictwo „Educator”
Częstochowa 2015, wydanie I

Wydawnictwo Akademii Polonijnej w Częstochowie „Educator”
ul. Pułaskiego 4/6, PL 42-200 Częstochowa
Tel. +48 (34) 368-42-15; fax +48 (34) 324-96-62
E-mail: wydawnictwo@ap.edu.pl
www.ap.edu.pl/wydawnictwo